

อุทยานประวัติศาสตร์
พิมาย

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

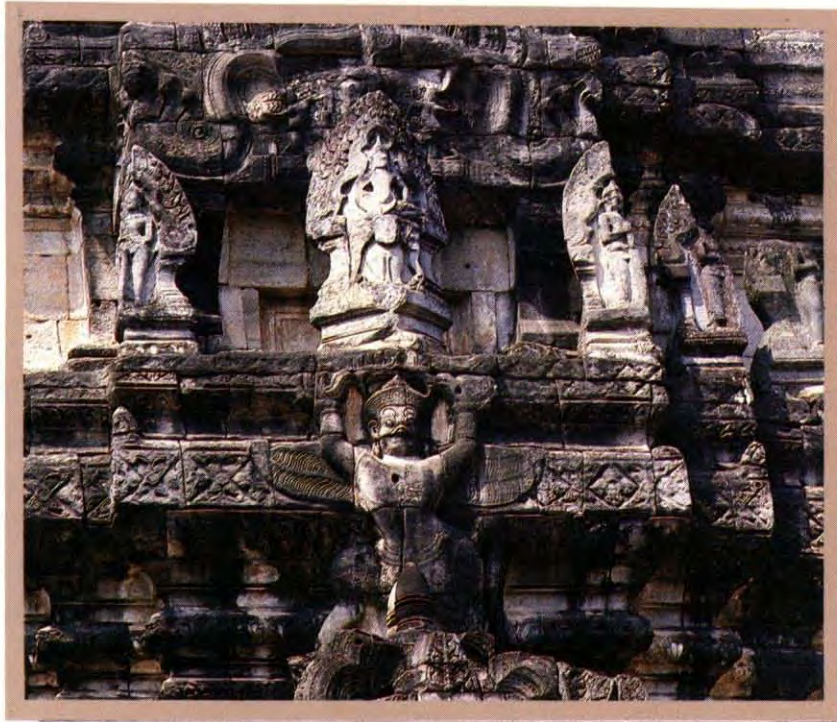

3961100852

D34

วันที่ 25-พ.ค./๖๖
เลขทะเบียน 8856
เลขหมู่ DS.567.113
ก 5๖๘๐

อุทยานประวัติศาสตร์ พิมาย

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

กรมศิลปากร พุทธศักราช ๒๕๓๒
เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข ๘/๒๕๓๒

อภิเนนตพรภากร
จากกองโบราณคดี กรมศิลปากร

หน้าว่าง

คำนำ

หน้าที่ความรับผิดชอบของกรมศิลปากรที่มีต่อโบราณสถานแต่ละแห่งนั้น เริ่มแต่การสำรวจ ศึกษาวิเคราะห์ และอนุรักษ์ จนจบกระบวนการลงเอยที่สุดด้วยการจัดการให้โบราณสถานนั้น ๆ เกิดประโยชน์แก่ประชาชนส่วนรวม ที่เป็นเจ้าของประเทศ ฉะนั้น กรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการแก้ไขโบราณสถานทั้งทางวิชาการและการจัดการเพื่อประโยชน์ของมหาชนไปพร้อม ๆ กัน

ปราสาทหินพิมายเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ ประกอบด้วยอาคารและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่สร้างเสริมเติมกันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ ซึ่งนับถึงปัจจุบันนี้ก็ล่วงมาถึง ๘๐๐-๙๐๐ ปีแล้ว จึงได้ปรักหักพังไปมาก จำเป็นต้องบูรณะและปรับปรุงบริเวณให้มีภูมิทัศน์ดึงดูดผู้คนให้เข้าไปศึกษาและท่องเที่ยว ไม่เช่นนั้นก็จะเป็นเพียงซากปรักหักพังในที่รกร้างหาประโยชน์อื่นไม่ได้

กรมศิลปากรได้เริ่มบูรณะปราสาทหินพิมายตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ แต่มิได้ดำเนินการต่อเนื่องให้สิ้นสุดโครงการ เพราะขาดงบประมาณสนับสนุน จึงทำเป็นครั้งคราวต่อมาอีกหลายครั้ง จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๕ จึงสามารถดำเนินการเป็นโครงการอุทยานประวัติศาสตร์บรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ เป็นการดำเนินงานระยะยาวจนแล้วเสร็จ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานประกอบพิธีเปิดเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๓๒

หนังสือเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์พิมายนี้ กรมศิลปากรมอบหมายให้ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดีเรียบเรียงขึ้นด้วยความร่วมมือจากงานภาษาโบราณ ของกองหอสมุดแห่งชาติ เพื่อให้ความรู้เรื่องเกี่ยวกับความเป็นมาและศิลปกรรมของโบราณสถานแห่งนี้แก่ประชาชนทั่วไป

กรมศิลปากรขอขอบคุณทุกท่านที่มีความสนใจอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย และขอวิงวอนให้ท่านทั้งหลายช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษหลายเผ่าพันธุ์ช่วยกันสร้างไว้บนผืนแผ่นดินไทยให้ดำรงอยู่ยั่งยืน ตกทอดเป็นมรดกถึงลูกหลานไทยในอนาคตต่อไปตราบนาน

(นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กองโบราณคดี

กรมศิลปากร

๑๕ กันยายน ๒๕๓๒

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย

พิมพ์ครั้งแรก ๒,๐๐๐ เล่ม, ๒๕๓๒

จัดพิมพ์โดยฝ่ายวิชาการ และโครงการ

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย

กองโบราณคดี กรมศิลปากร

เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข

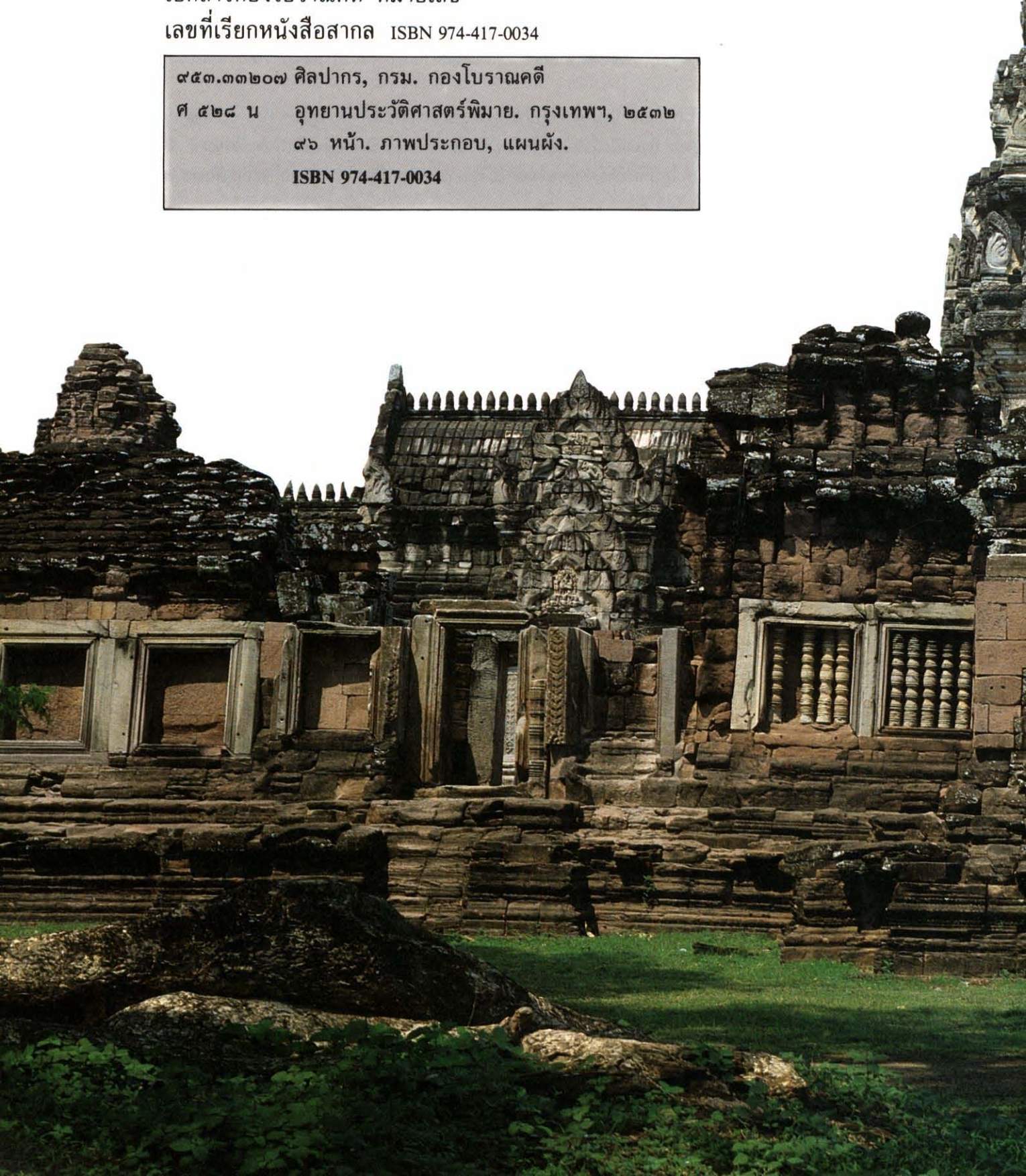
เลขที่เรียกหนังสือสากล ISBN 974-417-0034

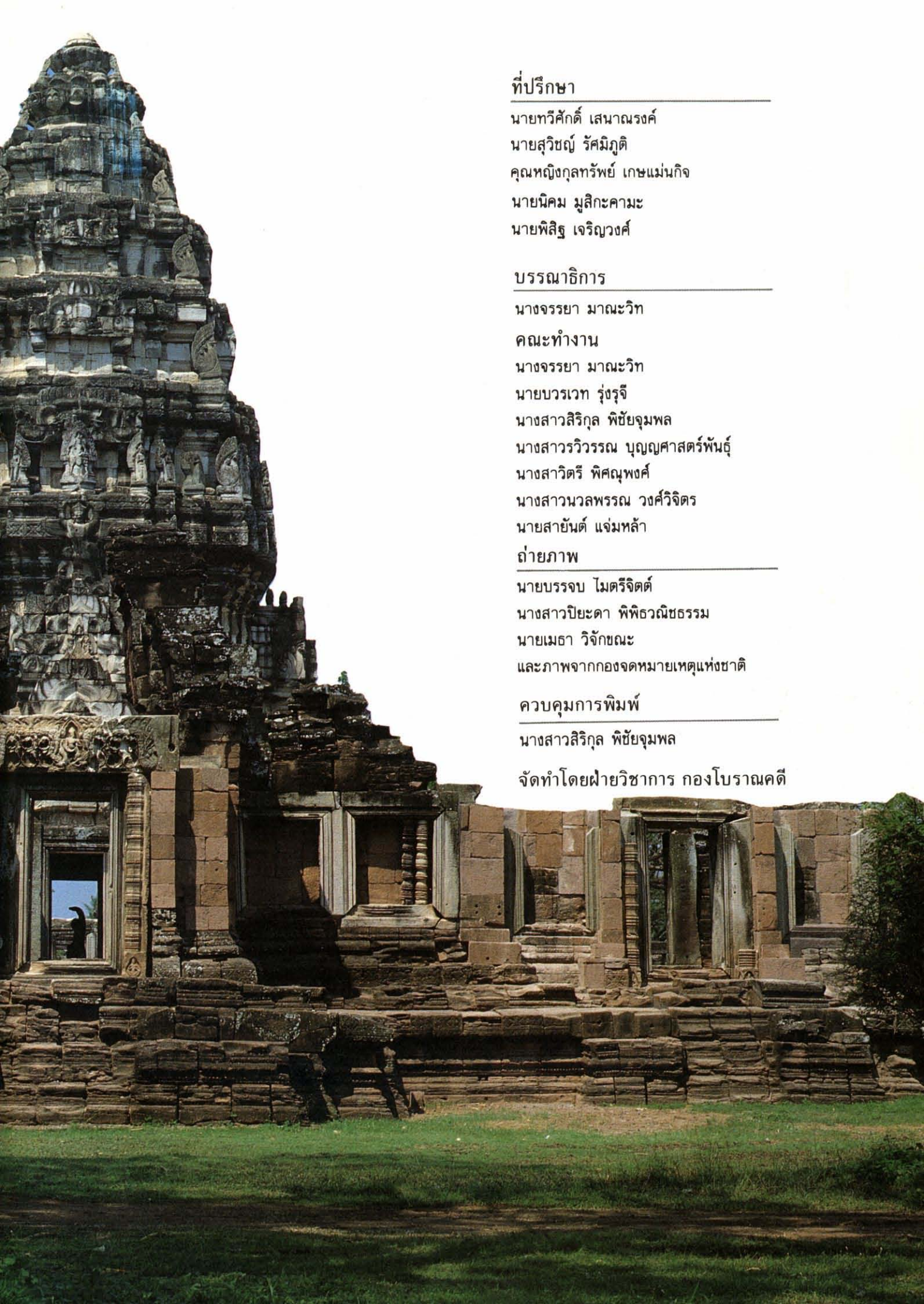
๙๕๓.๓๓๒๐๗ ศิลปากร, กรม. กองโบราณคดี

ศ ๕๒๘ น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย. กรุงเทพฯ, ๒๕๓๒

๙๖ หน้า. ภาพประกอบ, แผนที่.

ISBN 974-417-0034

ที่ปรึกษา

นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์
นายสุวิทย์ รัศมีภูติ
คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
นายนิคม มูลิกะคามะ
นายพิสิฐ เจริญวงศ์

บรรณาธิการ

นางจรรยา มาณะวิท
คณะทำงาน
นางจรรยา มาณะวิท
นายบวรเวท รุ่งรุจี
นางสาวสิริกุล พิชัยจุมพล
นางสาวรวีวรรณ บุญญศาสตร์พันธุ์
นางสาววิตรี พิศณุพงศ์
นางสาวนวลพรรณ วงศ์วิจิตร
นายสายันต์ แจ่มหล้า

ถ่ายภาพ

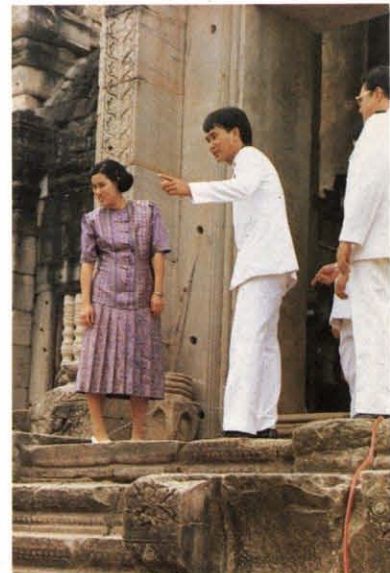
นายบรรจบ โมตรีจิตต์
นางสาวปิยะดา พิพิธวนิชธรรม
นายเมธา วิจักขณะ
และภาพจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

ควบคุมการพิมพ์

นางสาวสิริกุล พิชัยจุมพล

จัดทำโดยฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช-
กุมารี เสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอุทยาน
ประวัติศาสตร์พิมาย เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน
๒๕๓๒

สารบัญ

คำนำ

การเดินทางสู่พิมาย ๑๑

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ๑๑

จรรยา มาณะวิท
ระวีวรรณ บุญญศาสตร์พันธุ์

ปราสาทหินพิมาย ๒๕

พุทธสถานในลัทธิมหายาน

จรรยา มาณะวิท

จารึกปราสาทหินพิมาย ๗๒

ก่องแก้ว วีระประจักษ์

จากอดีตสู่ปัจจุบัน ๘๕

เมธา วิจักขณะ
สิริกุล พิชัยจุมพล

บรรณานุกรม ๙๑

การเดินทางสู่พิมาย

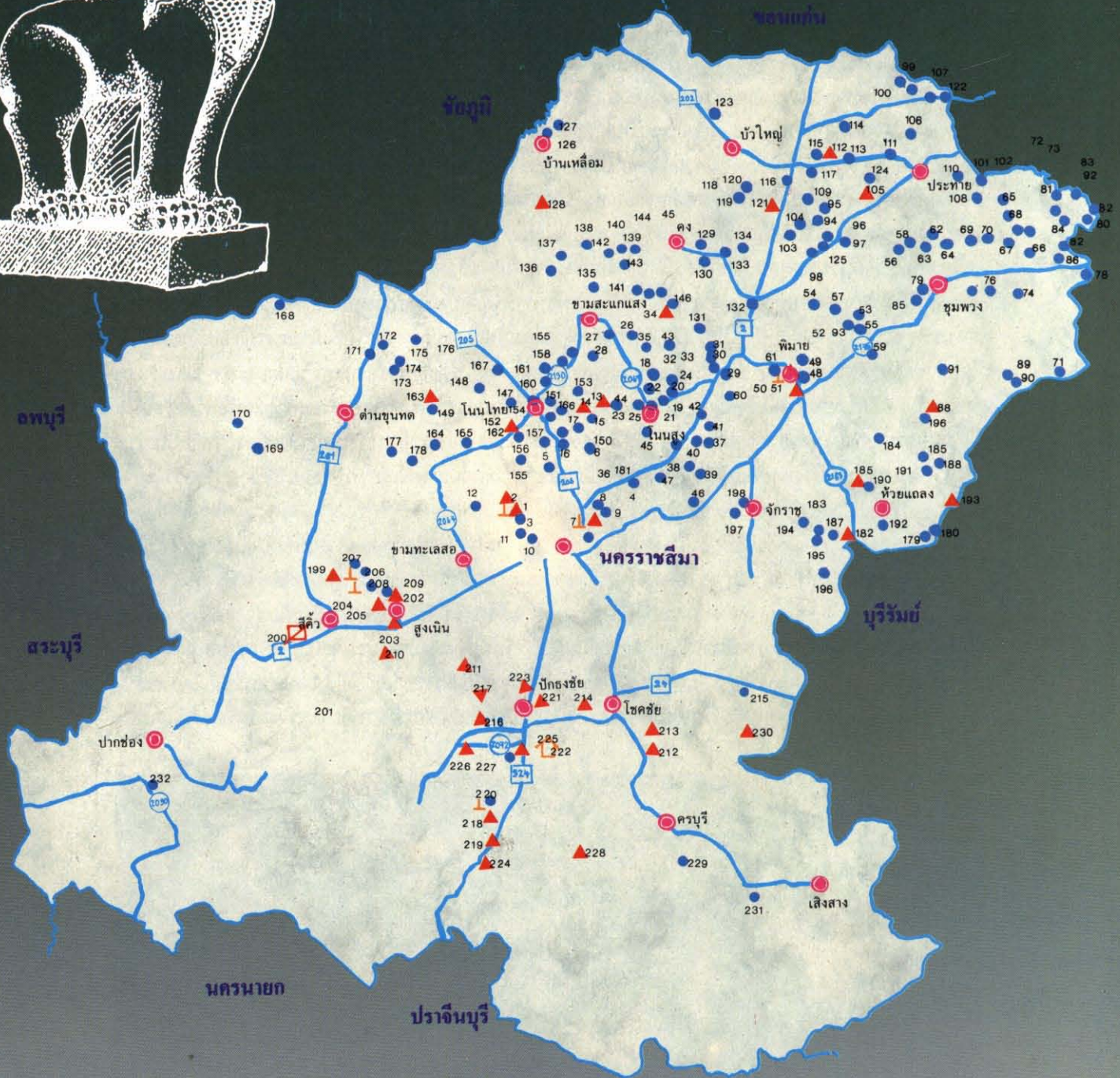
จุดเริ่มต้นที่กรุงเทพมหานคร ไปได้หลายทาง

๑. รถประจำทางจากสถานีขนส่งสายเหนือ (ตลาดหมอชิต) โดยสารรถประจำทางสายกรุงเทพฯ - นครราชสีมา มีทั้งรถธรรมดาและรถปรับอากาศ มีรถตลอดทั้งวัน และต่อรถโดยสารประจำทางสายนครราชสีมา - พิมาย ซึ่งมีรถถึงเวลาประมาณ ๑๙.๐๐ น. หรือจะเดินทางจากสถานีขนส่งสายเหนือ ถึงอำเภอพิมายโดยตรงได้โดยรถโดยสารประจำทางปรับอากาศ รถออกเวลา ๑๙.๐๐ น. และ ๒๑.๐๐ น. ทุกวัน
๒. รถไฟจากสถานีรถไฟหัวลำโพง โดยสารรถไฟสายกรุงเทพฯ - อุบลราชธานี หรือสุรินทร์ ลงที่สถานีนครราชสีมา และต่อรถโดยสารประจำทางไปยังอำเภอพิมาย มีรถวิ่งวันละ ๑๐ เที่ยว เที่ยวแรกออกเวลา ๐๖.๕๐ น. เที่ยวสุดท้ายออกเวลา ๒๓.๒๐ น. และยังมีบริษัทเดินรถเอกชน รถด่วนพิเศษดีเซลราง กรุงเทพฯ - สุรินทร์ เดินทางวันละ ๒ เที่ยว ออกจากสถานีรถไฟหัวลำโพง เวลา ๑๐.๕๕ น. และ ๒๑.๕๐ น.
๓. เครื่องบิน จากสนามบินดอนเมืองไปลงที่สนามบินนครราชสีมา แล้วต่อรถไปพิมาย
๔. รถยนต์ เดินทางจากกรุงเทพฯ - นครราชสีมา ได้ ๒ ทาง ทางเดิมคือ ทางหลวงหมายเลข ๑ และ ๒ หรือทางถนนมิตรภาพ ระยะทาง ๒๕๙ กิโลเมตร หรือถ้าต้องการจะเลี่ยงเส้นทางสายมิตรภาพ ซึ่งมีรถบรรทุกวิ่งมาก จะไปได้โดยผ่านจังหวัดสระบุรีขึ้นไป และไปตามทางหลวงหมายเลข ๒๑ ตัดเข้าทางหลวงหมายเลข ๒๐๕ ผ่านอำเภอย้ายบาดาล อำเภอเทพสถิตย์ จังหวัดชัยภูมิ อำเภอหนองบัวโคก และอำเภอโนนไทย ระยะทางจากจังหวัดสระบุรีถึงจังหวัดนครราชสีมา ๒๖๕ กิโลเมตร จากจังหวัดนครราชสีมาแยกไปอำเภอพิมายทางถนนสายมิตรภาพอีกประมาณ ๕๖ กิโลเมตร ระหว่างทางในเขตจังหวัดนครราชสีมาถ้าไปตามถนนสายมิตรภาพมีสถานที่ที่น่าสนใจควรแวะชมหลายแห่ง เช่น ในเขตอำเภอสีคิ้ว จะมีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่ง คือ แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสีที่เขาค้อ-วังม เป็นแหล่งโบราณคดีที่ไม่ได้อยู่อริมทางหลวง หากจะเดินทางไปชม เมื่อถึงหลักกิโลเมตรที่ ๑๙๙ จึงเลี้ยวซ้ายตรงทางแยกเข้าวัดจันทน์งามไปอีก ๔ กิโลเมตร จะถึงเขาค้อ-วังม ซึ่งมีภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ ที่บริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๒๐๖ ตัดทางหลวงหมายเลข ๒ (มิตรภาพ) ทางด้านขวามือเป็นแหล่งตัดหินเพื่อนำไปสร้างปราสาทอยู่ในเขตตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว เช่นเดียวกัน อีกแห่งหนึ่งที่น่าจะแวะไปชมคือ ปราสาทหินพนมวันในเขตตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมืองนครราชสีมา ห่างจากตัวเมืองนครราชสีมาประมาณ ๑๒ กิโลเมตรเท่านั้น โดยไปตามถนนสายมิตรภาพ ทางที่จะไปยังอำเภอพิมาย และจะมีถนนแยกเข้าไปยังปราสาทดังกล่าวประมาณ ๔ กิโลเมตร

แผนที่แหล่งโบราณคดีที่สำคัญในจังหวัดนครราชสีมา

- ▲ ปราสาท ปรังก์ กู่ กุฎิ
- เมืองโบราณ
- แหล่งตัดหินสร้างปราสาท
- โบเสมา
- ⊥ ศิลาจารึก

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญในจังหวัดนครราชสีมา

- ๑ วัดปราสาททองและจารึกปราสาททอง
- ๒ วัดผาง (ร้าง)
- ๓ บ้านพุทรา
- ๔ บ้านใหม่โคกสวาย
- ๕ ชุมชนโบราณ
- ๖ วัดโคกน้อย
- ๗ ปราสาทและจารึกพนมวัน
- ๘ บ้านหนองบัว
- ๙ บ้านสระเพลง
- ๑๐ ท้องทุ่งอำเภอมัญจาคีรี
- ๑๑ บ้านโคกวัว
- ๑๒ บ้านสีมูม
- ๑๓ กู่บ้านปราสาท
- ๑๔ ปราสาทบ้านปราสาท
- ๑๕ บ้านหนองโนนกราด
- ๑๖ บ้านด่านตั้ง
- ๑๗ ตะกุดคลอง
- ๑๘ บ้านโนนจิว
- ๑๙ บ้านกุลี
- ๒๐ บ้านโนนสูง
- ๒๑ เมืองบัว
- ๒๒ บ้านคอกหงส์
- ๒๓ โนนบ้านกรีน
- ๒๔ บ้านกอก
- ๒๕ บ้านหนองตะโกสระจัน
- ๒๖ บ้านขามเต่า
- ๒๗ บ้านเกรียม
- ๒๘ หนองเครือขุด
- ๒๙ บ้านสระสี่เหลี่ยม
- ๓๐ บ้านหญ้าคา
- ๓๑ บ้านตลาดหว้า
- ๓๒ บ้านปราสาท
- ๓๓ บ้านหญ้าคา
- ๓๔ ปราสาทพลสงคราม
- ๓๕ บ้านหนองนา
- ๓๖ บ้านบึง
- ๓๗ บ้านขนายดี
- ๓๘ บ้านช่องโค
- ๓๙ สะเดาเอน
- ๔๐ บ้านสำโรงกระจาย
- ๔๑ บ้านเมืองที่
- ๔๒ บ้านเมืองที่
- ๔๓ บ้านโนนวัด
- ๔๔ บ้านเมืองที่
- ๔๕ บ้านใหม่สระสี่เหลี่ยม
- ๔๖ บ้านแหลมสูง
- ๔๗ บ้านโดนด
- ๔๘ เมืองพิมาย-ปราสาทหิน และจารึกพิมาย
- ๔๙ บ้านกอก
- ๕๐ ทำนงสระหม
- ๕๑ กู่ภูพาน้อย
- ๕๒ โนนตาห้ำ
- ๕๓ บ้านเมืองบัว
- ๕๔ บ้านชีวาน
- ๕๕ บ้านกระเบื้อง
- ๕๖ บ้านโนนท้อ
- ๕๗ ชุมชนโบราณ
- ๕๘ บ้านโนนพุดชา

- ๕๙ บ้านหนองปรือ
- ๖๐ บ้านส้มฤทธิ
- ๖๑ บ้านกระเบื้องใหญ่
- ๖๒ บ้านเมืองไผ่
- ๖๓ ไทรระโยง
- ๖๔ ชุมชนโบราณ
- ๖๕ บ้านเมืองจาก
- ๖๖ บ้านนางอ
- ๖๗ บ้านโนนบึง
- ๖๘ บ้านเมืองบัว
- ๖๙ บ้านเมืองยาง
- ๗๐ บ้านอูดแดง
- ๗๑ บ้านหนองนกเป็ด
- ๗๒ บ้านหนองระกา
- ๗๓ โนนไม้งาม
- ๗๔ บ้านกระพี้
- ๗๕ บ้านชีเหล็ก
- ๗๖ บ้านโนนกะทวน
- ๗๗ บ้านท่า
- ๗๘ บ้านโนนปราสาท
- ๗๙ กู่บ้านป้อ
- ๘๐ บ้านกระเบื้อง
- ๘๑ บ้านครบุรี
- ๘๒ บ้านพุทรา
- ๘๓ โนนเนตร
- ๘๔ โนนเนตร
- ๘๕ บ้านเขว้า
- ๘๖ บ้านเขว้า
- ๘๗ โนนบ้านจิว
- ๘๘ กู่ศิลา
- ๘๙ บ้านโนนเมืองร้าง
- ๙๐ บ้านเมืองยาง
- ๙๑ บ้านหนองตานา
- ๙๒ บ้านเขว้า
- ๙๓ บ้านขาด
- ๙๔ บ้านผาง
- ๙๕ บ้านคู
- ๙๖ บ้านหวาย
- ๙๗ บ้านโนนประหาร
- ๙๘ โนนแดง
- ๙๙ บ้านโนนเพ็ด
- ๑๐๐ เมืองคู
- ๑๐๑ บ้านหนองเรือ
- ๑๐๒ บ้านหนองกก
- ๑๐๓ บ้านหนองไผ่
- ๑๐๔ บ้านโนนตาเถร
- ๑๐๕ ปราสาทนางรำ
- ๑๐๖ เมืองเพ็ด
- ๑๐๗ บ้านเมืองโทน
- ๑๐๘ บ้านช่องแหมว
- ๑๐๙ เมืองโทน
- ๑๑๐ บ้านหนองปลาหน้า
- ๑๑๑ บ้านโนน
- ๑๑๒ ปราสาทบ้านสีดา
- ๑๑๓ บ้านสีดา
- ๑๑๔ บ้านเมืองสูง
- ๑๑๕ ชุมชนโบราณ
- ๑๑๖ บ้านชีวานใหม่

- ๑๑๗ บ้านลึงสอง
- ๑๑๘ บ้านหนองละอั้ง
- ๑๑๙ เสมอใหญ่
- ๑๒๐ บ้านบัวน้อย
- ๑๒๑ กู่บ้านกู่หรือปราสาทบ้านกู่
- ๑๒๒ บ้านแท่น
- ๑๒๓ บ้านด่านช้าง
- ๑๒๔ บ้านมะค่า
- ๑๒๕ บ้านระพันค่าย
- ๑๒๖ บ้านโตน
- ๑๒๗ บ้านโนนสูง
- ๑๒๘ ปราสาทบ้านปราสาท
- ๑๒๙ บ้านโคกสูง
- ๑๓๐ บ้านโกรกขี้หนู
- ๑๓๑ บ้านโนนตาล
- ๑๓๒ บ้านเก่า
- ๑๓๓ บ้านป้อบึก
- ๑๓๔ บ้านวังยาว
- ๑๓๕ บ้านโนนแดง
- ๑๓๖ บ้านกุดเต่า
- ๑๓๗ โนนเมืองใหญ่
- ๑๓๘ บ้านคูเมือง
- ๑๓๙ บ้านหนองไธ้
- ๑๔๐ บ้านเหนือ
- ๑๔๑ ชุมชนโบราณ
- ๑๔๒ โนนเมืองเก่า
- ๑๔๓ เมืองนาท
- ๑๔๔ บ้านห้วย
- ๑๔๕ บ้านโนน
- ๑๔๖ บ้านพลสงคราม
- ๑๔๗ บ้านดำนกรงกลาง
- ๑๔๘ บ้านทองเหลือง
- ๑๔๙ บ้านคูเมือง
- ๑๕๐ บ้านตะคร้อ
- ๑๕๑ บ้านคลองโพ
- ๑๕๒ บ้านคลองโพ
- ๑๕๓ บ้านโนนพุทรา
- ๑๕๔ บ้านโนนบ้านม่วง
- ๑๕๕ บ้านจาน
- ๑๕๖ บ้านตะคร้อร้าง
- ๑๕๗ บ้านหนองกระสัง
- ๑๕๘ บ้านแจ้ง
- ๑๕๙ กู่กู่
- ๑๖๐ บ้านมะเกลือ
- ๑๖๑ บ้านทุ่ง
- ๑๖๒ วัดกลาง
- ๑๖๓ โบสถ์บ้านไฟไหม้
- ๑๖๔ บ้านวัง
- ๑๖๕ บ้านค้ำพลูเหนือ
- ๑๖๖ บ้านดอนเต้า
- ๑๖๗ บ้านสวาย
- ๑๖๘ ชุมชนโบราณ
- ๑๖๙ บ้านป่ารวก
- ๑๗๐ บ้านเสลา
- ๑๗๑ บ้านเมืองตะโก
- ๑๗๒ บ้านจะบุ
- ๑๗๓ เนินเกลือ
- ๑๗๔ บ้านหนองกระเทียมใต้

- ๑๗๕ บ้านโนนเมือง
- ๑๗๖ บ้านห้วยดินดำ
- ๑๗๗ บ้านน้อย
- ๑๗๘ บ้านมะขามน้อย
- ๑๗๙ บ้านตะโกเขมร
- ๑๘๐ บ้านสะพานโค้ง
- ๑๘๑ บ้านสระสี่เหลี่ยม
- ๑๘๒ ปราสาทบ้านปราสาท
- ๑๘๓ บ้านตะคร้อ
- ๑๘๔ บ้านเมืองเพชร
- ๑๘๕ กู่ศิลา
- ๑๘๖ บ้านตะแกรง
- ๑๘๗ บ้านสระมะค่า
- ๑๘๘ บ้านใหม่ไทยจาน
- ๑๘๙ บ้านหัวอ้อย
- ๑๙๐ เมืองพลับพลา
- ๑๙๑ เมืองถ้ำจาน
- ๑๙๒ บ้านทับสวาย
- ๑๙๓ บ้านกรวด
- ๑๙๔ บ้านชีเหล็ก
- ๑๙๕ บ้านหัวสะพาน
- ๑๙๖ โนนแดง
- ๑๙๗ บ้านกระโปง
- ๑๙๘ บ้านขาม
- ๑๙๙ ปราสาทหัวสระ
- ๒๐๐ แหล่งตัดหินสีคว
- ๒๐๑ ภาพเขียนเขาจันทน์งาม
- ๒๐๒ ปราสาทหินเมืองเก่า
- ๒๐๓ ปราสาทบ้านบุใหญ่
- ๒๐๔ ปราสาทหินเมืองแขก
- ๒๐๕ ปราสาทหินโนนคู
- ๒๐๖ เมืองเสมา
- ๒๐๗ วัดธรรมจักรเสมาราม
- ๒๐๘ บ้านแก่น้าว
- ๒๐๙ บ้านเมืองเก่า
- ๒๑๐ ปราสาทหินสระเพลง
- ๒๑๑ โบสถ์บ้านห้วยวัด
- ๒๑๒ ปราสาทบ้านปะโคหรือบ้านพะโค
- ๒๑๓ ปราสาทสระเพลง
- ๒๑๔ ปราสาทบ้านปราสาท
- ๒๑๕ บ้านถนนหัก
- ๒๑๖ ปราสาทสระหิน
- ๒๑๗ วัดพระธาตุ
- ๒๑๘ ปราสาทหนึ่งคำหรือภูเกษม
- ๒๑๙ ปราสาทจำปาทอง
- ๒๒๐ บ้านและจารึกโคกสะแกราย
- ๒๒๑ กู่สระพัง
- ๒๒๒ โนนหินตั้ง
- ๒๒๓ ปราสาทหินนาแค
- ๒๒๔ ปราสาทหนองหอย
- ๒๒๕ ปราสาทบ้านปราสาทหรือปราสาทสระน้อย
- ๒๒๖ วัดหนองชุมแสงหรือพระเจ้าคอหัก
- ๒๒๗ บ้านจิว
- ๒๒๘ ปราสาทครบุรี
- ๒๒๙ ถ้ำวัวแดง
- ๒๓๐ ปราสาทหินบ้านถนนหัก
- ๒๓๑ บ้านสระประทีป
- ๒๓๒ บ้านปากช่อง

ปราสาทหินพนมวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ เขาจันทร์งาม

แหล่งตัดหินติดทางหลวงมิตรภาพ

สัญลักษณ์...

- ① ปราสาทหินพิมาย...
- ② เมรุพรหมทัต...
- ③ ฉะชวีญ...
- ④ ฉะพรุ้งหรือฉะศรี...
- ⑤ ฉะแก้ว...
- ⑥ ฉะโบลต์...
- ⑦ ฉะเพลง...
- ⑧ ประตูด้าย...
- ⑨ ประตูหิน...
- ⑩ ประตูผี...
- ⑪ คูเมือง...
- ⑫ พิพิธภัณฑ์พิมาย...
- ⑬ กุฏิฤๅชี...
- ⑭ ฉะช่องแมว...
- ⑮ ทำนางฉะผม...
- ⑯ แนวถนนโบราณ...
- ⑰ ไททรงาม...
- ⑱ ที่ว่าการอำเภอพิมาย...

PHIMAI HISTORICAL PARK

job drawing...

LAYOUT

checked...

drawn...

Rungsarit Areewong

date...

November, 88

scale...

Graphic scale

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย

จรรยา มาณะวิท
ระวีวรรณ บุญญศาสตร์พันธุ์

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ตั้งอยู่ในอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ครอบคลุมพื้นที่เมืองโบราณอันเป็นสถานที่ตั้งของศาสนสถานที่ใหญ่โตโอฬาร ซึ่งปัจจุบันรู้จักกันในฐานะโบราณสถานชื่อปราสาทหินพิมาย มีบริเวณรวมเนื้อที่ทั้งสิ้น ๑๑๕ ไร่

ชื่อ “พิมาย” นั้นเชื่อกันว่าน่าจะเป็นคำเดียวกันกับชื่อ “วิมาย” ที่ปรากฏอยู่ในจารึกภาษาเขมรที่จารลงบนแผ่นหินกรอบประตูระเบียงคดด้านหน้าของปราสาทหินพิมาย ชื่อ “วิมาย” นี้ นำหน้าด้วยคำว่า “กมรเตงชดต” ซึ่งพบในศิลาจารึกหลายแห่งด้วยกัน เช่น จารึกเขาพระวิหาร จารึกปราสาทพนมรุ้ง เป็นต้น จากการศึกษาข้อความในจารึกต่าง ๆ เหล่านี้ พอจะวินิจฉัยได้ว่าเป็นคำที่ใช้เรียกหรือนำหน้าชื่อรูปเคารพ และบางครั้งก็ใช้เรียกศาสนสถานด้วย คำ “วิมาย” ในที่นี้ จึงคงจะเป็นคำเรียกรูปเคารพประจำศาสนสถาน และอาจเรียกรวมไปถึงศาสนสถานด้วย ชื่อปราสาทหินพิมายที่เราเรียกกันอยู่จนทุกวันนี้จึงเป็นชื่อเดิมที่ยังคงรักษาสืบทอดไว้ได้เป็นเวลายาวนานอย่างน่าอัศจรรย์

อันที่จริง ชื่อ “พิมาย” นั้น ปรากฏเป็นชื่อเมืองอยู่ในศิลาจารึกพบในประเทศสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตยหลายแห่ง แม้รูปคำจะไม่ตรงกันทีเดียวนัก แต่เป็นที่เชื่อกันว่า หมายถึงเมืองพิมายอันเป็นที่ตั้งของปราสาทหินพิมายนี้เอง โดยเรียกว่า ภิมปุระบ้าง (จารึกพระเจ้าอโศกมหาราชที่ ๑ ประมาณ พ.ศ. ๑๑๕๙ - ๑๑๗๒) เรียก เมืองวิมาย หรือ วิมายะปุระ บ้าง (จารึกปราสาทพระขรรค์ พุทธศตวรรษที่ ๑๘) โดยเฉพาะข้อความในจารึกปราสาทพระขรรค์

ที่กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทาง จากราชธานีมายังเมืองพิมาย รวม ๑๗ แห่งด้วยกันนั้น แสดงถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างเมืองวิมายกับอาณาจักรเขมร และแสดงว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญไม่น้อย หลักฐานทางด้านโบราณวัตถุและโบราณสถานสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่มีอยู่ในเมืองพิมาย ตลอดจนโบราณสถานที่เชื่อว่าเป็นที่พักคนเดินทางที่พบหลายแห่งระหว่างเส้นทางโบราณจากเมืองพระนครแห่งอาณาจักรเขมรโบราณ มาสู่พิมายเป็นสิ่งที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าเมืองพิมายนี้ ควรจะเป็นเมืองเดียวกันกับเมืองวิมาย ที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์

บริเวณที่เป็นที่ตั้งของปราสาทหินพิมาย เมื่อดูจากภาพถ่ายทางอากาศ จะเห็นได้ชัดว่าเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูและกำแพงเมืองล้อมรอบ มีศาสนสถานอยู่กลางเมือง แวดล้อมด้วยชุมชนใหญ่ย่อยรายรอบเป็นกลุ่มใหญ่ที่มีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลาง ตัวเมืองพิมายเองก็ตั้งอยู่ในทำเลที่ดีและอุดมสมบูรณ์ เพราะมีลำน้ำไหลผ่านรอบเมือง ได้แก่ แม่น้ำมูลไหลผ่านทางด้านทิศเหนือและตะวันออก ด้านทิศใต้มีลำน้ำเค็ม และทางด้านทิศตะวันตกมีลำน้ำจรัลไหลขึ้นไปบรรจบกับลำน้ำมูล สะดวกแก่การคมนาคมและการทำมาหากิน บริเวณโดยรอบก็เป็นที่ราบลุ่มสามารถทำการเพาะปลูกได้ดี น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคภายในเมือง ก็ได้จากสระน้ำที่ขุดขึ้นภายในเขตกำแพงเมือง ๓ สระ มีชื่อเรียกในปัจจุบันว่า สระแก้ว สระขวัญ สระพลุ้ง และนอกเขตกำแพงเมืองอีก ๒ สระ คือ สระเพลง ทางทิศตะวันออก และสระช่องแมว ทางด้านทิศใต้

การศึกษาชุมชนโบราณกลุ่มนี้ โดยการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในบางพื้นที่ มีหลักฐานว่ามีการอยู่อาศัยในบริเวณนี้เมื่อประมาณ ๒,๕๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้วเป็นอย่างน้อย เช่นการขุดค้นที่บ้านส่วย บ้านโนนทม ในเขตอำเภอพิมาย บ้านปราสาท ตำบลธารปราสาท เนินอุโลก บ้านหนองนา ตำบลพลสงคราม อำเภอนนสูง ชุมชนเหล่านี้คงจะมีวิวัฒนาการขึ้นมาเป็นลำดับจนเป็นบ้านเป็นเมือง และรับเอาวัฒนธรรมจากต่างถิ่นที่แพร่เข้ามาผ่านทางท้องถิ่นที่มี

การติดต่อสัมพันธ์กัน เช่น วัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลาง วัฒนธรรมเขมรจากอาณาจักรเขมร ดังมีโบราณวัตถุ โบราณสถานในวัฒนธรรมดังกล่าวปรากฏอยู่ในหลายท้องที่ วัฒนธรรมทั้งสองนี้เข้ามาในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน และในช่วงที่อาณาจักรเขมรรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุด เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ วัฒนธรรมเขมรก็เข้ามาเจริญอยู่ในดินแดนแถบนี้อย่างเต็มที่ ดังมีปราสาทหินพิมาย และปราสาทอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงตลอดจนจังหวัดอื่น ๆ ทั่วประเทศ อีสานตอนล่างหรือลุ่มแม่น้ำมูลเป็นประจักษ์พยานอยู่จนทุกวันนี้

ภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย นอกจากปราสาทหินพิมายซึ่งตั้งอยู่กลางวงล้อมของกำแพงเมือง และคูน้ำ ซึ่งยังคงเหลือร่องรอยอยู่เล็กน้อยทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศเหนือ ยังมีโบราณสถานอื่น ๆ รวมทั้งสระน้ำซึ่งขุดขึ้นใช้เพื่อสาธารณประโยชน์ของชุมชนในสมัยนั้น

สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นปราสาทหินพิมายนั้น มีแผนผังเป็นระเบียบได้สัดส่วนสัมพันธ์กันตามกฎเกณฑ์ที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา ซึ่งต้องใช้ทั้งกำลังคน เวลา และความอดทนเป็นอย่างสูง สิ่งก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่เหล่านี้แสดงถึงพลังแห่งศรัทธาอันแรงกล้าที่มีต่อศาสนา พร้อมกันนั้น ก็ยังแสดงถึงบารมีอันยิ่งใหญ่ของผู้สร้างที่สามารถนำเอาแรงงานมนุษย์มากมายมาหามาหาคาสมานเนรมิตศาสนสถาน ซึ่งเปรียบเสมือนจักรวาลจำลองขึ้นไว้ในโลกมนุษย์ สิ่งที่ค่อนข้างจะพิเศษต่างไปจากปราสาทอื่น ๆ ของปราสาทหินพิมายก็คือสร้างหันหน้าไปทางทิศใต้ ในขณะที่ปราสาทอื่น ๆ มักหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นปราสาทที่เป็นเทวสถานหรือพุทธสถาน สันนิษฐานกันว่าคงจะสร้างหันหน้าไปรับเส้นทางที่ตัดมาจากเมืองยโสธรปุระ เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรสู่เมืองพิมายทางด้านทิศใต้

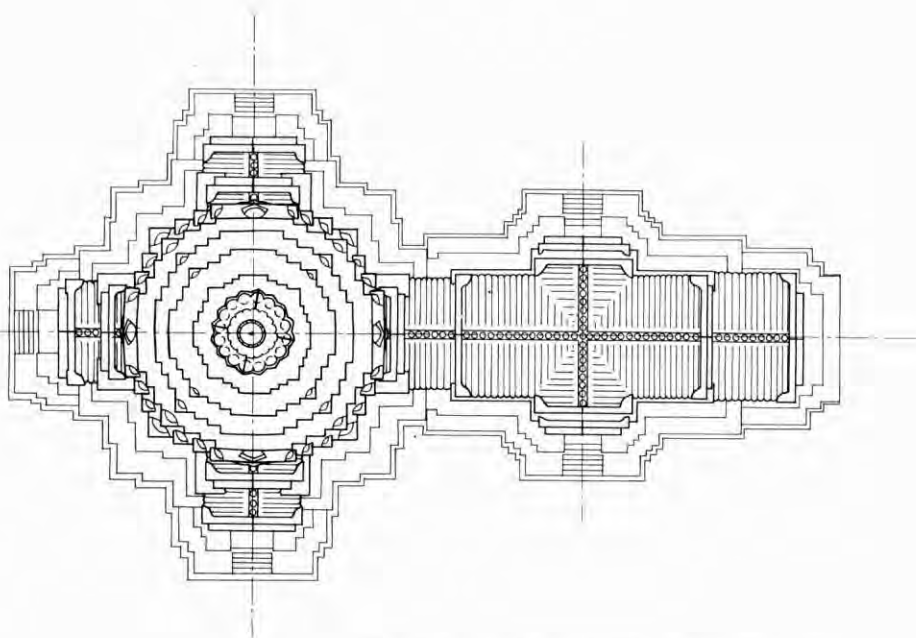
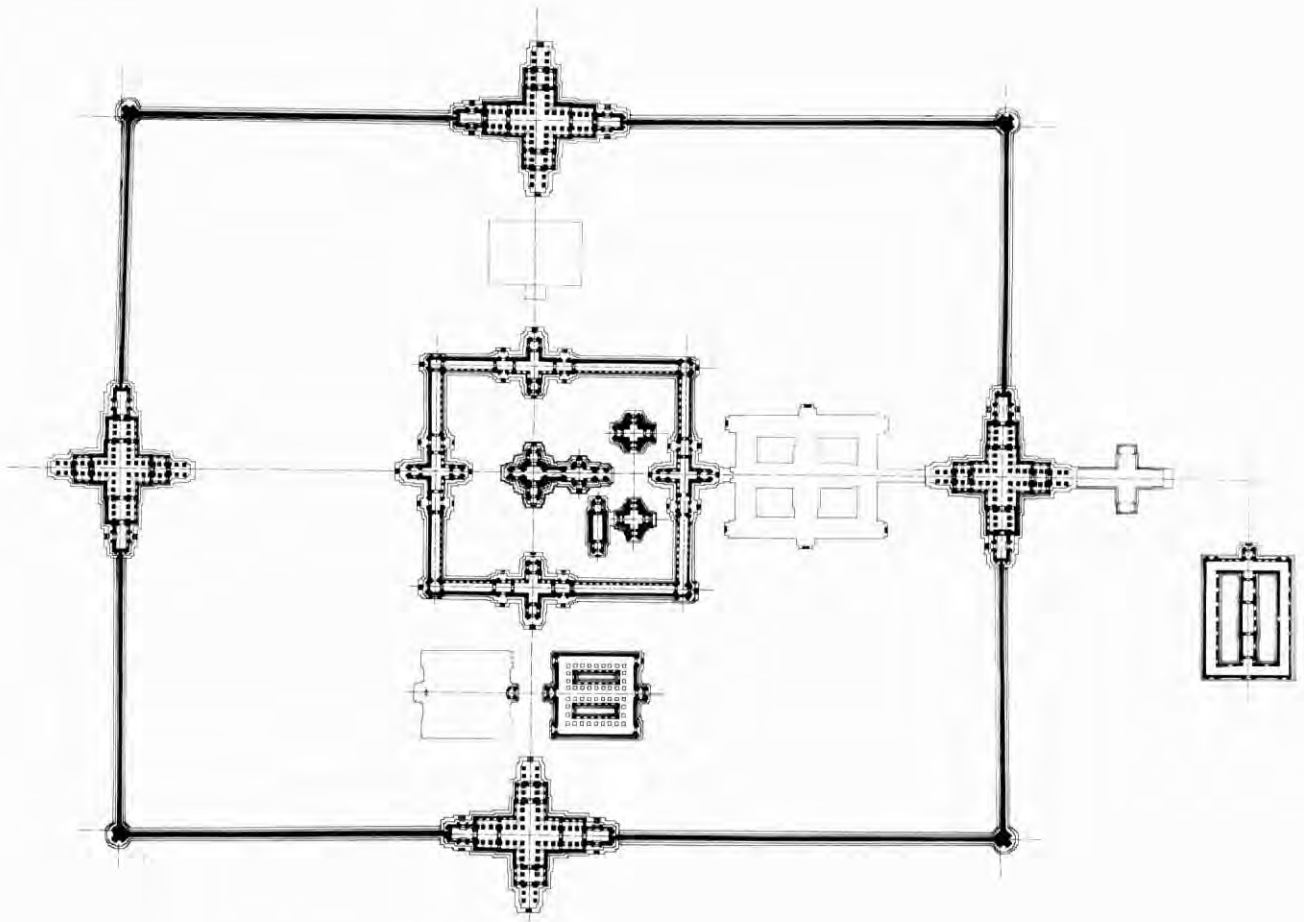
สิ่งก่อสร้างที่เป็นส่วนประกอบของปราสาทหินพิมายนี้ สรุปลงได้ว่าคงจะเริ่มสร้างมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ และได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมอีกในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทั้งนี้โดยการกำหนดอายุจากหลักฐานต่าง ๆ เช่น ศิลปจารึก ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และภาพสลักประดับสถาปัตยกรรม ซึ่งในปราสาทหินแบบศิลปกรรมเขมรนิยมแกะสลักลงในเนื้อหินตามส่วนต่าง ๆ ของอาคาร เช่น หน้าบัน คือเนื้อที่ภายในกรอบสามเหลี่ยมของหน้าจั่ว ทับหลัง ซึ่งก็คือแท่งหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่วางตั้งอยู่เหนือกรอบประตู เสาประดับกรอบประตู และเสาดัดผืนผ้า ภาพสลักเหล่านี้ นอกจากจะแสดงลักษณะทางศิลปะที่ช่วยให้ประมาณอายุได้แล้ว ยังสามารถศึกษาคติทางศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสมัยนั้น ๆ

“สระโบสถ์” สระน้ำที่อยู่นอกเมือง

คูเมืองทางด้านทิศเหนือ

P. Pichard - Ecole Française d' Extrême-Orient

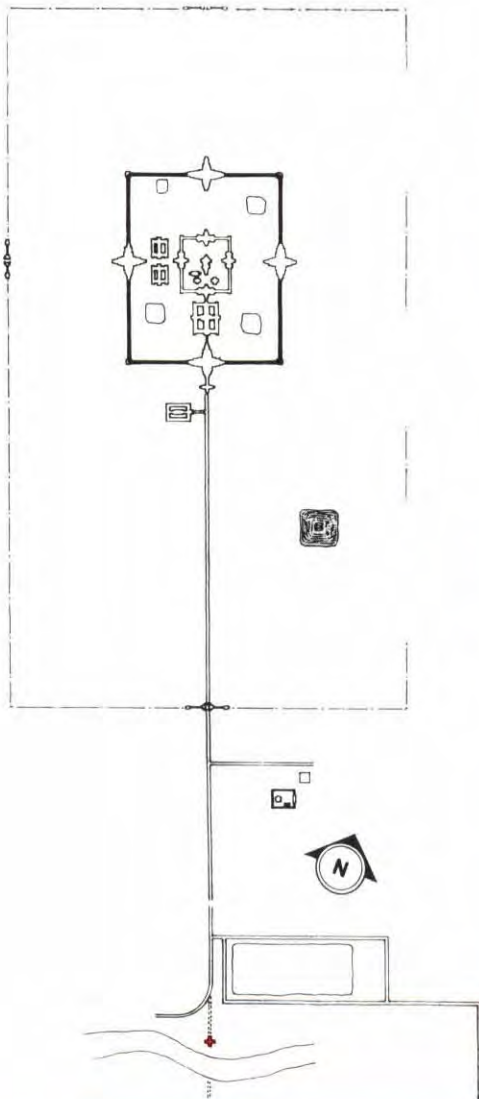

ทำนน้ำ

หากเดินทางตามเส้นทางโบราณที่ตัดมาจากเมืองพระนครแห่งอาณาจักรเขมรโบราณ จะมาสิ้นสุดที่ริมฝั่งของลำน้ำเค็ม ยังมีร่องรอยแนวถนนโบราณเหลือให้เห็นเป็นคันดินกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ที่ฝั่งตรงข้ามของลำน้ำตรงกับแนวถนนนั่นเอง มีพลับพลาทำน้ำตั้งรับอยู่ ปัจจุบันจะเห็นว่าสูงจากระดับน้ำขึ้นมามาก ซึ่งคงจะเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของลำน้ำที่ตื้นเขินขึ้น ทำน้ำแห่งนี้มีชื่อเรียกว่า ทำนางสระผม

การขุดแต่งและบูรณะพลับพลาทำน้ำแห่งนี้ ช่วยให้รูปทรงของอาคารเป็นรูปเป็นร่างชัดเจนขึ้น กล่าวคือ มีลักษณะเป็นฐานอาคารสร้างด้วยศิลาแลงก่อขึ้นมาเป็นผังรูปกากบาท ฐานก่อสูงขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ตามความลาดเอียงของพื้นที่ มีบันไดให้ขึ้นลงได้ ๓ ด้าน คือ ด้านริมน้ำ และด้านข้าง ๒ ด้าน ส่วนอีกด้านต่อกับถนนซึ่งถมสูงได้ระดับกัน จึงไม่มีบันไดที่พื้นของศาลามีร่องรอยหลุมเสาอยู่ที่มุมทุกด้าน และระหว่างขุดแต่งก็ได้พบเศษกระเบื้องดินเผาจำนวนมาก แสดงว่าศาลาทำน้ำนี้มีรูปทรงเป็นศาลาจตุรมุข หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผา

พลับพลาทำน้ำ หรือทำนางสระผมนี้ คงจะสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พร้อม ๆ กับการสร้างประตูกำแพงเมือง

ทำนางสระผม

ชื่อทำนางสระผม เรียกตามนิทานพื้นเมืองเรื่องนางอรพิมพ์ หัวป่าจิต ซึ่งมีที่มาจากนิทานในปัญญาสาขาค เรื่องป่าจิตกุมารชาค ซึ่งเล่าขานเป็นตำนานอยู่ในเขตพินาย และท้องถิ่นใกล้เคียง โดยนำเนื้อเรื่องจากนิทานดังกล่าวโยงเข้ากับสถานที่โบราณต่าง ๆ ทำน้ำแห่งนี้จึงเรียกทำนางสระผม คงหมายถึงทำที่นางอรพิมพ์ตัวเอกของเรื่องอาบน้าสระผม

ประตูและกำแพงเมือง

จากทำน้ามืดถนนทอดตรงไปยังประตูกำแพงเมืองด้านหน้า ส่วนหนึ่งอยู่ในแนวเดียวกับถนนลาดยางในปัจจุบัน ประตูเมืองมี ๔ ประตูด้วยกัน ตั้งอยู่ตรงกันตามแนว เหนือ-ใต้ และ ตะวันออก-ตะวันตก และตรงเป็นแนวเดียวกับประตูกำแพงปราสาทอีก ๒ ชั้น รวมทั้งประตูของปราสาทองค์กลาง ประตูเมืองทั้ง ๔ นี้ ปัจจุบันมีเหลือเพียง ๓ ด้าน คือ ด้านทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือ มีชื่อเรียกกันว่า ประตูชัย ประตูหิน และ ประตูผี ตามลำดับ

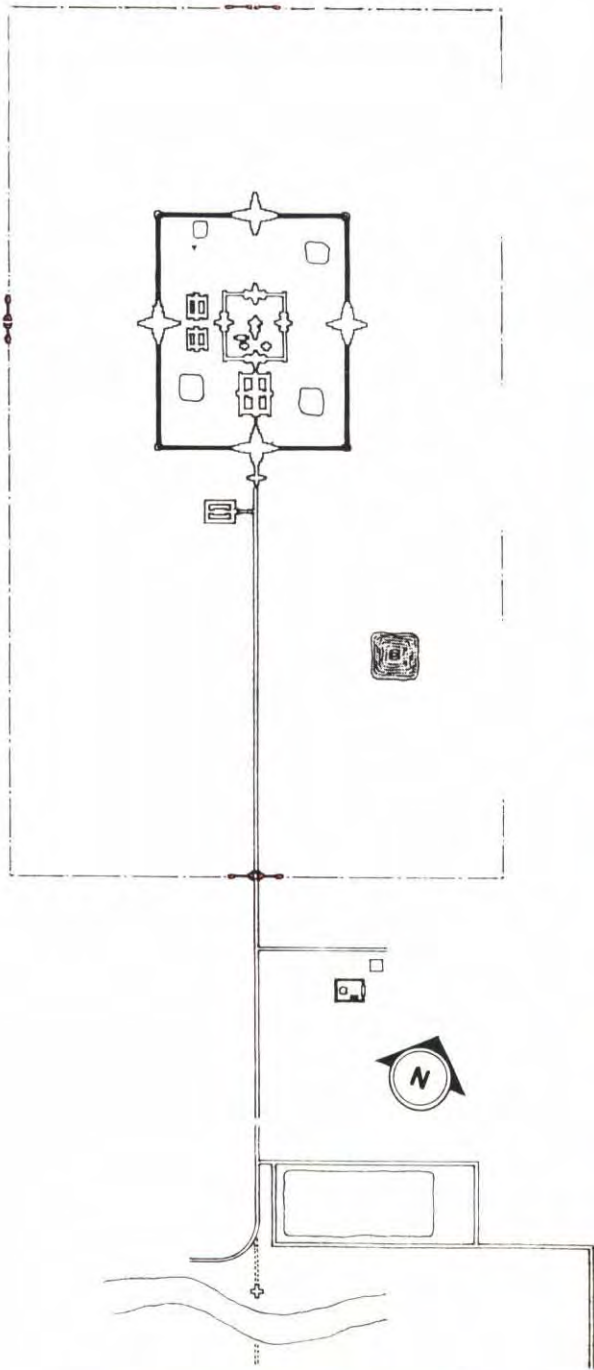
ซุ้มประตูเหล่านี้ก่อด้วยศิลาแลงและศิลาทรายสีแดง มีผังเหมือนกันทุกด้าน คือ มีลักษณะเป็นห้องยาวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีช่องประตูกว้าง ๒.๕๐ เมตร พothที่พาหนะแล่นผ่านได้อยู่ตรงกลาง มีมุขยื่นออกไปเล็กน้อยทั้งทางด้านนอกและด้านใน ทั้งสองข้างของช่องประตูประกอบด้วยห้องโถง ซึ่งเป็นทางผ่านเข้าไปยังห้องด้านในอีก ๒ ห้อง พื้นห้องปูด้วยหินทรายสีแดงยกพื้นสูงประมาณ ๑ เมตร พื้นถนนภายในช่องประตูปูด้วยหินทราย รวมทั้งธรณีประตูซึ่งสลักเป็นร่องขนาดกว้างพอเหมาะสำหรับล้อรถล้อเกวียนจะผ่านเข้าออกได้โดยสะดวก ประตูนี้เคยมีบานประตูไม้ปิด-เปิดได้ แต่ได้ผุพังไปตามกาลเวลา ส่วนที่เป็นหลังคาก็พังไปหมดแล้วเช่นเดียวกัน

ต่อจากซุ้มประตูออกไปทั้งสองข้างเป็นกำแพงก่อด้วยศิลาแลงยาวด้านละ ๒๐ เมตร สูง ๓ เมตร สันกำแพงมีร่องยาวสำหรับปักบราลี ต่อจากกำแพงศิลาแลงเป็นกำแพงดินก่อออกไปบรรจบกันทั้ง ๔ ด้าน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง ๕๖๕ เมตร ยาว ๑.๐๓๐ เมตร ปัจจุบันกำแพงดินคงเหลือร่องรอยให้เห็นได้แต่ทางด้านทิศใต้เท่านั้น

ในบรรดาประตูทั้ง ๔ ทิศนี้ ประตูทิศใต้น่าจะมีความสำคัญที่สุด เพราะเป็นประตูหน้า จากการขุดแต่งประตูเมืองด้านนี้โดยหน่วยศิลปากรที่ ๖ เป็นผู้ดำเนินการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้พบโบราณวัตถุสำคัญ คือ เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหินทรายภายในห้องชั้นในของซุ้มประตูทิศตะวันออก และพบประติมากรรมสำริดขนาดเล็กรูปสตรี ซึ่งคงจะได้แก่นางปรัชญาปารมิตา เทพสตรีสำคัญในพุทธศาสนาเถรวาท ประติมากรรมทั้ง ๒ ชิ้นนี้มีลักษณะของศิลปะเขมร แบบบายน ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และเมื่อประกอบกับลักษณะการก่อสร้างประตูซุ้มซึ่งก่อด้วยศิลาแลงอันเป็นลักษณะการก่อสร้างที่มักจะพบในสมัยเดียวกัน จึงเป็นอันสรุปได้ว่า โคปุระชั้นนอกสุดหรือประตูเมืองนี้สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ทางเข้าสู่ประตูเมือง

ซุ้มประตูเมืองด้านทิศใต้ ซึ่งเรียกกันว่าประตูชัย

ด้านข้างของประตูเมืองซกปีกออก ไปต่อกับกำแพงเมืองข้างละประมาณ ๒๐ เมตร

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบที่บริเวณประตูชัย

อาคารที่เรียกกันว่าธรรมศาลา

ก่อนจะถึงทางเข้าสู่บริเวณภายในกำแพงปราสาทหินพิมาย มีอาคารหลังหนึ่งตั้งอยู่ทางซ้ายมือ หันหน้าเข้าสู่ถนน เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๒๖ × ๓๕.๑๐ เมตร มีบันไดและประตูเข้าสู่อาคารอยู่ตรงกลางทั้งทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก โดยด้านทิศตะวันออกก่อเป็นมุขยื่นออกมา ในขณะที่ด้านหลังคือด้านทิศตะวันตกเจาะเป็นช่องประตูเรียบ ๆ ทั้งสองข้างของประตูค่อนข้างชิดมุมอาคารทำเป็นประตูหลอกข้างละ ๑ ประตู ผนังด้านทิศตะวันออกและทิศใต้เจาะช่องหน้าต่างเป็นระยะ ๆ ส่วนด้านอื่นปิดทึบ

ภายในอาคารทำเป็นห้องยาวคล้ายระเบียบทางเดินต่อเนื่องกันโดยรอบ ตรงกลางของระเบียบด้านทิศตะวันออกและตะวันตกเชื่อมต่อกันโดยกันเป็นห้องยาวตลอดแนว ห้องยาวนี้กันแบ่งเป็น ๓ ห้อง ห้องกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด ทุกห้องมีประตูทะลุถึงกัน และมีหน้าต่างอยู่ทางผนังห้องด้านทิศใต้ ระหว่างการขุดแต่งได้พบกระเบื้องมุงหลังคาจำนวนมาก จึงสรุปได้ว่า อาคารนี้เคยมีหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ได้เคยพบเหรียญสำริดจำนวนหนึ่งภายในอาคาร เป็นเหตุให้เรียกกันว่าคลังเงินอยู่ระยะหนึ่ง ระหว่างการขุดแต่งบริเวณระเบียบโดยรอบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้พบโบราณวัตถุจำนวนมากมีทั้งรูปเคารพและเครื่องประดับ แสดงว่าเป็นอาคารที่มีความสำคัญไม่น้อย

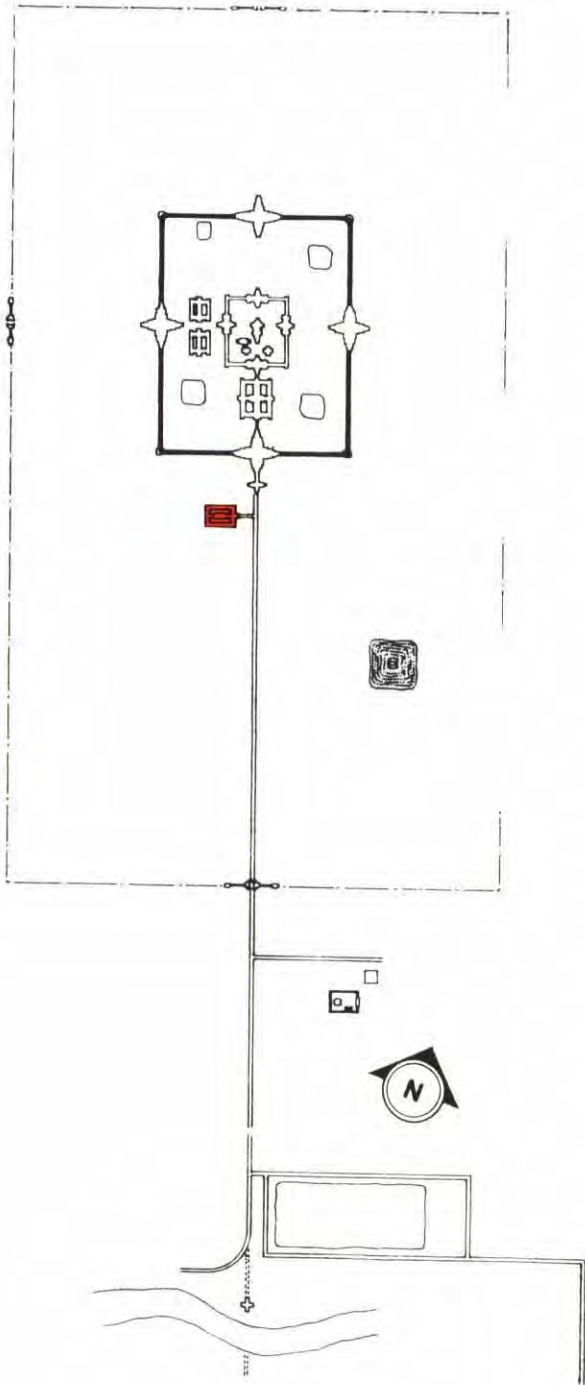
อย่างไรก็ตาม ไม่พบหลักฐานให้ทราบได้ชัดเจนถึงประโยชน์ใช้สอยของอาคารหลังนี้ แต่เมื่อดูจากลักษณะทางสถาปัตยกรรมและตำแหน่งที่ตั้งเข้าใจว่าอาคารหลังนี้คงจะไม่ใช่อธรรมศาลา หรือที่พักคนเดินทาง ตามที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์แต่อาจเป็นอาคารที่ใช้เป็นสถานที่พักเตรียมพระองค์สำหรับกษัตริย์ หรือเจ้านายผู้สูงศักดิ์ ยามเสด็จมาประกอบกิจการทางศาสนา ณ ศาสนสถานแห่งนี้ รวมทั้งเป็นที่พักจัดขบวนบั้งจัญของถวายต่าง ๆ ที่ใช้ในพิธีให้ถูกต้องตามประเพณี อย่างที่เรียกว่าลับปลาเปลื้องเครื่อง ซึ่งหมายถึงการเปลื้องเครื่องทรงที่แสดงยศศักดิ์และทรงฉลองพระองค์ตามประเพณี สำหรับการเสด็จเข้าประกอบพิธีภายในศาสนสถาน เพราะถ้าจะดูจากตำแหน่งที่ตั้งของอาคารซึ่งอยู่เกือบชิดถนนและทางเข้าศาสนสถาน ก็ดูจะสอดคล้องกันกับตำแหน่งของอาคารที่ควรจะใช้ประโยชน์สำหรับกิจการดังกล่าว

อาคารหลังนี้คงจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ทั้งนี้โดยเปรียบเทียบลักษณะทางศิลปะของภาพสลักบนทับหลังที่พบ ณ อาคารแห่งนี้ ปัจจุบันติดไว้ในที่เดิม คือ เหนือประตูด้านข้าง สลักภาพเทวดาประทับเหนือหน้ากาลซึ่งคายพวงมาลัยออกมาทั้งสองข้าง ชั้นหนึ่ง อีกชั้นแสดงภาพบุคคลหลังน้ามอมม้าแก่พราหมณ์ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นส่วนหนึ่งของพิธีอศวเมธ ทับหลังชั้นนี้ตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

ทับหลังสลักภาพพิธีอศวเมธ พบในอาคารที่เรียกว่า ธรรมศาลา ▶

พิธีอศวเมธถือเป็นอัญพิธีที่ประณีต และมีโศภนที่สุด ในกัมภีร์พราหมณะ กษัตริย์ในอินเดียสมัยโบราณให้ทำพิธีนี้เมื่อขยายอาณาจักร โดยปล่อยม้าอุปการออกไป หากผ่านบ้านเมืองใดบ้านเมืองนั้นจะต้องยอมอ่อนน้อม มิฉะนั้นจะส่งกองทัพบุกเข้ายึดเมื่อครบกำหนด ม้าอุปการกลับเข้าเมือง ก็จะนำม้าไปฆ่าบูชาชัย ทำพิธีกรรมอย่างใหญ่ยิ่ง

ทับหลังชั้นนี้ แสดงภาพบุคคลทำพิธีมอมม้าแก่พราหมณ์ หลังจากม้าอุปการกลับสู่บ้านเมือง เพื่อประกอบพิธีบูชาอัญ อาจจะเป็นเรื่องเล่าตอนหนึ่งของเรื่องรามาวตาร อวตารปางหนึ่ง ของพระนารายณ์ที่เรารู้จักกันดีในชื่อรามเกียรติ์ ตอนที่ท้าวทศรถ กษัตริย์แห่งโยชยาให้ตั้งพิธีอศวเมธทำพิธีกรรมเพื่อขอพรจากทวยเทพให้ได้โอรส เทพทั้งหลายจึงอัญเชิญให้พระนารายณ์อวตารลงมาเกิดเป็นพระราม โอรสของท้าวทศรถเพื่อปราบท้าวราavana หรือทศกัณฐ์

อาคารธรรมศาลา

ปราสาทตาเมือน จังหวัดสุรินทร์ ที่พักคนเดินทาง แห่งหนึ่งบนเส้นทางมาพิมาย

ที่พักคนเดินทางหรือที่พักพร้อมไฟ ตามที่ระบุไว้ในจารึกปราสาทพระขรรค์ เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “ธรรมศาลา” ตามข้อเสนอของ Louis Finot นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ซึ่งได้ศึกษาโบราณสถานขนาดเล็กที่ Lunet de Lajonquière สืบราวพบตามเส้นทางจากนครธมหรือเมืองโยศธรปุระ เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรโบราณ ไปทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ส่วนหนึ่งพบในบริเวณปราสาทใหญ่ ๆ เช่น ปราสาทเบ็งบมาลา ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทบันทายฉมาร์ และปราสาทตาพรหม ที่อยู่ในเส้นทางไปยังทิศตะวันออกหรือที่อยู่ในบริเวณปราสาทที่กล่าวมาแล้วสร้างด้วยหินทราย ส่วนที่อยู่ในเส้นทางไปยังทิศตะวันตกเฉียงเหนือสร้างด้วยศิลาแลง ภายในอาคารมีขนาดกว้างประมาณ ๔ - ๕ เมตร ยาวประมาณ ๑๔ - ๑๕ เมตร มีลักษณะเป็นปราสาท (ปรางค์) ที่มีห้องยาวเชื่อมต่ออยู่ทางด้านหน้า ผนังห้องด้านหนึ่งเจาะช่องหน้าต่างเรียงกัน ส่วนอีกด้านปิดทึบสลักเป็นหน้าต่างหลอก Louis Finot ได้วิเคราะห์ว่า อาคารเหล่านี้ตั้งอยู่ตามทางที่ผู้จาริกแสวงบุญจะเดินทางไปแสวงบุญยังศาสนสถานที่อยู่ปลายทางของเส้นทางดังกล่าว คือ ปราสาทพระขรรค์ ที่ปลายทางเส้นทิศตะวันออก และปราสาทหินพิมายที่ปลายทางเส้นตะวันตกเฉียงเหนือ หรือจากทิศทางเหล่านั้นเข้ามายังศาสนสถานที่ตั้งอยู่ในเมืองหลวง ส่วนของอาคารที่เป็นห้องยาวคงจะใช้เป็นที่พักอาศัยของผู้แสวงบุญส่วนที่เป็นองค์ปรางค์ทางด้านในคงจะเป็นส่วนที่ใช้เป็นหอพระหรือหอสวดมนต์ (chappelle) และเสนอว่าควรจะเรียกอาคารดังกล่าวนี้ว่า “ธรรมศาลา” หมายถึงที่พักที่สร้างไว้เป็นทาน ให้ผู้เดินทางไปแสวงบุญได้ใช้พักอาศัย (maisons de charité) (L. Finot, BE FEO., XXV : 417 - 420)

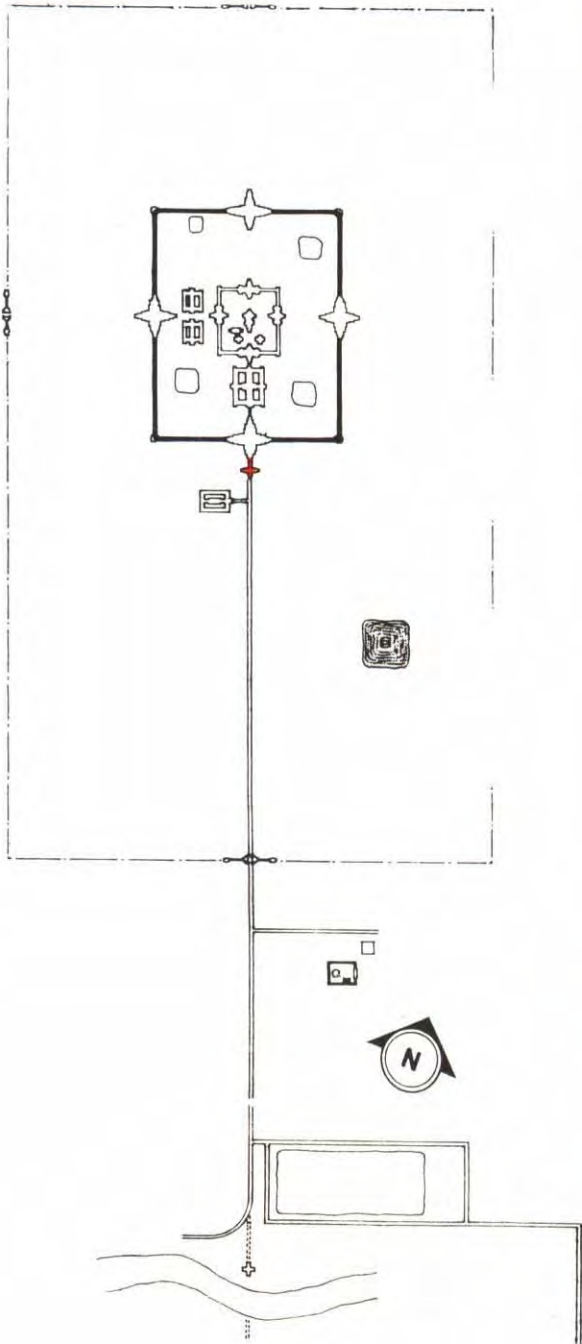
ที่ตั้งของธรรมศาลา หรือที่พักคนเดินทางที่พบในบริเวณปราสาทใหญ่ ๆ เช่น ปราสาทพระขรรค์ ตาพรหม ฯลฯ นั้น จะตั้งอยู่นอกเขตกำแพงปราสาท แต่อยู่ภายในเขตกำแพงเมือง โดยตั้งอยู่ทางขวาของถนนที่มุ่งเข้าสู่ปราสาท (P. Stern 1965 : 53 - 73) เมื่อดูจากผังเห็นได้ชัดว่าห่างจากปราสาทพอสมควร เกือบจะประมาณกึ่งกลางของถนนจากประตูกำแพงเมืองไปยังประตูกำแพงปราสาท ที่ปราสาทหินพิมายซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่และตั้งอยู่ที่ปลายทางของเส้นทางจากเมืองหลวงดังกล่าวแล้ว น่าจะมีการสร้างอาคารที่เป็นธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางไว้ในตำแหน่งเดียวกันกับปราสาทอื่น ๆ แต่ไม่พบอาจถูกทำลายไปเสียนานแล้วก็เป็นได้

สะพานนาคราช

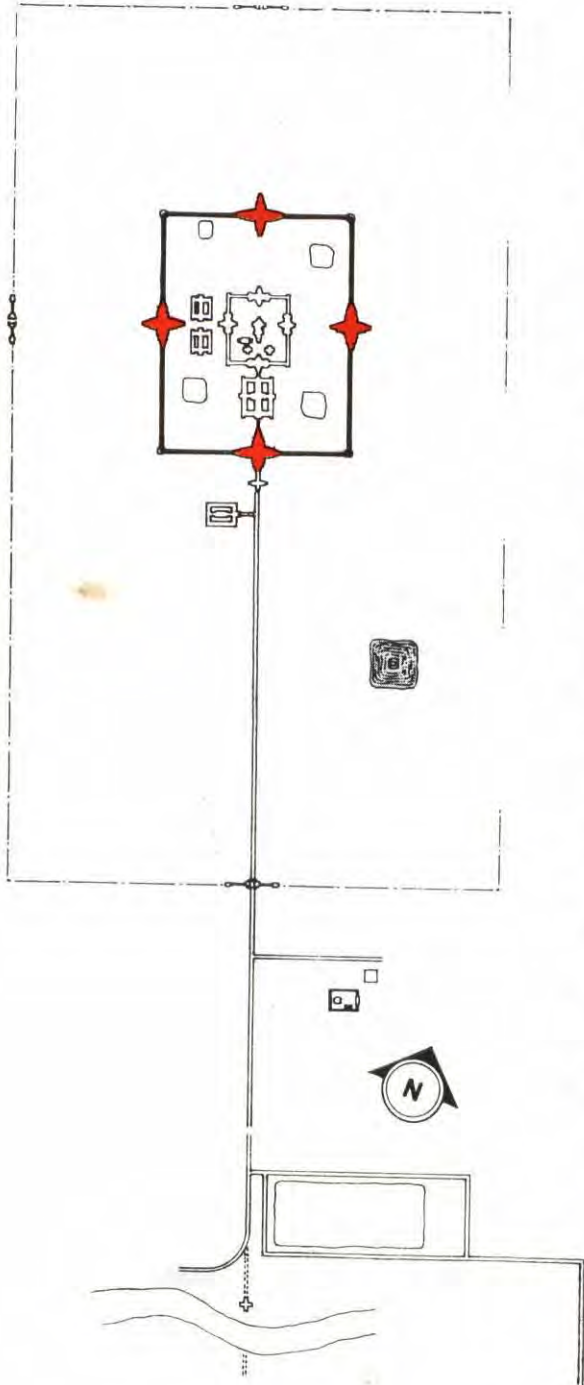
ถนนที่ทอดตรงจากท่าน้ำผ่านประตูเมืองด้านหน้า คือด้านทิศใต้เข้ามาสิ้นสุดลงที่สะพานนาคราช ซึ่งตั้งอยู่ตรงหน้าประตูชุมกำแหงศาสนสถานหรือที่มีศัพท์เรียกว่าโคปุระ สร้างด้วยหินทรายเป็นสะพานรูปกากบาทขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๓๑.๗๐ เมตร ยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๒.๕๐ เมตร ด้านหน้าและด้านข้างลดชั้น ทั้งสามด้านมีบันไดขึ้น-ลง เชิงบันไดทำเป็นอฉมจันทร์รูปปีกกา ด้านหลังมีถนนเชื่อมต่อกับประตูชุมของกำแพงปราสาทด้านทิศใต้ รวสะพานโดยรอบทำเป็นลำตัวของนาคราช ชูคอแผ่พังพานเป็นนาค ๗ เศียรมีรัศมี หันหน้าออกไปยังเชิงบันไดทั้ง ๔ ทิศ เศียรนาคเหล่านี้ มีรัศมีติดกันเป็นแผ่นสลักลายในแนวนอน อันเป็นลักษณะที่นิยมในศิลปะเขมรแบบนครวัดราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ที่เชิงบันไดมีประติมากรรมรูปสิงห์สลักด้วยหินทรายตั้งประดับอยู่ เสาและขอบสะพานสลักลายงดงาม

สะพานนาคราชนี้ มีอยู่แต่เฉพาะหน้าประตูชุมด้านทิศใต้ซึ่งเป็นด้านหน้าเพียงด้านเดียว ทั้งนี้อาจมีจุดมุ่งหมายให้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงทางเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์ การที่ประดับบันไดและราวสะพานด้วยรูปสิงห์และนาคอันเป็นสัตว์ในจินตนาการที่เชื่อกันว่ามีอยู่นอกแดนมนุษย์ก็เช่นกัน อาจจะไม่ใช่ทำขึ้นเพียงเพื่อความสวยงามเพียงอย่างเดียว แต่อาจต้องการสื่อความหมายในทำนองเดียวกันเพื่อให้เห็นว่าพ้นจากเขตแดนโลกมนุษย์ และจากจุดนี้ไปจะเข้าสู่ดินแดนแห่งโลกสวรรค์ ตามคติความเชื่อในเรื่องจักรวาล ซึ่งเชื่อถือสืบต่อกันมาทั้งศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธก็ว่าได้

ซุ้มประตูและกำแพงชั้นนอกของปราสาท

จากสะพานนาคราชเข้ามาเป็นประตูซุ้ม หรือที่เรียกกันว่าโคปุระ ของกำแพงปราสาทด้านทิศใต้ ประตูซุ้มนี้ก่อด้วยหินทราย ประกอบด้วยห้องกลาง ขนาด ๖ × ๑๓ เมตร ด้านนอกและด้านในของห้องนี้มีมุขขนาด ๔ × ๖ เมตร ส่วนด้านข้างยื่นออกไปต่อกับกำแพง ปีกทั้งสองข้างกันเป็นห้องขนาดเดียวกับห้องมุข ผังโดยรวมของประตูซุ้มจึงมีลักษณะเป็นรูปกากบาท มีประตูผ่านเข้าได้ ๓ ทาง คือ ประตูกลางผ่านทางห้องมุข และประตูข้างทางห้องริมสุดทั้งสองข้าง ภายในห้องต่าง ๆ เหล่านี้มีเสาหินทรายสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ตั้งเรียงเป็นระยะเพื่อรองรับหลังคามุงด้วยหินทรายซึ่งพังทลายไปหมดแล้ว คงเหลือให้เห็นบางส่วนอยู่เพียงเล็กน้อยที่ห้องมุข พื้นห้องปูด้วยหินทรายเช่นเดียวกัน มีหลุมเจาะลงไปบนแท่งหินปูพื้น ส่วนใหญ่จะอยู่รอบแนวเสา ลักษณะน่าจะเป็นหลุมเสาซึ่งคงจะเป็นเสาไม้ ไม่อาจทราบได้แน่ชัดถึงประโยชน์ใช้สอยของเสาดังกล่าว สันนิษฐานกันว่า ภายในพื้นห้องเหล่านี้น่าจะเคยมีพื้นไม้ปูอยู่เหนือพื้นหินที่เห็นอยู่นี้ อีกชั้นหนึ่ง โดยมีเสาเหล่านี้เป็นเครื่องรองรับคานที่รองรับพื้นไม้อีกทีหนึ่ง

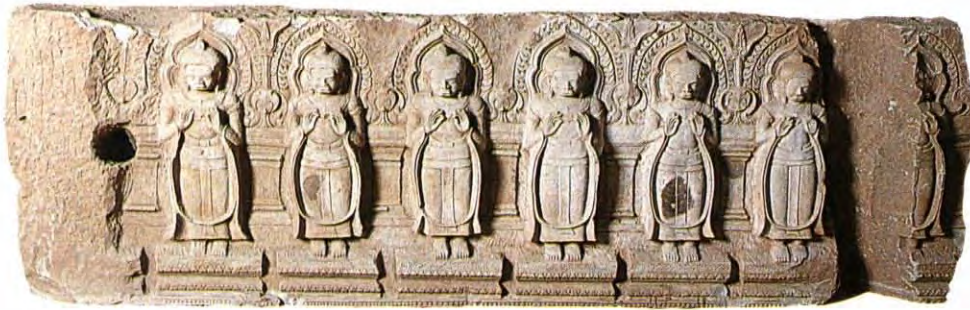
ซุ้มประตูในลักษณะเดียวกันนี้มีอยู่ทั้ง ๔ ทิศอยู่ในแนวตรงกัน คือ ทิศเหนือ-ทิศใต้ อยู่ตรงกึ่งกลางของกำแพง ส่วนทิศตะวันออก-ตะวันตกค่อนข้างไปทางทิศเหนือเล็กน้อย ทั้งหมดก่อด้วยหินทรายสีแดงเป็นหลัก มีหินทรายสีขาวประกอบในส่วนที่ต้องการความแข็งแรงเป็นพิเศษ ได้แก่กรอบประตู กรอบหน้าต่าง ทับหลัง เสารับทับหลัง และเสารับหลังคา เป็นต้น ทั้งนี้คงจะเนื่องมาจากช่างมีความรู้เรื่องคุณภาพของหินเป็นอย่างดีพอที่จะทราบว่า หินทรายสีแดงมีคุณภาพต่ำเสื่อมสลายง่ายกว่าหินทรายสีขาวซึ่งมีเนื้อละเอียด โดยที่ส่วนบนของซุ้มประตูพังทลายไปเป็นส่วนใหญ่ เราจึงไม่เห็นหน้าบันของประตูกลางซึ่งปกติจะสลักลวดลายประดับอย่างงดงาม ทับหลังส่วนหนึ่งก็ร่วงหล่นลงมาและได้ทำการเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ข้างนอก ลวดลายที่สลักบนทับหลังมักจะเป็นภาพเล่าเรื่อง โดยมากจะเป็นเรื่องอวตารของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ โดยเฉพาะปางรามาวตาร และกฤษณาวตาร ดูจะเป็นที่นิยมเป็นพิเศษ นอกนั้นเป็นภาพทางพุทธศาสนาและภาพอื่น ๆ

กำแพงทั้ง ๔ ด้านก่อด้วยหินทรายสีแดงเช่นเดียวกัน โดยมีศิลาแลงแทรกอยู่บางส่วน ด้านกว้างคือด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ ๒๒๐ เมตร ด้านยาวคือด้านทิศตะวันออกและตะวันตกยาว ๒๗๗.๕๐ เมตร ส่วนที่ยังเหลือสภาพค่อนข้างจะสมบูรณ์ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้สูงถึง ๘ เมตร มีซุ้มมุขอยู่ที่มุมกำแพงทั้ง ๔ ทิศ โดยทำเป็นมุขยื่นออกมา มีประตูลอกทำเลียนแบบบานประตูไม้สองบาน มีกเสาอยู่ตรงกลางทางด้านที่หันออกข้างนอกสองด้าน

โคปุระชั้นนอกด้านทิศตะวันออก

ทับหลังประตูด้านในของโคปุระ ด้านทิศใต้
จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ —
พิมาย ซึ่งได้ทำทับหลังจำลองไปติดตั้งไว้ที่
เดิม

โคปุระหรือซุ้มประตูกำแพงปราสาทด้าน
ทิศตะวันตก (กำแพงชั้นนอก)

เสายภายในโคปุระชั้นนอก มองเห็นหลุม
เจาะลงไปบนพื้นปูหิน

ภาพสลักเล่าเรื่องนารายณ์อวตาร

พระนารายณ์หรือพระวิษณุ เป็นเทพเจ้าสำคัญในศาสนาฮินดู มีหน้าที่คุ้มครองรักษาโลก จึงมีอวตารมาเกิดในโลกมนุษย์ทุกครั้งที่โลกเกิดยุคเข็ญ อวตารที่สำคัญของพระองค์มี ๑๐ ครั้งด้วยกัน เรียกกันว่า นารายณ์สิบปาง ได้แก่ มัตสยวตาร (อวตารเป็นปลา) คุรมวตาร (อวตารเป็นเต่า) วราหาวตาร (อวตารเป็นหมูป่า) นรสิงหาวตาร (อวตารเป็นนรสิงห์) วามนาวตาร (อวตารเป็นพราหมณ์เฒ่า) ปรศุรามวตาร (อวตารเป็นพราหมณ์ชื่อปรศุราม) รามาวตาร (อวตารเป็นพระราม) กฤษณะวตาร (อวตารเป็นพระกฤษณะ) พุทธาวตาร (อวตารเป็นพระพุทธเจ้า) กัลกียาวตาร (อวตารเป็นบุรุษขี่ม้าขาวชื่อ กัลกิ)

ภาพเล่าเรื่องนารายณ์อวตารที่พบที่ปราสาทหินพิมายเป็นเรื่อง คุรมวตาร รามาวตาร และ กฤษณะวตาร

คุรมวตาร อวตารเป็นเต่า เป็นอวตารปางที่ ๒ ของพระนารายณ์ เป็นตอนที่พระอินทร์และเหล่าเทพฤๅษีทิวาสวสพให้เสื่อมฤทธิ์ เนื่องจากพระอินทร์ทำให้ฤๅษีทิวาสวสพโกรธที่ช้างเอราวัณของพระองค์ทำลายมาลัยดอกไม้ที่ฤๅษีทิวาสวสพให้ ทำให้พระอินทร์และเหล่าเทวดาต้องพ่ายแพ้แก่อสูร พระนารายณ์จึงออกอุบายให้เหล่าเทวดาไปสร้าง โมตรีกับอสูร โดยร่วมกันออกแรงกวนน้ำอมฤต พระนารายณ์ได้อวตารเป็นเต่าใหญ่ใช้กระดองรองรับเขามันตระ หรือเขามะรุ (เพื่อให้ตั้งมั่นในคราวกวนเกษียรสมุทร) โดยมีพระพรหมเป็นประธาน ใช้พระยานาควาศกรีพันรอบเขามันตระ มือสุรอุดทางหัวนาคและเทวดาอุดทางหางนาค ในการกวนเกษียรสมุทรครั้งนี้ นอกจากจะได้น้ำอมฤตแล้ว ยังปรากฏ มัจฉิเศษชื่อ อัจ โฉสระพะ ซึ่งพระอินทร์รับไว้เป็นพาหนะต่อมา และยังมีรูปสตรีซึ่งหมายถึงพระศรีหรือพระลักษมี ต่อมาเป็นชายาของพระนารายณ์

ภาพสลักเรื่องคุรมวตาร

กฤษณาวตาร อวตารเป็นพระกฤษณะ

กฤษณาวตารเป็นอวตารปางที่ ๘ ของพระนารายณ์ เรื่องกฤษณาวตารนี้เป็นที่เคารพของชาวฮินดูมากกว่าอวตารปางอื่น ๆ เพราะมีบทบาทมากในมหากาพย์เรื่องมหาภารตะ มีความสำคัญอย่างมากในวัชณพนิกายซึ่งได้แก่นิกายที่นับถือพระวิษณุ (นารายณ์) เป็นใหญ่ พระกฤษณะคือผู้ที่มีฤทธิ์เดช หัวหาญและมีกำลังเหมือนมนุษย์ ถือกำเนิดมาเพื่อที่จะปราบพญางงส์ผู้รุกรานกษัตริย์นครต่าง ๆ เป็นบุตรของท้าววาสุเทพ ท้าววาสุเทพได้นำไปฝากกับคนเลี้ยงวัวชื่อนันทะ จึงเติบโตมากับหมู่คนเลี้ยงวัว เมื่อเจริญวัยขึ้นได้สู้รบกับนาคาคาสยะ ซึ่งอาศัยอยู่ในแม่น้ำยมุนา และทำให้น้ำเป็นพิษ ประชาชนจึงไม่สามารถใช้น้ำในแม่น้ำได้ พระกฤษณะจึงปราบนาคาคาสยะทำให้น้ำในแม่น้ำสะอาดดังเดิม (ภาพ ๑) ต่อมาเมื่อพระกฤษณะเข้าสู่วัยรุ่นได้ชักชวนให้นันทะและคนเลี้ยงวัวอื่น ๆ เลิกทำการเช่นสรวงพระอินทร์ และเห็นว่าพระอินทร์เป็นเทพชั้นต่ำบางครั้งก็ตกอยู่ในอำนาจของยักษ์ ให้หันมาเคารพบูชาเทพตามธรรมชาติคือเขาไครวรณะ ซึ่งได้อาศัยบงบังร่มเงาและน้ำหญ้าแก่ฝูงวัว แล้วพระกฤษณะก็ไปปรับเครื่องเช่นสรวงเสียเอง และทำท่าประหนึ่งเป็นเทพ พระอินทร์โกรธจึงบันดาลให้เกิดพายุฝนร้ายแรง เพื่อที่จะลงโทษคนเลี้ยงวัวและฝูงวัว พระกฤษณะจึงใช้น้ำขกเขาไครวรณะ เป็นร่มบังคนเลี้ยงวัวและฝูงวัว จนกระทั่งพายุที่เกิดขึ้นเป็นเวลา ๗ วันได้สงบลง และพระอินทร์ก็ยอมรับความพ่ายแพ้ (ภาพ ๒) พระกฤษณะเมื่อเข้าสู่วัยหนุ่ม พญางงส์ได้ส่งอสูรม้าเกษียซึ่งอาศัยอยู่ในป่าวันทวันเข้ามาอาละวาดและทำร้ายพระกฤษณะ พระองค์จึงได้ฆ่าอสูรม้าเกษียเสีย เรียกว่าตอนเกษียรธะ (ภาพ ๓) ต่อมาพญางงส์ได้ลวงพระกฤษณะมาทำพิธีบูชาญลลงเกียรติพระศิวะ เมื่อพระกฤษณะเข้าประตูเมืองได้พบช่างกัวลยาปิละเข้ามาทำร้ายพระองค์แต่ก็ต่อพ่ายแพ้ต่อพระองค์ (ภาพ ๔) หลังจากนั้นก็ได้ฆ่าพญางงส์เสีย

๑

๒

๓

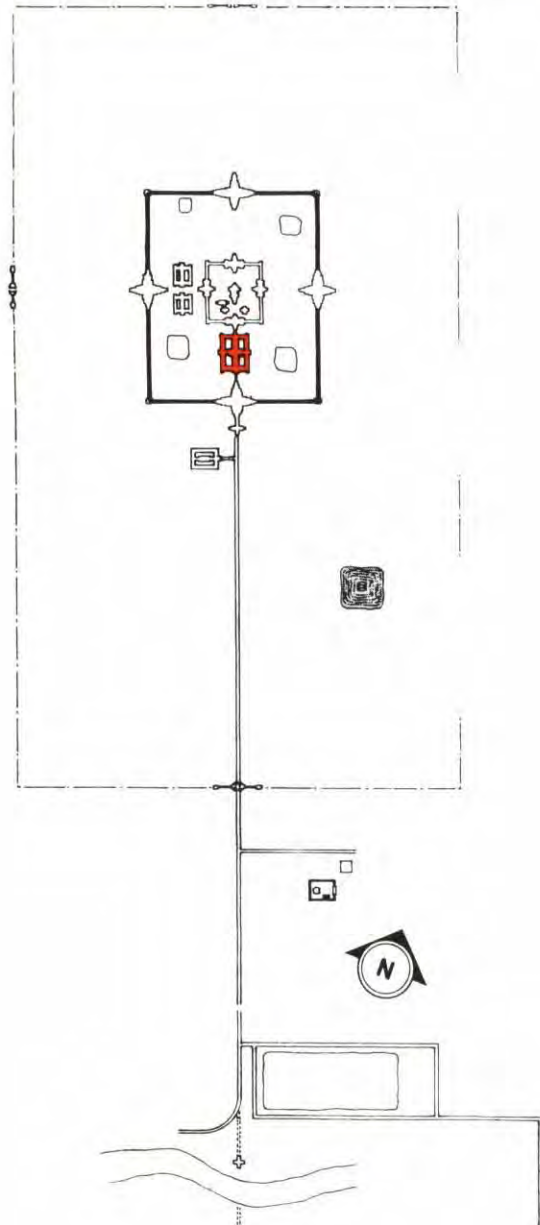

๔

ทางเดินเข้าสู่ปราสาท

เมื่อผ่านประตูซุ้มหรือโคปุระด้านทิศใต้เข้ามา จะเห็นลานกว้างอยู่ภายในบริเวณกำแพง ลานที่เห็นนี้เป็นลานชั้นนอกของปราสาท จากประตูกลางของโคปุระมีถนนออกไปยังทางเดินที่ทอดไปสู่ประตูกลางของซุ้มประตูเข้าสู่ปราสาท สองข้างของทางเดินนี้มีทางเดินอีก ๒ ทางขนานกันไป รับกันกับประตูข้างนอกของโคปุระหรือซุ้มประตูของกำแพงชั้นนอกและชั้นใน ทั้งหมดก่อด้วยหินทรายสูงชันมาประมาณ ๑ เมตร ทางเดินทั้งสามเชื่อมต่อกัน ๓ ช่วง คือช่วงกลางและช่วงปลายทั้ง ๒ ด้านทำให้มีผังเป็นรูปกากบาทอยู่ตรงกลาง และเกิดเป็นช่องว่าง ๔ ช่อง มีบันไดลงจากทางเดินสู่พื้นล่างที่มุมทั้ง ๔ และที่สองข้างของช่วงกลาง ตลอดแนวทางเดินที่เชื่อมติดกันนี้มีหลุมเสาตั้งเรียงกันอยู่เป็นระยะ ๆ ระหว่างการขุดแต่งบริเวณนี้ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้พบเศษกระเบื้องและบราลิตินเผาเป็นจำนวนมาก จึงเป็นหลักฐานให้ทราบได้ว่า ยกพื้นทางเดินทั้งหมดนี้ มีลักษณะเป็นระเบียบโปร่งหลังคามุงกระเบื้องดินเผา รองรับด้วยเสาไม้ซึ่งผุพังไปหมดแล้ว

ถนนที่เชื่อมต่อระหว่างประตูกลางของซุ้มประตูกำแพงชั้นนอกและชั้นในกับทางเดินเส้นกลาง ซึ่งปูด้วยศิลาแลงนั้นคงเป็นของที่สร้างเพิ่มเติมในชั้นหลัง เพราะจากการขุดแต่งโดยหน่วยศิลปากรที่ ๖ พบว่ามีบันไดอยู่ที่ประตูซุ้มกำแพงชั้นนอกและชั้นใน ตลอดจนที่ปลายทางเดินเส้นกลางทั้งสองด้าน โดยมีแท่งหินที่เป็นชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม เช่น หินมุงหลังคาปิดทับอยู่

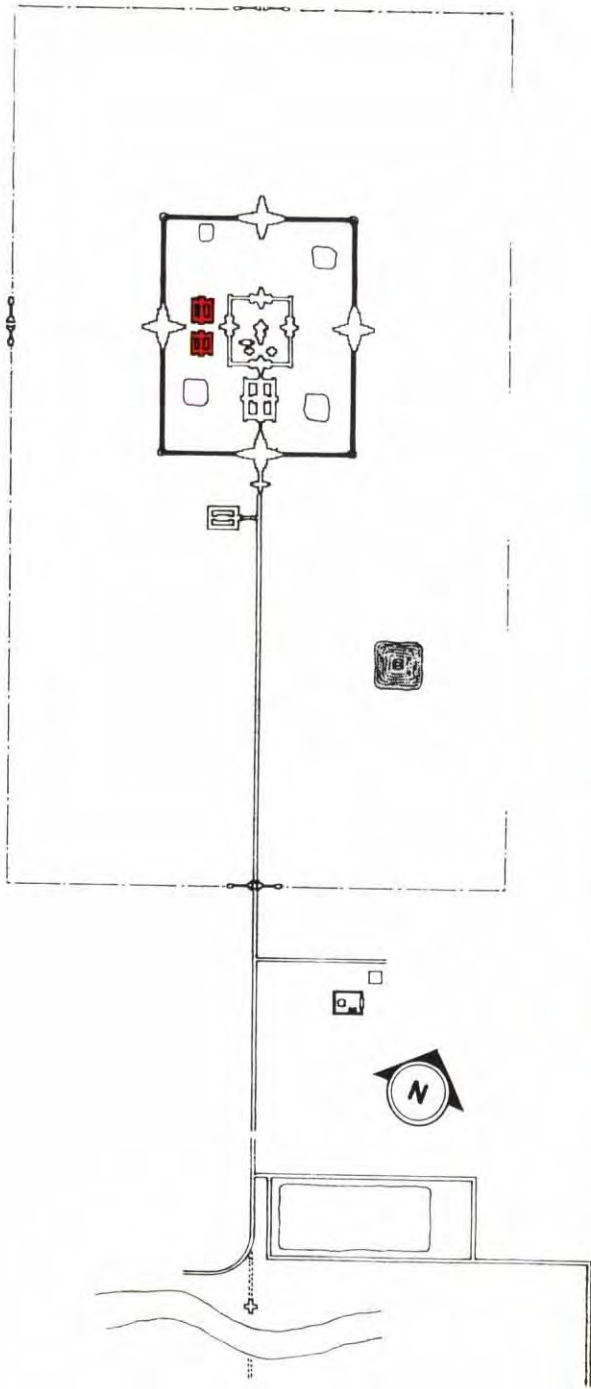
อาคารที่เรียกว่า บรรณาลัย

ที่บริเวณลานชั้นนอกซีกตะวันตก ระหว่างประตูซุ้มกำแพงชั้นนอกและชั้นใน มีอาคารลักษณะและขนาดเดียวกัน คือเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้าง ๒๕.๕๐ เมตร ยาว ๒๖.๕๐ เมตร อยู่ ๒ หลัง สร้างเรียงต่อกันตามแนวเหนือ-ใต้ หลังที่อยู่ ในซีกตะวันตกเฉียงใต้ยังคงสภาพอยู่มากกว่าหลังที่อยู่ทางซีกตะวันตกเฉียงเหนือ อาคารดังกล่าวมีประตูที่ผนังด้าน ทิศเหนือและทิศใต้ด้านละ ๓ ช่อง ประตูกลางทำเป็นมุขยื่นออกมา ส่วนผนังอาคารที่เหลืออีก ๒ ด้านปิดทึบ ภายใน กันเป็นห้องแคบยาวโดยรอบคล้ายระเบียงคด ตรงกลางของระเบียงด้านทิศเหนือและทิศใต้เชื่อมต่อกันโดยกันเป็นห้องยาว ตลอดแนว ทำให้เกิดเป็นช่องว่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าคล้ายเป็นห้องที่มีผนังปิดกันทั้ง ๔ ด้าน อยู่ ๒ ห้อง โดยที่ผนังทั้ง ๔ ด้านเจาะหน้าต่างตรงกัน ด้านยาวด้านละ ๖ ช่อง ด้านกว้างด้านละ ๑ ช่อง ภายในระเบียงคดและห้องยาวตรงกลาง มีหลุมเสารองรับหลังคา มีลักษณะเป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเรียงในแนวเดียวกันต่อกันเป็นระยะ ๆ ในระเบียงคด มี ๑ แถวชิดแนวผนังด้านใน ส่วนผนังด้านนอกข้างบนมีช่องสำหรับสอดไม้ที่ใช้เป็นข้อรับเครื่องบน ในช่องกลางมี ๒ แถวตามแนวผนังทั้งสองด้าน ระหว่างการขุดแต่งได้พบกระเบื้องมุงหลังคาเป็นจำนวนมาก จึงเชื่อได้ว่าหลังคาคงเป็น เครื่องไม้มุงกระเบื้อง

อาคาร ๒ หลังนี้จัดเป็นอาคารขนาดใหญ่ ไม่มีหลักฐานให้ทราบชัดถึงประโยชน์ใช้สอยที่แท้จริง เรียกกัน ต่อ ๆ มาว่าบรรณาลัย ซึ่งหมายถึงสถานที่เก็บรักษาคัมภีร์ต่าง ๆ ทางศาสนา ถ้าเทียบกับวัดของเราในปัจจุบันก็คง จะเทียบได้กับ “หอไตร” นั่นเอง แต่เมื่อพิจารณาสภาพภายในอาคารซึ่งมีลักษณะเหมือนเป็นระเบียบทางเดินดังได้กล่าว มาแล้ว ชวนให้สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ประโยชน์อย่างอื่น เช่นอาจเป็นที่ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน อันเป็นศาสนาหลักของศาสนสถานแห่งนี้ หรืออาจเป็นที่พักกระบวนเสด็จของกษัตริย์หรือเจ้านาย ก็เป็นได้

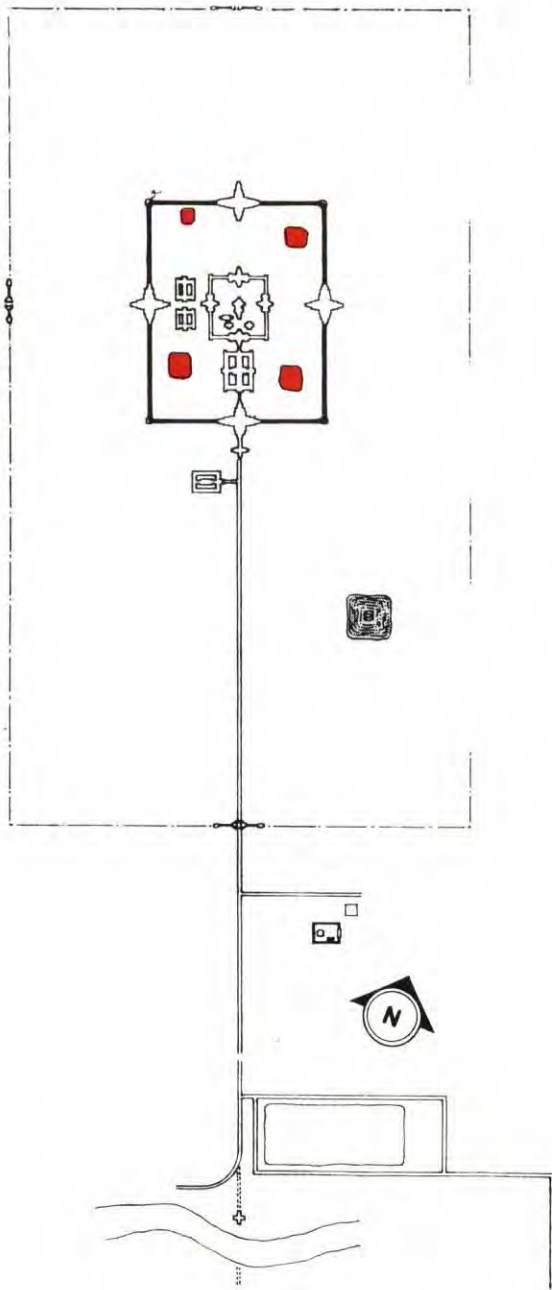
ภายในอาคารที่เรียกกันว่าบรรณาลัย มองเห็น หลุมเสาสี่เหลี่ยมเรียงเป็นระยะ ตามแนวระเบียง ทางเดิน ด้านหลังเป็นบริเวณลานชั้นใน ภายใน วงล้อมของระเบียงคด

ทับหลังที่ตั้งแสดงอยู่ที่ลานชั้นนอกด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

สระน้ำ

ที่มุมทั้ง ๔ ของลานชั้นนอก มีสระน้ำอยู่มุมละ ๑ สระ สระเหล่านี้ไม่ได้มีมาแต่เดิมพร้อมกับการสร้างปราสาท แต่ขุดขึ้นในสมัยหลัง ทั้งนี้สังเกตได้จากขนาดที่ไม่เท่ากัน ตำแหน่งที่ตั้งก็ไม่อยู่ในแนวตรงกันหรือได้จากกันตามแบบอย่างของการก่อสร้างในศิลปะเขมร ภายในสระกรุด้วยแท่งหิน ซึ่งมีชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม เช่น เสา กรอบประตู รวมอยู่ด้วย วางเรียงกันอย่างไม่เป็นระเบียบ นอกจากนี้ที่บริเวณนี้ยังคงเป็นที่ตั้งของวัดต่าง ๆ ซึ่งได้ย้ายออกไปสร้างใหม่ข้างนอกปราสาทแล้ว ๔ วัด คือ วัดสระหิน ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ วัดพระปรางค์ใหญ่ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดโบสถ์ซึ่งมีพระอุโบสถเรียกกันว่าโบสถ์เจ้าพิมาย ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และวัดพระปรางค์น้อย ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ (มานิต วัลลิโภดม, ๒๕๐๒ : ๕๗) วัดเหล่านี้สร้างขึ้นแต่ครั้งใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่จากการที่เรียกชื่ออุโบสถว่าโบสถ์เจ้าพิมาย ประกอบกับได้พบพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนปลายจำนวนหนึ่ง จึงเชื่อว่าคงจะสร้างขึ้นประมาณสมัยอยุธยาตอนปลาย เมื่อครั้งกรมหมื่นเทพพิพิธมาสะสมกำลังตั้งตัวเป็นใหญ่คราวเสียกรุงครั้งที่สอง เรียกว่าก๊กเจ้าพิมาย สระน้ำทั้งหลายจึงคงจะเป็นสระน้ำที่วัดเหล่านั้นขุดขึ้นมาเป็นแหล่งน้ำใช้ประจำวัดนั่นเอง

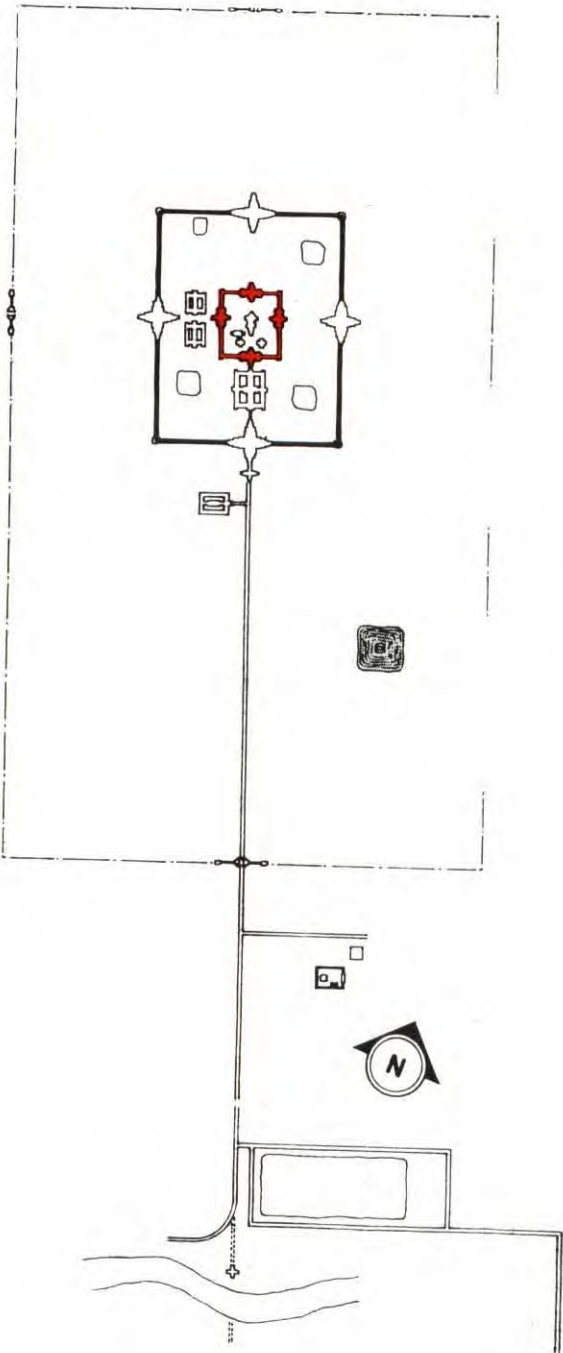

ปราสาทมองเห็นสระน้ำที่มุมลานชั้นนอก

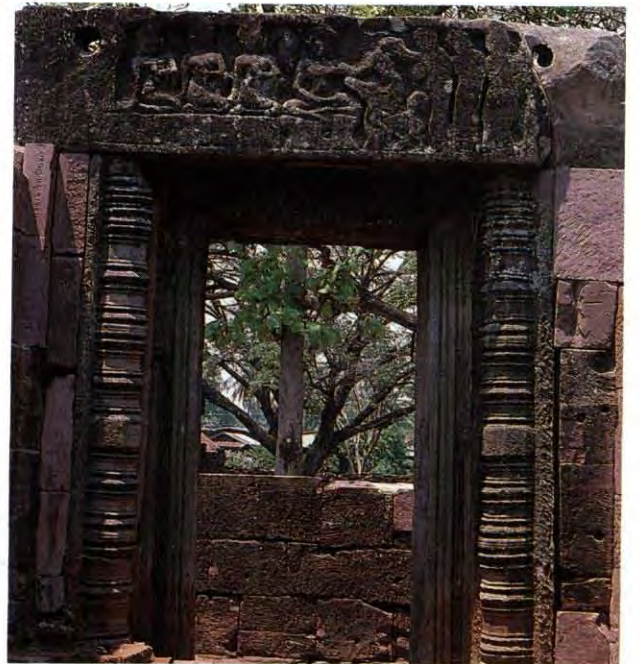

ซุ้มประตูและกำแพงชั้นใน

ทางเดินที่อยู่กลางลานปราสาทชั้นนอกด้านทิศใต้ ทอดตรงมายังประตูทางเข้าของกำแพงชั้นในด้านทิศใต้ กำแพงชั้นในของปราสาทต่างจากกำแพงชั้นนอก คือก่อเป็นห้องยาวต่อเนื่องกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบลานปราสาทชั้นใน คล้ายเป็นทางเดินที่มีผนังกันและมีหลังคาคลุม อันเป็นลักษณะที่เรียกกันว่าระเบียงคด ภายในสามารถเดินทะลุถึงกันได้โดยตลอด ระเบียงคดทั้ง ๔ ด้านก่อด้วยหินทรายสีแดง ยกเว้นส่วนที่ต้องการความแข็งแรงเป็นพิเศษ และสลักลวดลายประดับ เช่น กรอบประตู กรอบหน้าต่าง เสารับทับหลัง จะใช้หินทรายสีขาว ห้องยาวนี้ก่อสูงชันมาจากระดับพื้นดินประมาณ ๑ เมตร กว้าง ๒.๓๕ เมตร ความยาวของด้านทิศเหนือและทิศใต้ ๗๒ เมตร ด้านทิศตะวันออกและตะวันตกยาว ๘๐ เมตร ผนังด้านในทุกด้านเจาะหน้าต่างเป็นระยะตรงกัน ส่วนผนังด้านนอกปิดทึบแต่ทำเป็น

ซุ้มประตูกำแพงชั้นใน

ประตูระเบียงคดด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

แผ่นทองคำนลายรูปดอกบัวแปดกลีบ พบขณะขุดแต่งบริเวณขุมประตู่ระเบียงคค

หลุมที่บรรจุแผ่นทอง

หน้าต่างลวดประดับลูกกรงสลักด้วยหินทรายอย่างที่เราเรียกว่าลูกมะหวด หลังคามุงด้วยหินทรายสลักด้านนอกเลียนแบบกระเบื้องก่อเหลี่ยมซ้อนกันขึ้นไปเป็นรูปโค้งคล้ายประทุนเรือ

ระเบียงคคทั้ง ๔ ด้าน มีขุมประตู่อยู่ในแนวตรงกันกับขุมประตู่กำแพงชั้นนอกอีก ๒ ชั้น และตรงกันกับประตูปราสาทองค์กลางหรือปราสาทประธาน ลักษณะคล้ายคลึงกันกับประตูขุมของกำแพงปราสาทชั้นนอกแต่มีขนาดเล็กกว่า พื้นห้องปูด้วยหินทราย และมีหลุมเสาเจาะลงไปในแท่งหินปูพื้นบางส่วน เช่นเดียวกับที่โคปุระชั้นนอก ทุกด้านมีช่องประตูผ่านได้ ๓ ช่อง ยกเว้นด้านทิศใต้มีประตูเล็ก ๆ อีก ๑ ช่อง ตั้งอยู่ถัดจากประตูข้างทางซีกตะวันตก ประตูช่องนี้ตรงกันกับประตูปราสาทองค์ที่ตั้งอยู่ในซีกตะวันตกเฉียงใต้ของลานชั้นในที่เราเรียกกันว่า ปราสาทหินแดง ที่มีขุมระเบียงทั้ง ๔ มีขุมมุมซึ่งทำประตูจริงไว้เฉพาะที่ระเบียงด้านหน้า ส่วนขุมมุมของระเบียงด้านอื่นทำเป็นประตูหลอก

ขุมประตู่และระเบียงคคพังทลายไปเสียเป็นส่วนใหญ่ เนื่องด้วยวัสดุหลักที่ใช้ในการก่อสร้าง คือ หินทรายสีแดงซึ่งผุเปื่อยง่ายประการหนึ่งและคงจะมีการรื้อเอาหินไปใช้ประโยชน์อื่นในสมัยหลังด้วยอีกประการหนึ่ง เราจึงไม่มีโอกาสได้เห็นภาพสลักบนหน้าบันของขุมประตู่เหล่านี้ คงมีแต่ทับหลังซึ่งส่วนใหญ่พังลงมา และนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมายส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งตั้งแสดงอยู่บริเวณลานชั้นนอกที่มุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ และบางชิ้นก็นำไปติดตั้งไว้แล้ว น่าเสียดายที่มักจะไม่ทราบตำแหน่งเดิมเพราะร่วงหล่นลงมาและมีการเคลื่อนย้ายกันนานมาแล้ว ภาพสลักบนทับหลังเหล่านี้มีลักษณะทางศิลปะแบบบาปวน - นครวัด (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐ และ ๑๖๕๐-๑๗๐๐) เช่นเดียวกับทับหลังของขุมประตู่ชั้นนอก

อย่างไรก็ตามที่ขุมประตู่ระเบียงคคด้านหน้าคือด้านทิศใต้มีหลักฐานสำคัญให้ทราบถึงประวัติส่วนหนึ่งของปราสาทหินพิมาย นั่นคือ จารึกบนกรอบประตูห้องกลางด้านทิศตะวันออก จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมรระบุชื่อ “กมรเตงชคตวิมาย” และกล่าวถึงการสร้างรูปเคารพสำคัญชื่อ “กมรเตงชคตเสนาบดี ไตรโลกยวิชัย” ในพ.ศ. ๑๖๕๑ ซึ่งจะได้กล่าวถึงข้อความและวิเคราะห์จารึกดังกล่าวในบทต่อไป

จากการบูรณะบริเวณระเบียงคคใน พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้พบแผ่นทองคำนลายรูปดอกบัว ๘ กลีบ บรรจุไว้ในช่องที่ทำไว้เฉพาะ ที่พื้นห้องของขุมประตู่ระเบียงคคเกือบจะทุกด้าน แผ่นทองเหล่านี้ฝังไว้เพื่อความสิริมงคลตามประเพณีการสร้างปราสาทดังที่ได้พบในปราสาทอื่น ๆ อีกหลายแห่ง

รามาวตาร หรือรามจันทราวตาร อวตารเป็นพระราม (รามเกียรติ์)

เป็นเรื่องราวในมหากาพย์รามายณะซึ่งมีความสำคัญในยุคมหากาพย์ของอินเดีย เนื้อหาเป็นการสรรเสริญวีรบุรุษ ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นและได้วิวัฒนาการเป็นศาสนาฮินดู เรื่องราวในมหากาพย์รามายณะ ได้ถูกตัดแปลงเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ (ปางที่ ๗) เรียกว่า รามาวตาร ซึ่งในโฉมพนักายของศาสนาฮินดู พระนารายณ์หรือพระวิษณุถือเป็นเทพสูงสุด เป็นคัมภีร์ที่สำคัญคัมภีร์หนึ่งในศาสนาฮินดู เรียกว่า รามาวตาร หรือ รามจันทราวตาร คือพระนารายณ์อวตารเกิดเป็นพระรามเพื่อปราบรากษส (ยักษ์, อสูร) รามายณะฉบับภาษาสันสกฤตที่เก่าแก่ที่สุด แต่งโดยฤๅษีชื่อ วาลมิกิ ในต้นพุทธกาล ส่วนฉบับภาษาไทยนั้นมิชื่อว่า รามเกียรติ์ ซึ่งมีเนื้อความแตกต่างกันออกไปบ้าง

ภาพเล่าเรื่องรามายณะที่ปราสาทหินพิมาย คงจะสลักตามเนื้อเรื่องฉบับภาษาสันสกฤตของวาลมิกิ

ภาพตอนอรธะกัณฑ์

เป็นเรื่องในช่วงการเดินทางของสามกษัตริย์ คือพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา จนกระทั่งถูกท้าวราพณาสูร (ทศกัณฐ์) ลักพาตัวนางสีดาไป

พระรามพร้อมด้วยนางสีดา และพระลักษมณ์ เสด็จออกจากเมืองอโยธยาเดินทางเป็นเวลา ๑๔ ปี เมื่อเข้าสู่ป่าหิมพานต์ พบกับบอสูรวิราธ (พราหม) ซึ่งเข้าแย่งชิงตัวนางสีดา จึงเกิดการต่อสู้กับพระรามและพระลักษมณ์ และวิราธถูกพระรามฆ่าโดยการเหยียบให้จมนครินทร์ (ภาพ ๑ ที่ทับหลังมุขปรางค์ด้านทิศตะวันออก) ทั้งสามเดินทางต่อไปสู่อาศรมแห่งปัญจาวตี นางสามนักษา น้องสาวของท้าวราพณาสูร (ทศกัณฐ์) มาเห็นพระรามและเกิดความพอใจ แต่พระรามตัดไมตรีนางจึงเข้าทำร้ายนางสีดา พระลักษมณ์จึงตัดทูดัดจมนางเสีย นางสามนักษาโกรธแค้นและไปบอกพญาชรา พี่ชายของนาง พญาชราได้ชวน ทูษณ์ และตรีเศียร ยกทัพไปรบกับพระราม ต้องครพระรามตาย (ภาพ ๒ แสดงภาพพระลักษมณ์กับนางสีดาอยู่ที่มุม พระรามทรงคร เบื้องหน้าพระรามเป็นรูปยักษ์ และรูปสตรี ซึ่งน่าจะหมายถึงนางสามนักษา)

๑

๒

๓

๔

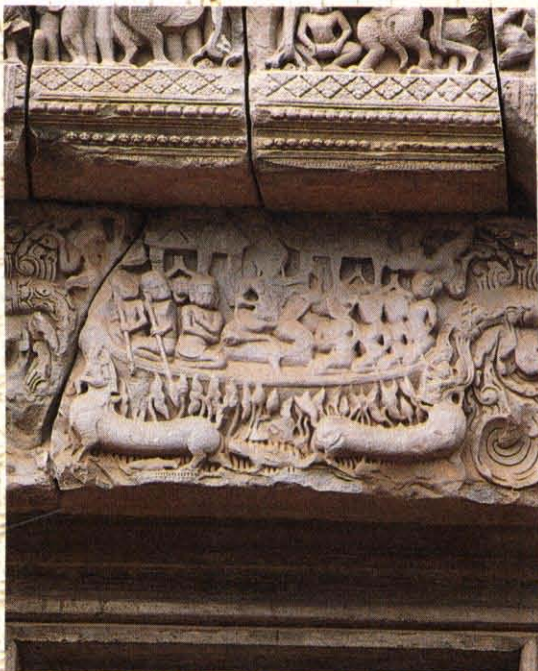
๕

๖

๗

๘

ภาพกษิกินธากัณฑ์

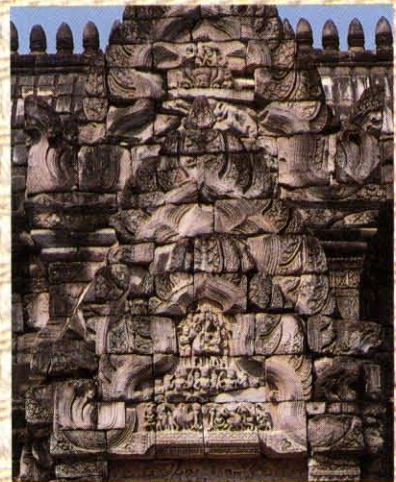
เป็นชื่อเมืองของพญาสุครีพ คือ เมืองกษิกินธ (ขีดขิน) ความตอนนีสองกษัตริย์เป็นพันธมิตรกับสุครีพ

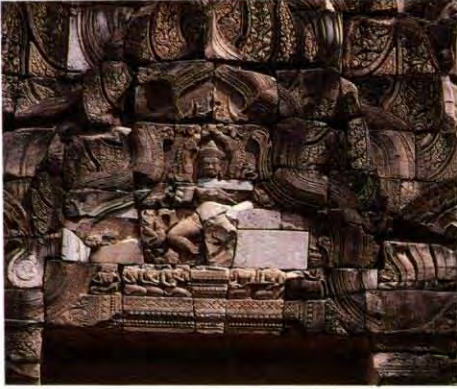
พระราม ได้ช่วยสุครีพฆ่าพาลีซึ่งแย่งเมืองไปครอง แล้วได้ราชาภิเษกสุครีพเป็นราชาครองนครกษิกินธโดยตั้งองค์เป็นอุปราชา (ภาพ ๓)

ภาพพุทธกัณฑ์

เป็นกัณฑ์ที่ยาวที่สุด บรรยายถึงการรบที่ยิ่งใหญ่ เริ่มตั้งแต่จองถนนข้ามไปทำศึกใหญ่กับลงกา และฆ่าท้าวราพณาสูรได้นางสีดา กลับคืนอโยธยา

พระรามให้หนลซึ่งเป็นลูกพระวิศวกรกรมเป็นผู้อำนวยการจองถนน (สร้างถนน) โดยพระสมุทระจะช่วยทำให้คลื่นสงบ และคอยดูแลสัตว์น้ำไม่ให้มารบกวน ใช้เวลาจองถนนเป็นเวลา ๕ วันจึงยกทัพไปยังลงกา เห็นได้จากภาพสลักบนทับหลังด้านทิศตะวันตกของปราสาทประธาน (ภาพ ๔) เมื่อข้ามไปยังเมืองลงกาแล้ว เริ่มประเดิมศึกลงกาครั้งสำคัญ คือ ตีอินทรีชิตครั้งที่ ๑ อินทรีชิตแผลงศรนาคาศไปมัดพระรามและพระลักษมณ์พร้อมทั้งพลวานรบางส่วน (ภาพที่ ๕ ทับหลัง) ท้าวราพณาสูรได้ให้นางตริชฎาพานางสีดาไปดูพระรามและพระลักษมณ์ นางสีดาเศร้าโศกมากคิดว่าสาธกษัตริย์สิ้นพระชนม์ แต่นางตริชฎาได้ลอบนางสีดาว่าบุษบกที่นางสีดาประทับอยู่นั้นยังลอยอยู่ แสดงว่านางมิใช่หญิงม่าย ซึ่งต่อมาพญาครุฑบินมาที่สนามรบ นาคที่มีตอยูจึงหนีไป (ครุฑที่หน้าบัน ในภาพที่ ๕) ทุกคนจึงได้รอดชีวิต การรบพุ่งกันระหว่างพระรามกับฝ่ายท้าวราพณาสูรดำเนินต่อไปอีกหลายครั้ง (ภาพที่ ๔ หน้าบัน และ ภาพที่ ๖-๘) จนกระทั่งท้าวมาลีวราชซึ่งเป็นปู่ของท้าวราพณาสูรต้องลงมาว่าความระหว่างพระรามและท้าวราพณาสูร (ภาพ ๑) ตรงกลางภาพเป็นท้าวมาลีวราช สองข้างที่เห็นบนรถทรงคือ พระรามและท้าวราพณาสูร ท้าวมาลีวราชได้ตัดสินให้ท้าวราพณาสูรคืนนางสีดาแก่พระรามเสีย แต่ท้าวราพณาสูรไม่ยอม เนื้อความตอนท้าวมาลีวราชว่าความนี้ไม่ปรากฏในรามายณะฉบับบาลมิกิ ดังนั้นบางท่านจึงว่าเป็นตอนท้าวราพณาสูรล้ม และวิญญานกำลังขึ้นสู่สวรรค์ (ภาพที่ ๑ หน้าบัน) และเมื่อเสร็จศึกแล้วพระรามเสด็จกลับเมืองอโยธยา (ภาพที่ ๘ เป็นภาพสลักบนทับหลังมณฑปด้านทิศตะวันออก แสดงภาพคนนั่งในเรือ สันนิษฐานว่าเป็นตอนพระรามเสด็จกลับจากลงกา)

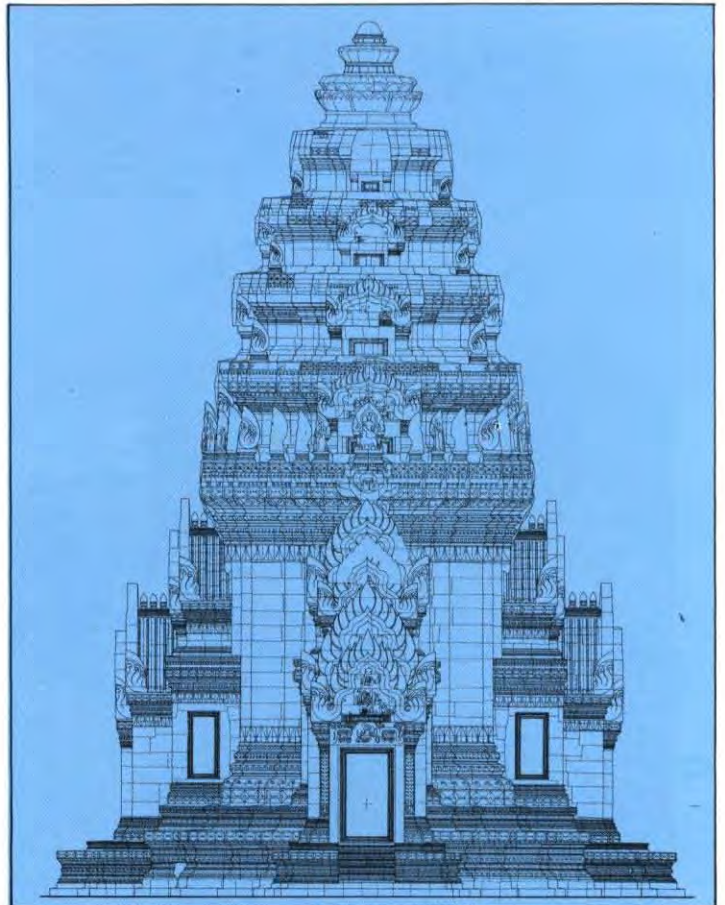
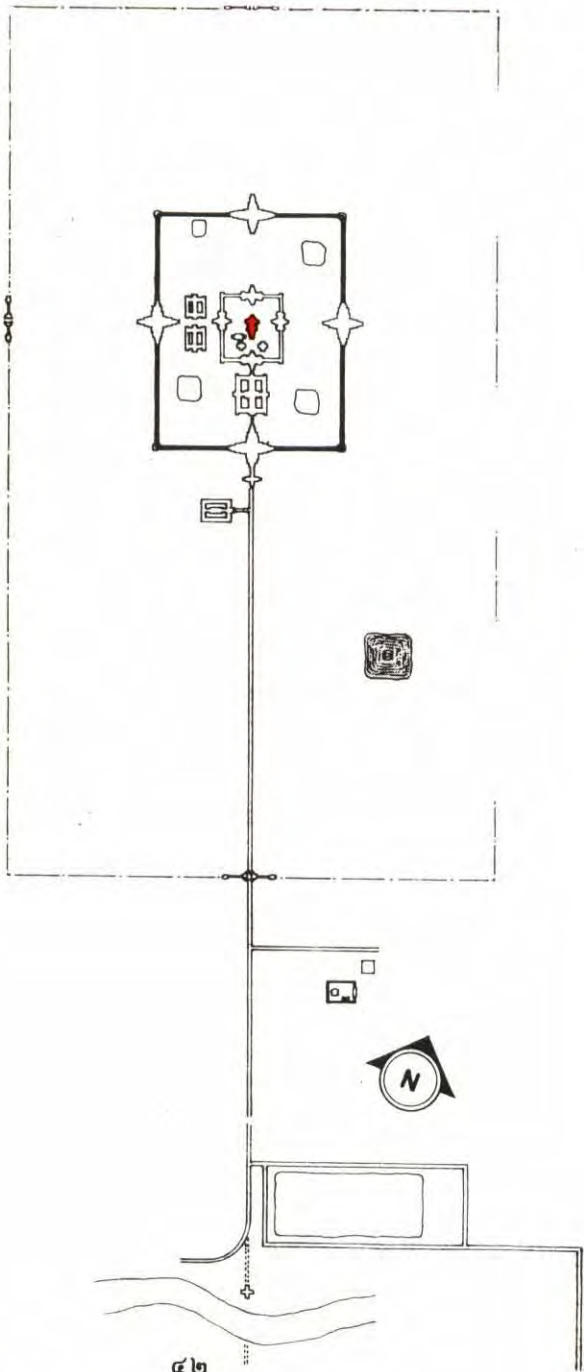
ปราสาทประธาน

ภายในวงล้อมของระเบียงคด คือ บริเวณลานชั้นใน เป็นที่ตั้งของอาคารศาสนสถานหลายองค์ด้วยกัน ที่ตั้งอยู่ตรงกลางลาน คือ ปราสาทประธาน ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมหลักและเป็นศูนย์กลางของศาสนสถานแห่งนี้

ปราสาทประธานสร้างด้วยหินทรายสีขาว หันหน้าไปทางทิศใต้ ประกอบด้วยองค์ปราสาทสูง ๒๘ เมตร ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมมกว้าง ๒๒ เมตร มีมุข ๓ ด้าน และมณฑป คือ ห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๘×๑๕ เมตร เชื่อมต่อกับองค์ปราสาททางด้านหน้า โดยมีฉนวนคั่น มีมุขเล็กๆ ๓ ด้าน เช่นเดียวกัน

ทั้งองค์ปราสาทและมณฑปตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ประกอบด้วยฐานเขียงและฐานบัวเป็นชั้นๆ แต่ละชั้นสลักลวดลายต่างๆ เช่น ลายกลีบบัว ลายประจายาม

เฉพาะองค์ปราสาทสลักลวดลายสูงชันมาจนถึงผนังของเรือนธาตุ ซึ่งได้แก่ส่วนกลางขององค์ปราสาทถัดจากส่วนฐานขึ้นมา มีลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีมุขยื่นออกไปทางด้านทิศตะวันออก ทิศเหนือ และทิศตะวันตก หน้ามุขทั้ง ๓ ด้านมีบันไดและประตูขึ้นสู่องค์ปราสาท ภายในอาคารมีห้องสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลางเรียกว่าห้องครรภคฤหะ ใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญที่สุดของศาสนสถาน รูปเคารพดังกล่าวสูญหายไปจากห้องนี้เสียจนแล้ว คงมีอยู่แต่ร่องน้ำมนต์ที่มุมห้องด้านทิศตะวันออกซึ่งต่อท่อลอดออกไปยังด้านนอกขององค์ปราสาททางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

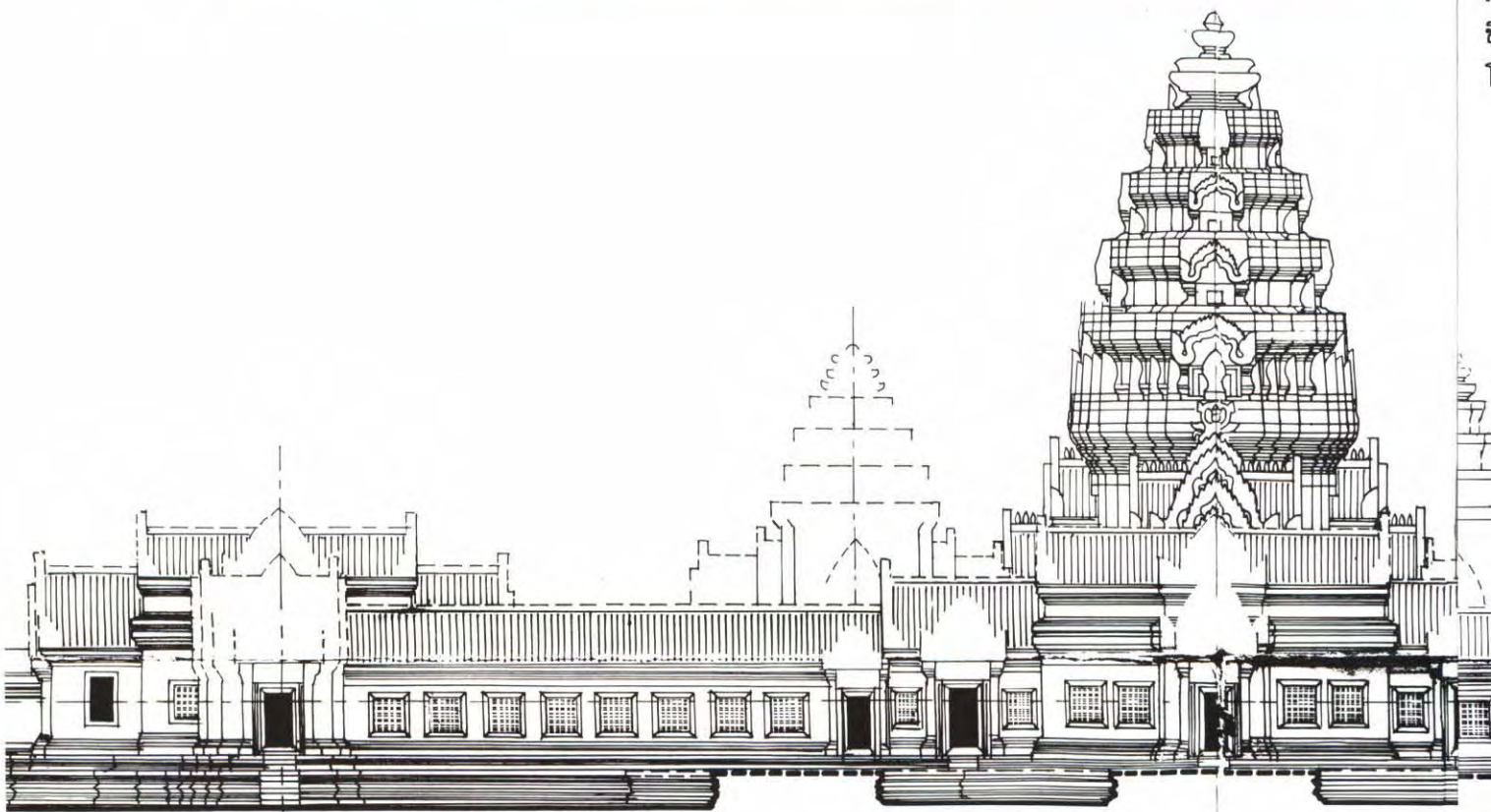

P. Pichard - Ecole Française d' Extrême-Orient

นี่
ร
ค
ล
แ
ช
ย
แ
ล
เ
ช
ด
ท
ล
เ
ช
ท

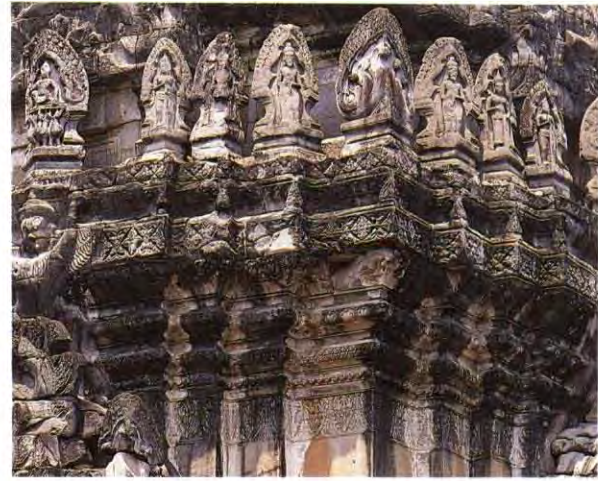
P. Pichard - Ecole Française d' Extrême-Orient

ส่วนที่อยู่ถัดเรือนธาตุขึ้นไป คือ ส่วนยอด หรือ เรือนยอด ซึ่งก็คือส่วนหลังคานั้นเอง แต่เป็นหลังคาที่ทำเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันขึ้นไปอย่างที่เราเรียกว่าชั้นเชิงบาตรรวม ๕ ชั้น ที่เชิงหลังคามีรูปสลักเป็นครุฑแบกอยู่ตรงกลางทั้ง ๔ ทิศ ชั้นเหล่านี้มีลักษณะคล้ายรูปจำลองอาคารสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ย่อมุมเข้าไปมาก และลดขนาดเล็กลงตามลำดับ แลเห็นเป็นทรงพุ่ม แต่ละชั้นแกะสลักเลียนแบบซุ้มประตูอยู่ตรงกลางทั้ง ๔ ด้าน และประดับโดยรอบด้วยกลีบขนุนปราสาทสลักเป็นรูปเทพต่าง ๆ มีเทพประจำทิศอยู่ตรงกลางของแต่ละด้าน และมีเศียรนาคอยู่ที่มุมกลางของแต่ละมุม เหนือชั้นเชิงบาตรชั้นสุดท้ายคือยอดบนสุดสลักเป็นรูปดอกบัว

ส่วนอื่น ๆ ของปราสาทประธาน ได้แก่ มุขปราสาท และมณฑป ล้วนมุ่งหลังคาด้วยแผ่นหินสลักเป็นลอนเลียนแบบกระเบื้องดินเผาซ้อนเหลื่อมกันขึ้นไปเป็นรูปโค้งลดชั้น ประดับสันหลังคาด้วยบราลี ด้านในของหลังคารวมทั้งหลังคองค์ปราสาท คงจะเคยมีเพดานไม้ปิดทับไว้อีกชั้นหนึ่ง

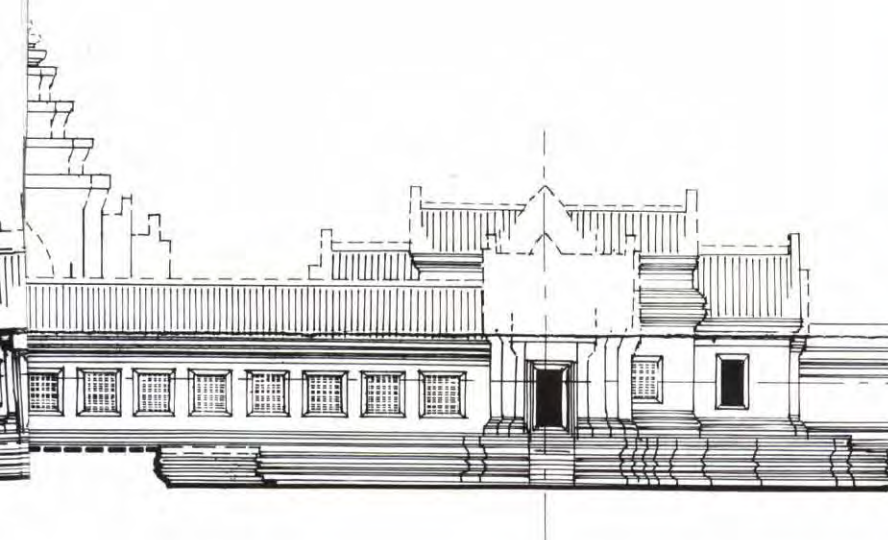
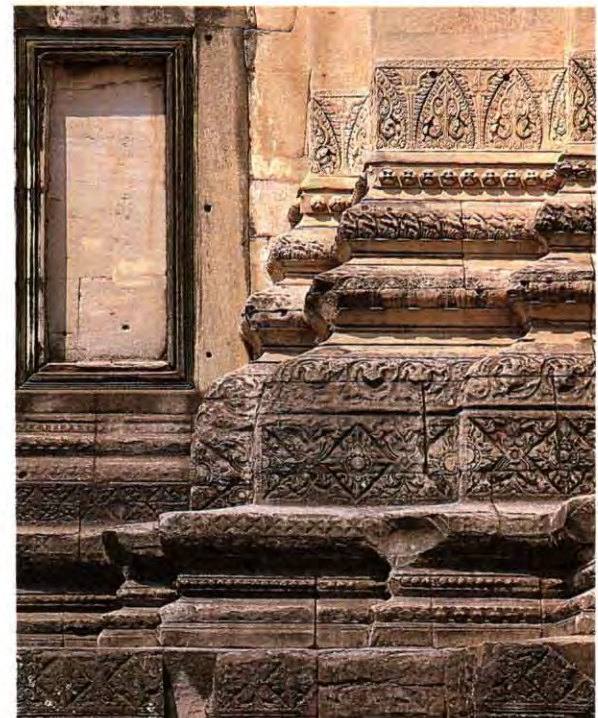
ที่หน้ามุขปราสาทด้านทิศเหนือ มีเสาหินทรายรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ตั้งอยู่ข้างละ ๑ ต้น

สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นปราสาทประธานนี้ มีการตกแต่งอย่างงดงาม โดยแกะสลักลงในเนื้อหินเป็นลวดลายประดับตามส่วนต่าง ๆ เช่น ส่วนฐาน ผนัง ด้านนอกของอาคารทั้งช่วงล่างและช่วงบน เสาติดผนัง เสาประดับกรอบประตูหรือเสารับทับหลังและกรอบหน้าบัน ส่วนต่าง ๆ เหล่านี้นิยมแกะสลักเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา ได้แก่ ลายใบไม้ดอกไม้ ผลักเป็นลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายใบไม้มีวน ลายประจำยาม ลายกรวยเชิง ลายก้านต่อดอก เป็นต้น แต่ที่หน้าบันและทับหลังมักแกะสลักเป็นภาพเล่าเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ทั้งเรื่องจากคัมภีร์ในศาสนาฮินดู เช่น เรื่องรามายณะ ซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ และเรื่องทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะทางคติมหายาน

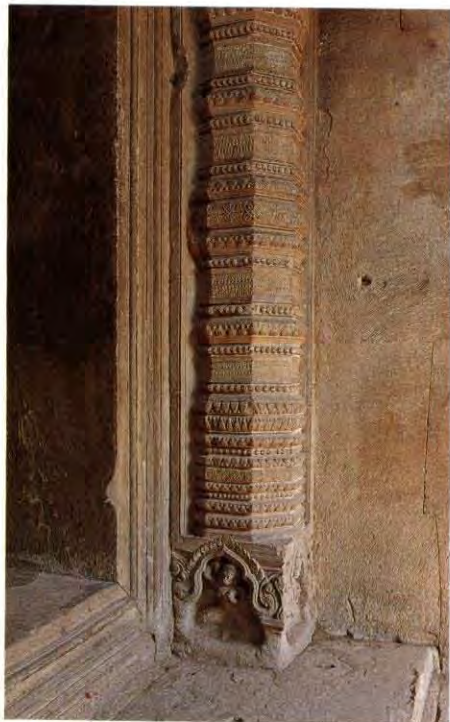

กลีบขนุนและลวดลาย ประดับชั้นเชิงบาตรยอดปราสาท

ลวดลายประดับฐานและผนังขององค์ปราสาท

ภาพสลักต่าง ๆ เหล่านี้ มีลักษณะของศิลปะเขมรแบบบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) และนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐) สอดคล้องกันกับลักษณะทางศิลปะของภาพสลักบนทับหลังของซุ้มประตูกำแพงทั้งสองชั้น ตลอดจนจันคักราชที่ระบุไว้ในจารึกที่กรอบประตูของซุ้มประตูระเบียงคด จึงสรุปได้ว่าปราสาทประธานและกำแพงทั้งสองชั้น สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗

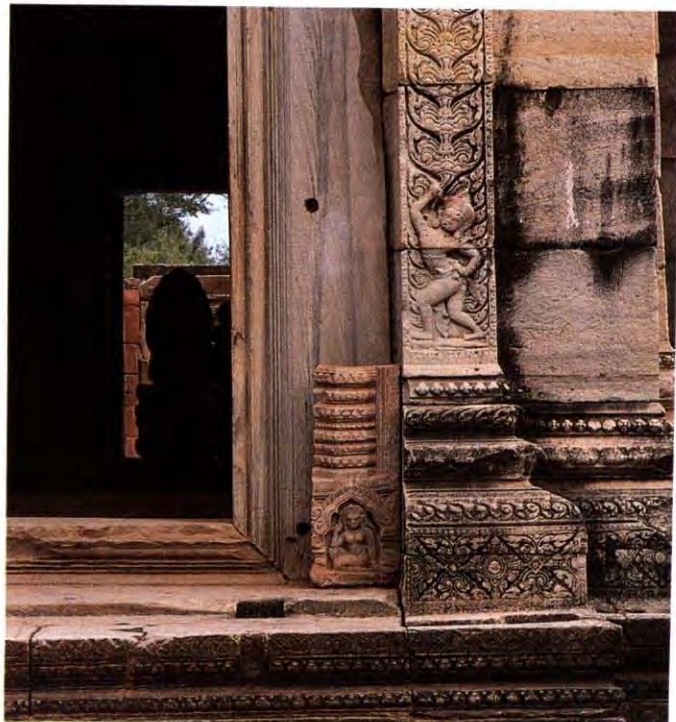

ลวดลายสลักบนเสาประดับกรอบประตู

เสาคันทันและเสาประดับ กรอบประตูด้านหน้าของปราสาทประธาน

ทางขึ้นสู่ปราสาทประธาน มีบันได และประตูที่เปิดสู่ห้องกลาง หรือ ครอบคฤหาเสวกทุกด้าน ยกเว้นด้านหน้าทางมุขหน้าของมณฑป ไม่มีบันได บันไดที่เห็นอยู่ในปัจจุบันเป็นของสร้างใหม่เพื่อความสะดวกสำหรับผู้เข้าชมโบราณสถานเมื่อคราวบูรณะปราสาทแห่งนี้ ศาสตราจารย์ ม.จ.ยาใจ จิตรพงศ์ ผู้อำนวยการบูรณะปราสาทหินพิมาย ทรงออกแบบให้ต่างจากบันไดด้านอื่น ๆ เพื่อให้เห็นชัดว่าไม่ใช่ของเดิม แต่ประตูต่าง ๆ เหล่านี้อาจไม่ได้มีไว้ใช้เป็นทางผ่านเข้าสู่ห้องกลางได้ทั้งหมด เหตุผลก็คือที่ประตูระหว่างห้องมุขทั้ง ๓ ด้านกับห้องกลาง มีรอยรูปกลมขนาดใหญ่เรียงกันเป็นแถวอยู่ที่กรอบประตู ทั้งด้านบนและด้านล่างตรงกัน รอยดังกล่าวเกิดจากเสากลมที่วางเรียงกันเป็นระยะตลอดความกว้างของประตู แสดงว่าประตูเหล่านี้เคยมีลูกกรงกั้นอยู่ ไม่สามารถผ่านเข้าออกได้ ส่วนประตูทางเข้าด้านหน้าของมณฑปก็คงจะผ่านเข้าออกไม่ได้อีกเช่นกัน เพราะประตูดังกล่าวนำเข้าสู่ห้องมุขเล็ก ๆ ซึ่งมีประติมากรรมรูปเคารพ ๒ องค์ ตั้งอยู่เกือบจะเต็มเนื้อที่ แต่จะเป็นรูปอะไรนั้นไม่อาจทราบได้ชัด เพราะถูกเคลื่อนย้ายออกไปเสียมานานแล้วเหลือแต่หลักฐานให้ทราบได้ว่าเคยมีประติมากรรมขนาดใหญ่ ๒ องค์ คือหลุมกลมขนาดใหญ่ ๑ คู่ เจาะลงไปใฝ่ผนังปูนพื้นห้องสำหรับติดตั้งประติมากรรม ซึ่งไม่น่าจะเป็นประติมากรรมอื่นนอกจากรูปเคารพ แม้แต่ในห้องมุขทั้ง ๓ ด้าน ก็น่าจะมีประติมากรรมรูปเคารพประดิษฐานอยู่ด้วย ดังนั้นทางที่จะใช้เดินผ่านเข้าสู่ห้องครอบคฤหาเสวกในสมัยโบราณ จึงน่าจะได้แก่ประตูด้านข้างของมณฑป

มุขปราสาทด้านทิศตะวันตก

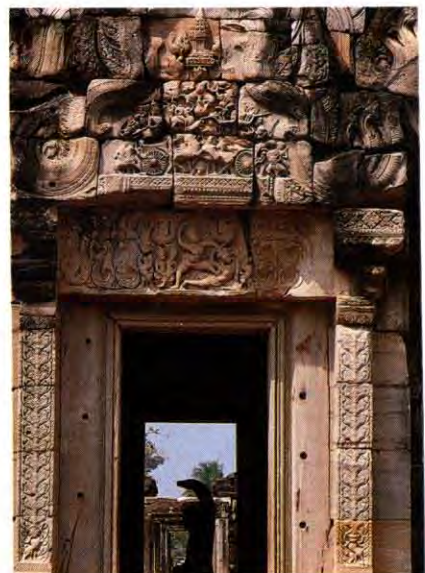

อนึ่ง จากการขุดแต่งภายในลานปราสาทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้พบวาระหว่าง
 ชุ่มประตู่ระเบียบคดด้านทิศใต้กับมณฑปปรางค์ประธาน มีการถมทรายสูงขึ้นมาจากระดับ
 พื้นดินเดิมราว ๕๐-๖๐ ซม. แล้วใช้ศิลาแลงแท่งใหญ่ ๆ ปูเรียงเป็นพื้นอยู่บนทรายอีกชั้น
 หนึ่งสูงขึ้นมาราว ๕๐ ซม. เป็นทางเดินเข้าสู่ประตูด้านนี้ และเมื่อขุดลอกมูลทรายถม
 ทางเดินบริเวณนั้นออก ได้พบหม้อสำริด ๖ ใบ โส่แผ่นเงินและแผ่นเงินชุบทองเป็นแผ่นสี่เหลี่ยม
 เล็กบ้างใหญ่บ้างคล้ายแผ่นตะกรุด ส่วนมากผุเสียหายหมด ชินดี ๆ ดุนเป็นลายดอกจันทน์
 ลายสังข์ ลายหัวนาค มีอักษรขอมอ่านว่า ลากะ ชยะ ฤทธิ ฯลฯ และในหม้อเหล่านี้มี
 ซากเมล็ดข้าวเปลือกติดแน่นอยู่ (มานิต วัลลิโภดม พ.ศ. ๒๕๐๒ : หน้า ๖๖-๖๘)

จากการวิเคราะห์รูปอักษรของคำจารึกและภาพในแผ่นเงินชุบทองเหล่านี้
 นั้น โดยนางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ พบว่าเป็นรูปอักษรขอมในพุทธศตวรรษที่
 ๑๘ ตัวอักษรและภาพมีความหมายตรงกัน ซึ่งเป็นความหมายในทางมงคลเข้าใจว่าจะ
 เป็นของบรรจุนิพิตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำขึ้นในช่วงสมัยนั้น ดังนั้นถนนถมทรายปู
 ด้วยศิลาแลงที่เชื่อมอยู่ระหว่างชุ่มประตู่ระเบียบคดด้านทิศใต้กับมณฑปของปรางค์ประธาน
 จึงคงจะทำขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อันเป็นช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งราช
 อาณาจักรเขมรโบราณโปรดให้บูรณะและก่อสร้างเพิ่มเติมในบริเวณปราสาทหินพิมายและ
 บริเวณใกล้เคียง ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานอยู่จนทุกวันนี้หลายแห่ง ทั้งนี้คงจะไม่รวมถึงถนน
 ที่เชื่อมต่อระหว่างชุ่มประตู่กำแพงชั้นนอกกับกำแพงชั้นในและระเบียบทางเดินที่อยู่ระหว่าง
 กลาง ซึ่งพบว่าไม่ได้สร้างเชื่อมต่อกันโดยตลอดมาตั้งแต่แรกตั้งได้กล่าวถึงมาแล้ว เพราะ
 วัตถุที่ใช้ปูถนนเป็นหินทรายไม่ใช่ศิลาแลงดังเช่นถนนตอนใน

มุขปรางค์ด้านทิศตะวันออก

กลุ่มจารึกแผ่นทองที่พบ ณ บริเวณทางเดินระหว่างประตู
 ปรangkัมประเบียงคดด้านทิศใต้ของปราสาทหินพนมาย เป็นจารึกอักษร
 ขอม ภาษาสันสกฤต มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เมื่อ
 พิจารณาจากคำจารึก ซึ่งจารึกไว้คำละ ๒ พยางค์ รวมทั้งหมดมี ๔
 คำ จำนวน ๘ พยางค์ ตรงกับจำนวนกลีบดอกไม้ ๘ กลีบ และถ้า
 วิเคราะห์จากความหมายของคำจารึก จะเห็นได้ว่ามีความหมายใน
 ทางมงคลทุกคำ รวมทั้งภาพที่จารึกไว้คู่กับอักษร ก็เป็นภาพที่มี
 ความหมายในทางมงคลเช่นเดียวกัน ดังนี้

ภาพนาคและน้ำ	หมายถึง	ชัยชนะ
ภาพหม้อน้ำ	"	ลาภผล, การได้
ภาพทอยสังข์	"	ความสำเร็จ, อำนาจ
ภาพดอกไม้ ๘ กลีบ	"	มงคล ๘ อย่าง เริ่มต้นจาก
คำ ชย หมายถึงชัยชนะ และ
น้ำจะสัมพันธ์กับอักษรตัว
อื่นอีก ๖ ตัว คือ ลากะ ฤทธิ
และสวัสตี ถ้าแปลตามรูป
ศัพท์ก็จะให้ความหมายดังนี้
ชย = ชัยชนะ
ลาก = การได้, ใต้รับ,
ลาภผล
ฤทธิ = อำนาจ, ความ
สำเร็จ
สวัสตี = ความรุ่งเรือง,
ความเจริญ

ถ้าเทียบตามความหมายแบบชาวบ้าน คำทั้ง ๘ คือ ชัยชนะ
 ลากะ ฤทธิ และสวัสตี นี้รวมเป็นบทมนต์ได้อย่างหนึ่ง มีความหมาย
 ในทางมงคลเป็นการสร้างสรรค์ให้เกิดชัยชนะ ได้ลาภผล ได้อำนาจ
 หรือได้ความเป็นใหญ่ และได้ความเจริญรุ่งเรือง (ท่องแก้ว วีระ-
 ประจักษ์)

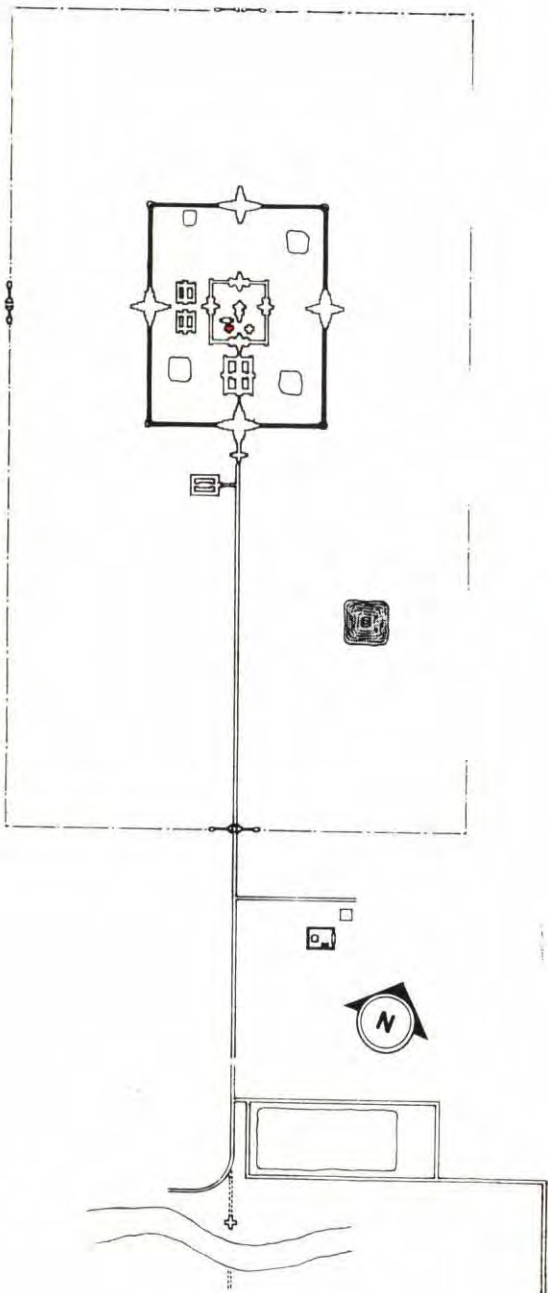
ทับหลังจากปราสาทหินพิมาย ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

หอพราหมณ์

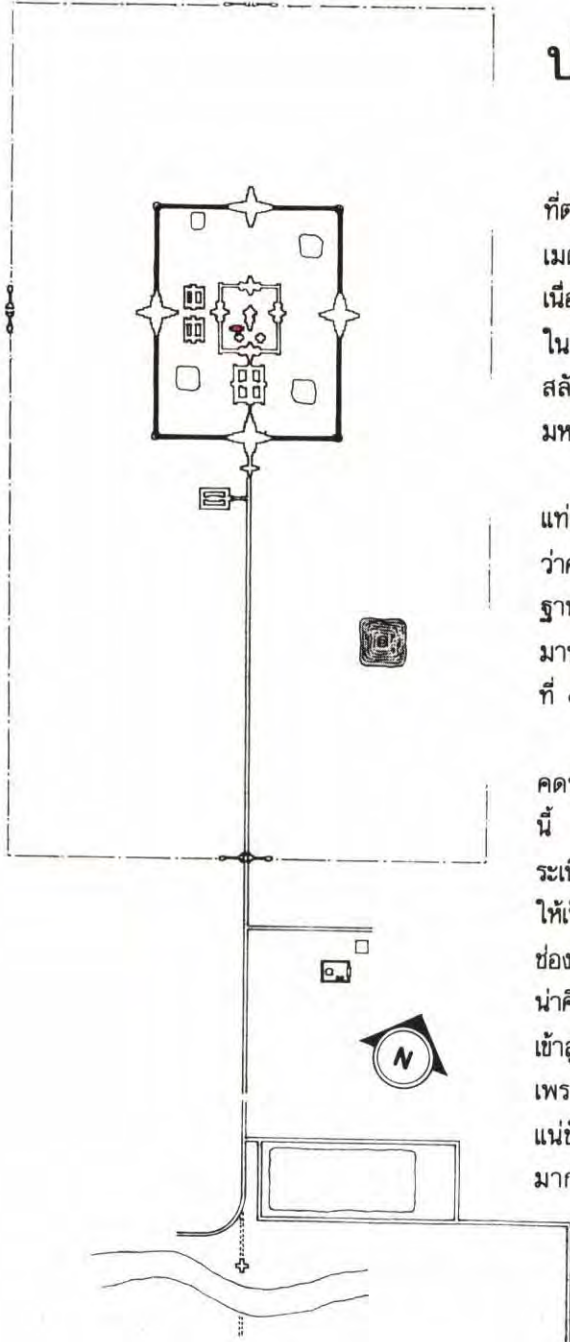
ด้านหน้าของปราสาทประธานทางมุขทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๖.๕๐×๑๗.๐๐ เมตร สร้างอยู่บนฐานสูง มีมุขยื่นออกไปเป็นบันไดและประตูทางเข้าออกทางทิศตะวันออกและตะวันตก ผนังด้านข้างของห้องมุขมีหน้าต่างด้านละ ๑ ช่อง ส่วนผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ซึ่งเป็นด้านยาวปิดทึบ อาคารหลังนี้สร้างด้วยหินทรายสีแดงเป็นหลัก ใช้ศิลาแลงแซมที่ผนังบางช่วง กรอบประตูหน้าต่างใช้หินทรายสีขาว

การขุดแต่งใน พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้พบศิลาจารึกขนาดย่อมทำด้วยหินทราย จึงเชื่อกันว่าอาคารหลังนี้คงเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาพราหมณ์ เป็นเหตุให้เรียกต้อ ๆ กันมาว่าหอพราหมณ์ แต่เมื่อดูจากลักษณะแผนผัง และตำแหน่งที่ตั้งแล้ว อาคารหลังนี้ก็มาจะได้แก่ อาคารที่มีชื่อเรียกกันในสถาปัตยกรรมเขมรว่าบรรณาลัย หรือ บรรณศาลา มีความหมายตามรูปศัพท์ว่าเป็นที่เก็บคัมภีร์ ซึ่งในปราสาทแบบศิลปะเขมรจะสร้างไว้ที่มุมของลานชั้นใน ทางด้านขวาของปราสาทประธาน

ปรากฏ์หินแดง

ด้านหน้าของอาคารที่เรียกกันว่าหอพรหมณ์ มีปราสาทอยู่องค์หนึ่งตั้งอยู่บนฐานที่ต่อเนื่องกัน ก่อด้วยหินทรายสีแดง ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมขนาดกว้าง ๑๑.๕๐ เมตร ความสูงปัจจุบันประมาณ ๑๕ เมตร มีประตูเข้าก่อเป็นมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ เนื่องจากหินทรายสีแดงเสื่อมคุณภาพเร็วปราสาทองค์นี้จึงผุพังไปมาก ยังมีทับหลังเหลืออยู่ในที่เดิมคือเหนือกรอบประตูด้านทิศเหนือให้เห็นอยู่ ๑ ชิ้น ทำด้วยหินทรายสีแดง ภาพสลักกลบเลือน แม้พอจะเห็นได้ว่าคงจะเป็นภาพเล่าเรื่องตอนนครณะล่าหุมปาในเรื่องมหาภารตะ แต่ไม่ชัดเจนพอที่จะศึกษารูปแบบทางศิลปะของภาพสลักเพื่อกำหนดอายุได้

จากการขุดลอกมูลดินที่ทับถมฐานปราสาทองค์นี้ออกใน พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้พบแท่งหินที่ใช้ก่อฐานรากบางท่อนมีลวดลายสลัก แต่วางกลับข้างบนลงเป็นข้างล่าง แสดงว่าคงจะรื้อเอาของเก่ามาใช้ในการก่อสร้าง และเนื่องจากฐานของปราสาทองค์นี้ต่อเนื่องเป็นฐานเดียวกับฐานของอาคารที่เรียกว่าหอพรหมณ์ สิ่งก่อสร้างทั้งสองนี้จึงควรจะสร้างขึ้นมาพร้อมกัน สันนิษฐานกันว่าน่าจะสร้างขึ้นหลังปราสาทประธาน อาจจะในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ร่วมสมัยกันกับปราสาทอีกองค์หนึ่งที่สร้างอยู่คู่กัน

อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกต คือ ชุมประตูกำแพงชั้นนอกและชั้นในหรือระเบียงคตนั้นมีผังอย่างเดียวกัน คือ มีประตู ๓ ช่อง แต่ระเบียงคตด้านทิศใต้หรือด้านหน้านี้ กลับมีประตูช่องหนึ่งตั้งอยู่ถัดจากประตูข้างซีกตะวันตกของชุมประตู เจาะผ่านระเบียงออกไปตรงกับประตูของปราสาทหินแดงพอดี ประตูช่องนี้ไม่น่าจะทำขึ้นในสมัยหลังเพื่อให้เป็นทางเข้าสู่ประตูปราสาทหินแดงโดยตรง เพราะหากเป็นเช่นนั้นก็ควรจะเจาะประตูอีกช่องทางซีกตะวันออกของชุมประตูให้เป็นทางเข้าสู่ปราสาทอีกองค์ที่สร้างขึ้นคู่กัน ดังนั้นจึงน่าคิดว่าถ้าประตูช่องนี้มีมาตั้งแต่แรกสร้างระเบียงคต ก็แสดงว่าเป็นการจงใจสร้างเป็นทางเข้าสู่อาคารศาสนสถานที่มีมาพร้อมกันหรือมีอยู่ก่อน ซึ่งเป็นเรื่องที่ยังจะต้องค้นหาคำตอบไป เพราะลักษณะขององค์ปราสาทคล้ายคลึงกันมากกับปราสาทที่อยู่คู่กัน ซึ่งกำหนดอายุได้แน่ชัดว่าอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จึงอาจเป็นไปได้ว่าเคยมีปราสาทสร้างอยู่ ณ ที่นี้มาก่อน แต่ได้มีการปฏิสังขรณ์หรือสร้างเสียใหม่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๕

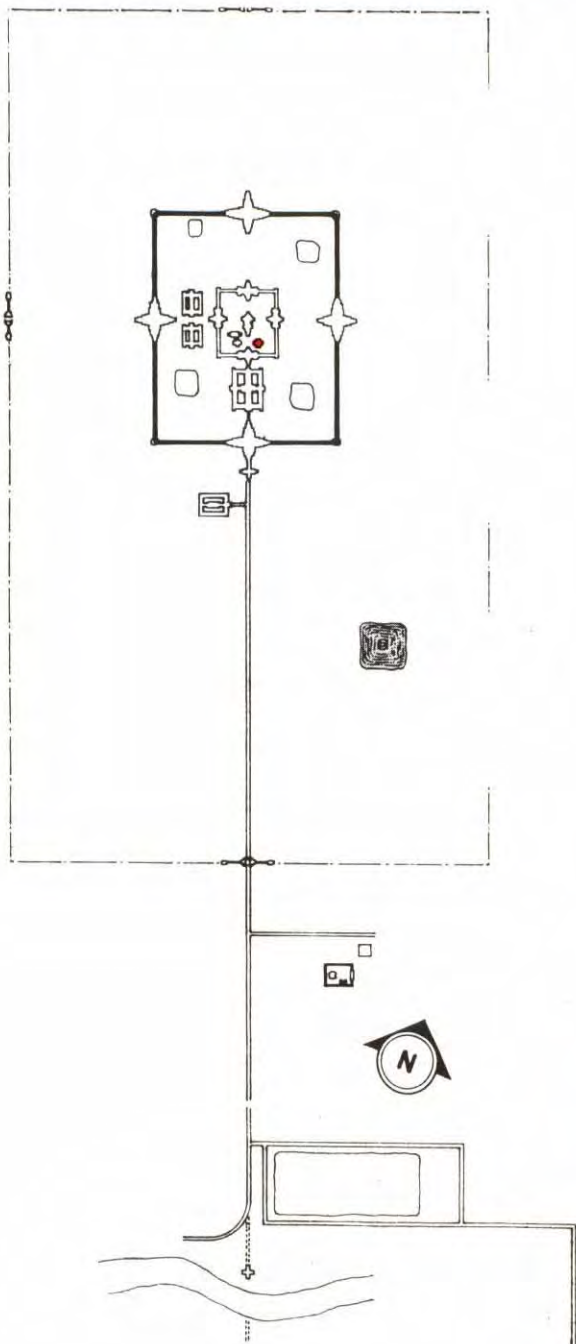
ทับหลังเรื่อง กรรณะดำหุมา

ชั้นประตูระเบียงคดด้านทิศใต้เห็นประตูข้าง และประตูที่
เจาะตรงกับประตูปราสาทหินแดง

ปราสาทพรหมทัต

ด้านหน้าของปราสาทประธานทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีปราสาทอีกองค์หนึ่งตั้งอยู่ตรงเป็นแนวเดียวกันกับปราสาทหินแดง รวากับจงใจสร้างให้เป็นคู่กัน ปราสาทองค์นี้เรียกกันว่า ปราสาทพรหมทัต สร้างด้วยศิลาแลง ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมมกว้าง ๑๔.๕๐ เมตร สูงประมาณ ๑๖ เมตร ใช้หินทรายสีขาวประกอบในบางส่วนที่ต้องการความแข็งแรงและสลักลวดลายประดับ เช่น เสากรอบประตู ทับหลัง เสารับทับหลัง เป็นต้น มีประตูเข้าสู่องค์ปราสาทก่อเป็นมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ ภายในองค์ปราสาทได้พบประติมากรรมสำคัญ คือประติมากรรมรูปบุคคลขนาดใหญ่ นั่งขัดสมาธิสลักด้วยหินทรายซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ชาวบ้านเรียกประติมากรรมรูปนี้ว่าท้าวพรหมทัต และเป็นที่มาของชื่อเรียกปราสาทองค์นี้ อีกรูปเป็นประติมากรรมสตรีนั่งคุกเข่าสลักด้วยหินทรายเช่นเดียวกัน ส่วนศีรษะและแขนขาดหายไปนานแล้ว เชื่อกันว่าอาจเป็นรูปพระนางชัยราชเทวีมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ชาวบ้านเรียกตามนิยายพื้นบ้านว่า นางอรพิมพ์ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครทั้งสองรูป

ทับหลังสลักภาพพระพุทธรูปประทับยืนพระหัตถ์
ทั้งสองยกขึ้นจีบนิ้วพระหัตถ์ปางแสดงธรรม
(วัดธรรมมูทรา)

รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ประติมากรรมองค์นี้ชาวบ้านเรียกว่า “หัวพรหมทัต” ซึ่งเป็นชื่อที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองพินาย พบประดิษฐานอยู่ภายในปราสาทพรหมทัต (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร) ทั้งลักษณะและแบบศิลปะของประติมากรรมเหมือนกับที่พบในประเทศกัมพูชา ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ สันนิษฐานว่าเป็นรูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (J. Boisselier ; 1966, 240 (PL.XXXVIII, I), 256)

ประติมากรรมสตรี “นางอรพินทุ์”

เป็นประติมากรรมศิลาทราย เหลือแต่ลำตัวและขาอยู่ในท่านั่งคุกเข่า ลักษณะพ้านุ่งและเข็มขัดเป็นลายดอกไม้ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ซึ่งจัดเป็นศิลปะแบบขายนราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ชาวบ้านเรียกว่า นางอรพินทุ์ หรือนางอรพินทุ์ ตามนิยายพื้นเมืองเรื่องนางอรพินทุ์หัวป่าจิต ซึ่งมีที่มาจากนิทานปรัมปราชาติภพ เรื่องป่าจิตกุมารชาติภพคู่กับประติมากรรมรูปหัวพรหมทัตภายในปราสาทพรหมทัต ลักษณะของประติมากรรมชิ้นนี้คล้ายกับนางปรัชญาปารมิตาที่พบที่ปราสาทพระขรรค์ ประเทศกัมพูชา ซึ่งอยู่ในท่าคุกพระชานูเช่นเดียวกัน (J. Boisselier ; 1966, 240 (PL.XXXVIII, II), 258) เชื่อกันว่าประติมากรรมรูปนางปรัชญาปารมิตาองค์นี้เป็นรูปของพระนางขัยราชเทวีมเหสีองค์แรกของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ได้สิ้นพระชนม์ภายหลังการปราบดาภิเษกของพระสวามีไม่นานนัก และรูปของพระนางคงจะสร้างขึ้นในสถานะที่เสด็จเข้าร่วมกับนางปรัชญาปารมิตา เทพแห่งความเฉลียวฉลาด ตามความเชื่อในพิธีพุทธราชา

ประติมากรรมพบในปราสาทหินพิมาย เรียก
กันว่า หัวปาจิต ซึ่งคงจะเป็นรูปเหมือน
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เช่นเดียวกับรูปหัว
พรหมทัต

ทับหลังสลักภาพสิงห์แบกตรงกลางสองข้าง
เป็นลายพันธุ์พฤกษา ศิลปะแบบขายน มีอายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

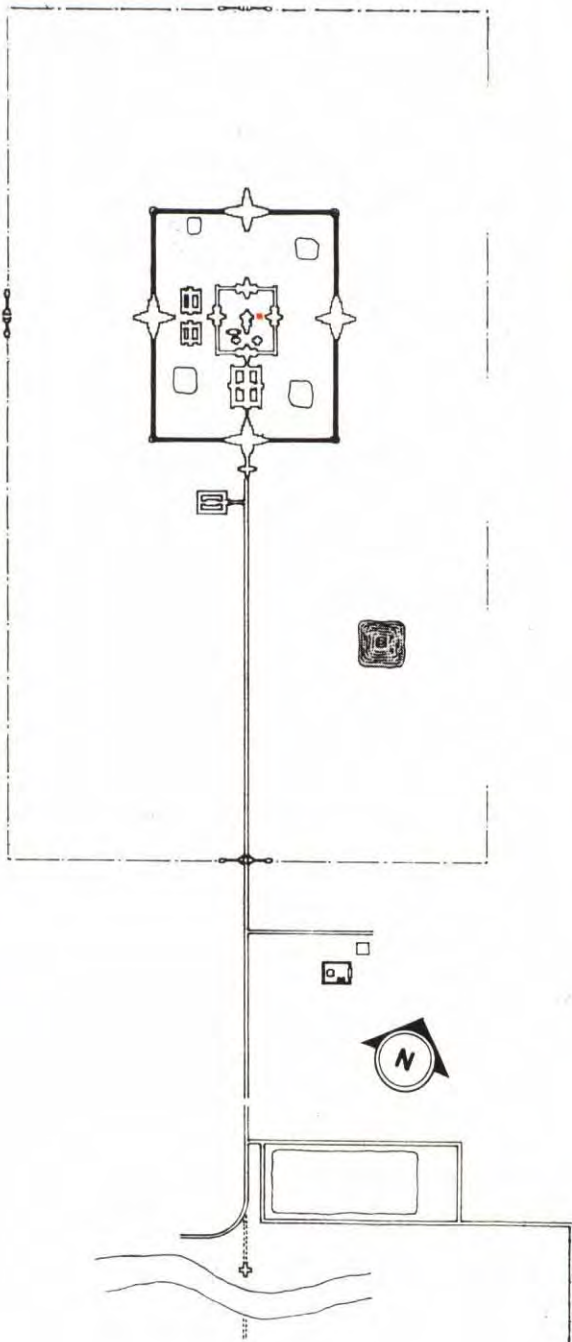
ภาพสลักโคนเสาประดับกรอบประตู

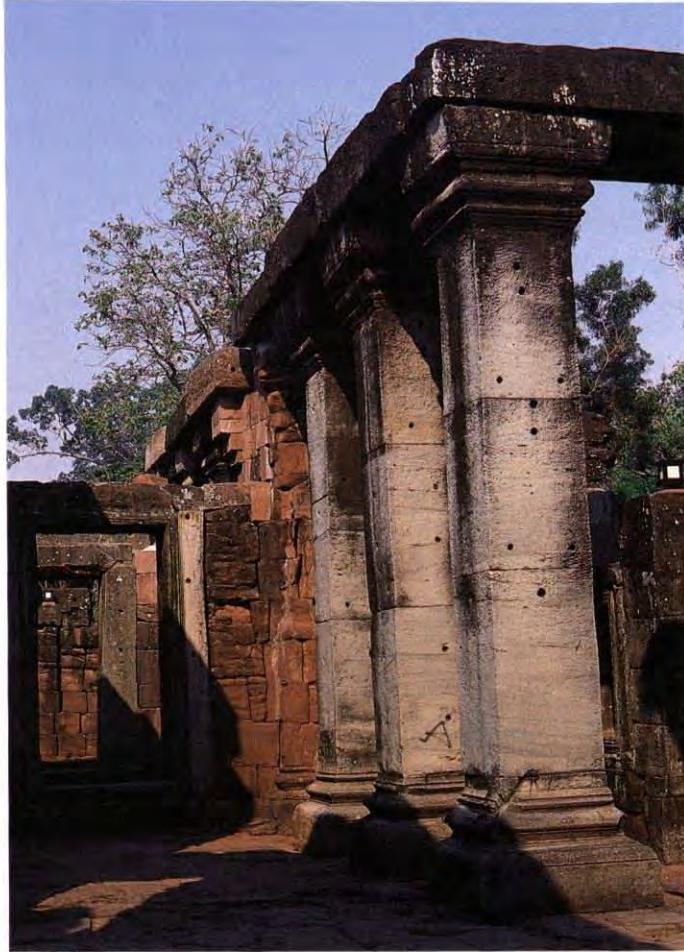
ทับหลังสลักภาพพระกฤษณะ (?) ลักษณะ
ศิลปะแบบขยาปน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-
๑๖๕๐)

ฐานอาคาร

ภายในลานชั้นในด้านทิศตะวันออก ระหว่างประตูชุมกำแพงชั้นในด้านทิศตะวันออกกับปราสาทประธาน มีฐานอาคารรูปร่างคล้ายฐานปราสาท ก่อด้วยหินทรายสีแดง สูง ๗๐ เมตร เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๘.๑๕ เมตร โดยเว้นเนื้อที่ตรงกลางไว้เป็นช่องสี่เหลี่ยม มีหลุมขนาดใหญ่อยู่ที่ขอบฐานตรงมุมของช่องว่าง ด้านข้างสองด้านคือ ด้านทิศเหนือและใต้มีบันได ด้านที่หันเข้าสู่ปราสาทประธานทำเป็นห้องมุขรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีหลักฐานใดๆ ให้ทราบได้ว่าสร้างขึ้นเมื่อไร

เสาภายในโคปุระชั้นนอก
(ซุ้มประตูกำแพงชั้นนอกของปราสาท)

ปราสาทและระเบียงคดมองเห็นทางเดินเข้าจากลานชั้นนอก

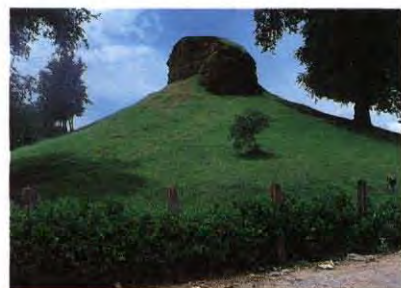
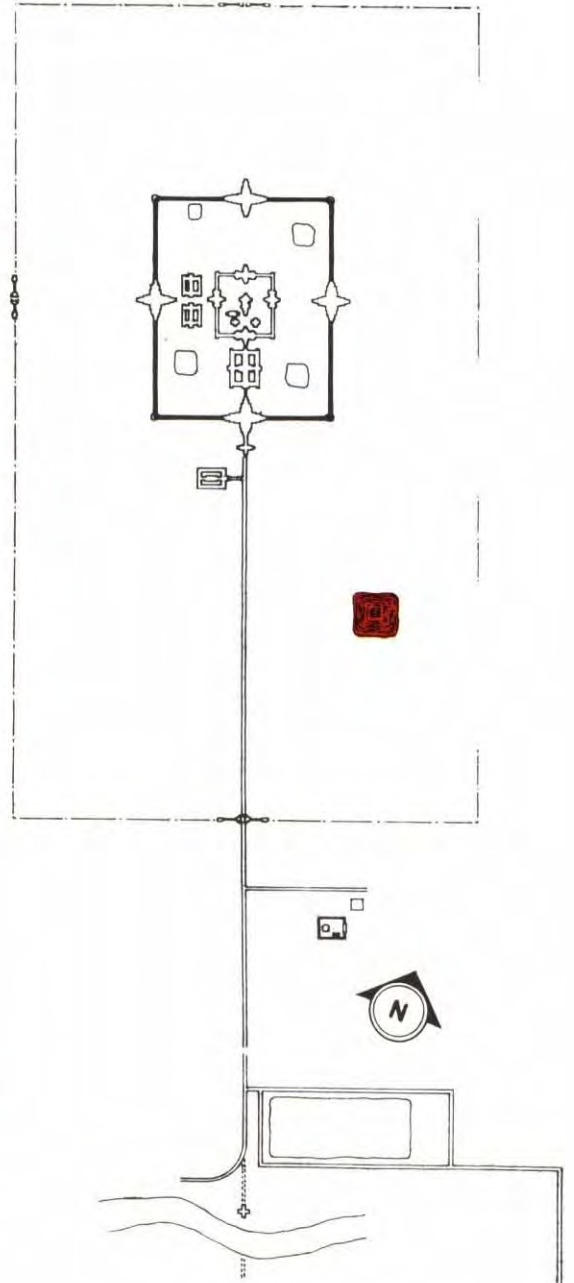

เมรุพรหมทัต

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทหินพิมาย มีซากเจดีย์ขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐตั้งอยู่บนเนินดินเรียกกันว่าเมรุพรหมทัต เจดีย์องค์นี้คงจะสร้างขึ้นร่วมสมัยกันกับวัดภายในบริเวณปราสาท คือในสมัยอยุธยาตอนปลายเมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธมาตั้งตัวช่องสุ่มผู้คนเพื่อกู้บ้านเมืองอยู่ที่พิมาย จนได้ชื่อว่าก๊กเจ้าพิมาย เหตุที่เรียกว่าเมรุพรหมทัตนั้นเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับนิทานพื้นบ้านเรื่องนางอรพิมพ์ ท้าวปาจิต ซึ่งเล่าว่าที่นี่คือสถานที่ถวายพระเพลิงท้าวพรหมทัต

เมรุพรหมทัต โบราณสถานในเขตเมืองพิมาย
น่าจะสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา

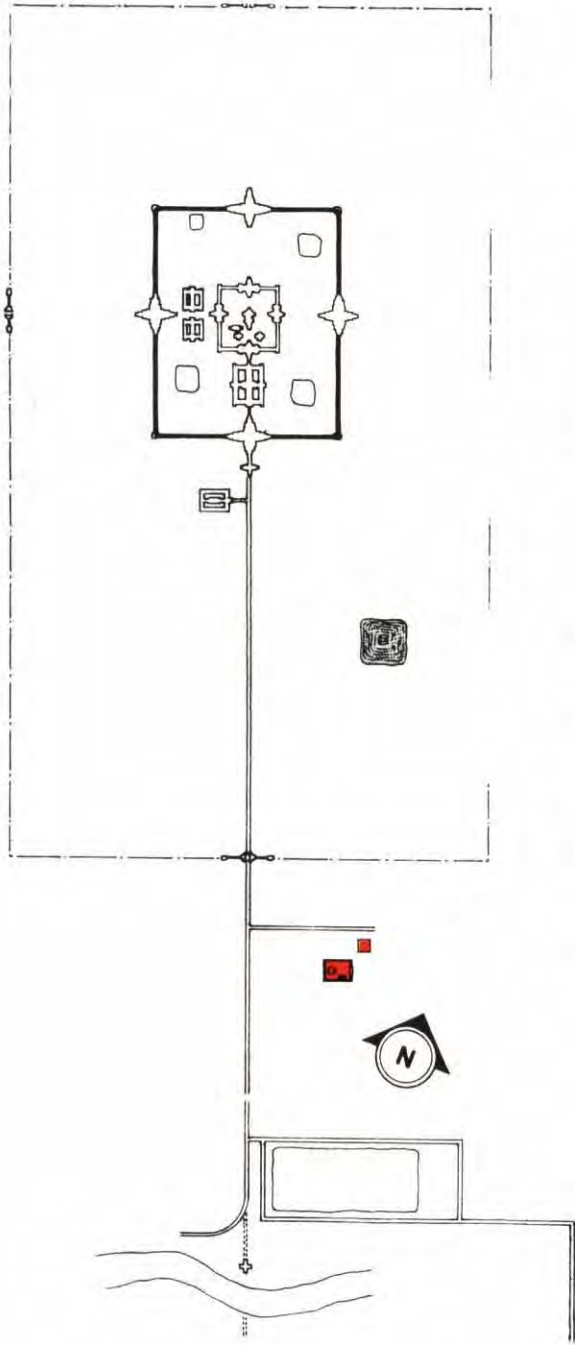

อโรคยศาล (กุฎิฤๅษี)

นอกจากสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่เป็นส่วนประกอบของปราสาทหินพิมายดังกล่าวแล้ว ยังมีปราสาทขนาดเล็กนอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ ระหว่างกำแพงเมืองกับทำน้ำ โดยอยู่ห่างจากถนนเข้าสู่ประตูกำแพงเมืองเล็กน้อย มีชื่อเรียกว่ากุฎิฤๅษี ประกอบด้วยองค์ปราสาทฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยศิลาแลงและหินทรายสีแดง ตั้งอยู่ภายในวงล้อมของกำแพงศิลาแลง ที่มุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีอาคารขนาดเล็กอย่างที่เรียกว่าบรรณาลัย นอกกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้มีสระน้ำขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลง ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และวัสดุก่อสร้าง เป็นหลักฐานให้ทราบว่าการก่อสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และคงจะเป็นสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า อโรคยศาล ที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทตาพรหมว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างขึ้นทั่วราชอาณาจักรเป็นจำนวน ๑๐๒ แห่ง ระหว่างการบูรณะปราสาทแห่งนี้ใน พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้พบประติมากรรมหินทรายซึ่งคงจะได้แก่รูปพระวชิรเสถียร รูปเคารพในพุทธศาสนาหายาน ๑ องค์

มีจารึกพบที่พินายนานมาแล้วหลักหนึ่ง ไม่มีประวัติชัดเจนว่าได้มาจากที่ใด ข้อความในจารึกระบุว่าเป็นอโรคยศาลเหมือน ๆ กับจารึกที่พบที่ปราสาทลักษณะเดียวกันในจังหวัดอื่น ๆ เช่น ที่ปราสาทตาเมือนโต๊ด จังหวัดสุรินทร์ พระปรางค์วัดคูแก้ว จังหวัดขอนแก่น โดยเฉพาะที่พระปรางค์วัดคูแก้ว จังหวัดขอนแก่น ได้พบประติมากรรมหินทรายรูปพระวชิรเสถียร เช่นเดียวกับที่พบที่กุฎิฤๅษีนี้ด้วย จึงเชื่อว่าจารึกดังกล่าวเป็นจารึกประจำอโรคยศาล ซึ่งก็คือโบราณสถานแห่งนี้เอง

สิ่งก่อสร้างที่น่าจะปรากฏในบริเวณปราสาทหินพิมายอีกแห่งหนึ่งก็คือ ธรรมศาลา หรือที่พักคนเดินทางซึ่งในปราสาทขนาดใหญ่มักจะมีสิ่งก่อสร้างดังกล่าวอยู่ระหว่างประตูชั้นนอกสุดหรือประตูเมืองกับประตูกำแพงปราสาท เช่นที่ปราสาทพระขรรค์ เป็นต้น ที่ปราสาทหินพิมาย ก็น่าจะมีอาคารดังกล่าวอยู่ด้วยเช่นกัน แต่ปัจจุบันไม่พบโบราณสถานในบริเวณนี้ที่จะมีลักษณะใกล้เคียงกับอาคารที่เชื่อกันว่าเป็นธรรมศาลา เข้าใจว่าอาจจะถูกรื้อทำลายไปเสียมานานแล้ว

อโรคยศาล หรือสถานพยาบาล และธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างขึ้นนั้น ปัจจุบันได้พบแล้วหลายแห่งทั้งในประเทศไทย และประเทศกัมพูชา มีลักษณะเป็นปราสาทขนาดเล็ก ที่พบในประเทศไทยก่อด้วยศิลาแลง อาคารที่พบนี้คงจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสถานที่ดังกล่าว โดยอาจใช้เป็นหอพระหรือหอสวดมนต์มากกว่าจะใช้เป็นที่พักแรมหรือพักรักษาคนป่วยเจ็บ ส่วนอาคารที่ใช้เป็นที่พักทั้งในสถานพยาบาล และที่ที่พักคนเดินทาง คงจะสร้างด้วยไม้ซึ่งย่อมผุพังไปไม่เหลือให้เห็นถึงปัจจุบัน

ประติมากรรมหินทรายพบที่กุฎิฤๅษี อาจจะเป็น
รูปพระวัชรสัตว์ หรือวัชรธร

ปราสาทหินพิมาย พุทธสถานในลัทธิมหายาน

จรรยา มาณะวิท

โบราณสถานที่เราเรียกกันว่าปราสาทขอม ทั้งที่มีอยู่ในประเทศไทย และในประเทศสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย ส่วนใหญ่เป็นสิ่งก่อสร้างที่เนื่องในศาสนาทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาฮินดู ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคติทางศาสนาที่เป็นที่นับถือของกษัตริย์หรือขุนนาง และชุมชนในยุคสมัยนั้น ๆ กษัตริย์แห่งอาณาจักรเขมรในสมัยแรก ๆ มักจะนับถือศาสนาฮินดู แม้ว่าศาสนาพุทธจะได้เข้ามาแพร่หลายและได้รับความนิยมนับถืออยู่ในดินแดนแถบนี้ควบคู่มาโดยตลอด ดังนั้น ปราสาทหินที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ จึงมักเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู ส่วนปราสาทที่เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา มักจะเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรเขมร ซึ่งครองราชย์ประมาณช่วงเวลาดังกล่าว ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง พุทธศาสนาที่เป็นที่นิยมนับถือในยุคนั้น ได้แก่พุทธศาสนาลัทธิมหายาน ไม่ใช่ลัทธิเถรวาทหรือหินยานอย่างที่นับถือกันในช่วงแรก ๆ

ภาพสลักบนทับหลังในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย แสดงภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ มีแถวหงส์แบกอยู่เบื้องล่าง

ภาพสลักโคนเสาติดผนังปราสาทประธาน ด้านหน้าสลักภาพพระโพธิสัตว์วัชรปาณี

มีหลักฐานว่าปราสาทหินพิมายนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ เพื่อให้เป็นพุทธสถานในลัทธิมหายาน (นิกายวัชรยาน) ไม่ใช่เทวสถานดังเช่นปราสาทอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ในจังหวัดบุรีรัมย์ หรือ ปราสาทนครวัดในประเทศสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย หลักฐานอย่างหนึ่งที่บ่งชี้ถึงอายุสมัยและศาสนาของปราสาทหินพิมาย ได้แก่ ศิลาจารึกพบภายในบริเวณปราสาทหินพิมายที่มุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๕๗๙ และ ๑๕๘๙ มีข้อความสรรเสริญพระพุทธเจ้าและพระราชนาม "ศรีสุริยะวรมะ" หรือพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ผู้ทรงนับถือพุทธศาสนาในมหายาน และจารึกที่จารลงในกรอบประตูระเบียงคดด้านทิศใต้ของปราสาทหินพิมายระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๖๕๑-๑๖๕๕ นั้น ก็กล่าวถึงการสถาปนากรมเรดงชคตเสนาบดีไตรโลกวิชัย ซึ่งเป็นชื่อของรูปเคารพในพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ครั้นเมื่อถึงสมัยที่พุทธศาสนา ลัทธิมหายานเฟื่องฟู และได้รับการอุปถัมภ์อย่างเต็มที่จากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปราสาทหินพิมายก็ได้มีการบูรณะและก่อสร้างเพิ่มเติมอีกมากมาย ดังได้กล่าวมาแล้ว

ศักราชและข้อความในจารึกทั้งสองดังกล่าวแล้ว สอดคล้องกันเป็นอันดีกับภาพสลักที่ปรากฏอยู่บนส่วนต่าง ๆ ของปราสาท ทั้งในแง่ของเรื่องราวทางศาสนาและลักษณะทางศิลปะที่บอกถึงอายุสมัย

อันที่จริง ภาพสลักที่ปราสาทหินพิมายในส่วนที่เป็นภาพเล่าเรื่อง จะมีทั้งเรื่องราวในคัมภีร์ทางศาสนาฮินดู และเรื่องราวทางพุทธศาสนาปะปนกันอยู่ ภาพสลักเรื่องราวในศาสนาฮินดูจากเรื่องรามายณะ ซึ่งในฉบับภาษาไทยชื่อว่ารามเกียรติ์นั้น ดูจะมีมากกว่าเรื่องอื่น ๆ และมากกว่าภาพสลักที่เป็นเรื่องทางพุทธศาสนา แต่ที่เราสามารถชี้ชัดได้ว่าเป็นพุทธสถานก็เนื่องจากตำแหน่งของภาพสลักนั้น ๆ มีความสำคัญมากน้อยต่างกัน ส่วนที่ถือว่าสำคัญที่สุดของปราสาท ได้แก่ ห้องชั้นในตรงกลางขององค์ปราสาทหรือที่เรียกว่าห้องครรภคฤหะ อันเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพสำคัญที่เป็นหลักของศาสนสถาน ดังนั้นภาพสลักที่ประดับห้องดังกล่าว ซึ่งได้แก่ภาพเล่าเรื่องที่ปรากฏอยู่บนทับหลังของประตูห้องทั้ง ๔ ด้าน จึงมีความสำคัญมากกว่าภาพสลักที่ส่วนอื่น ๆ และสามารถบอกให้เราทราบถึงศาสนาประจำศาสนสถานนั้น ๆ นอกเหนือไปจากรูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ในห้องครรภคฤหะ ซึ่งในโบราณสถานส่วนใหญ่มักจะถูกเคลื่อนย้ายสูญหายไปหมดแล้ว

ทับหลังเหนือประตูห้อง
ครรภคฤหะด้านทิศตะวันตก
สลักภาพพระพุทธรูป
ทรงเครื่องประทับยืนภายใต้
ร่มไม้ มีภาพบุคคลพร้อม
บริวารถือของถวายและ
เครื่องสูงเป็นขบวนอยู่ทั้ง
สองข้าง คงจะหมายถึง
ตอนพระพุทธองค์ทรงเทศ
นาโปรดพระยามาร ส่วน
ภาพในแนวล่างสลักเป็น
ภาพคนประโคมดนตรีและ
พ้อนรำ

ภาพสลักเล่าเรื่องที่ปรากฏประธาณ คือปรากฏองค์ใหญ่ที่ตั้งอยู่ตรง ศูนย์กลาง ซึ่งจัดเป็นอาคารศาสนสถานที่สำคัญที่สุดของปราสาทหินพิมายนั้น แบ่งแยกกัน ชัดเจนระหว่างเรื่องในศาสนาฮินดู และพุทธศาสนา กล่าวคือ ภาพสลักบนหน้าบันและ ทับหลังของห้องมุข หรือห้องรอบนอก เล่าเรื่องราวในศาสนาฮินดู สลักภาพตอนสำคัญ ๆ จากเรื่องรามายณะ (พระวิษณุ) เช่น ตอนอรุณยะกัณฑ์ ได้แก่การเดินป่าของพระราม พระลักษมณ์และนางสีดา ตอนยุกถกัณฑ์ คือ การรบระหว่างฝ่ายพระรามกับท้าวราพณ์ (ทศกัณฐ์) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวของพระศิวะ ที่สำคัญคือภาพศิวะนาฏราช หรือพระอิศวรทรงพ้อนรำ ซึ่งสลักอยู่บนหน้าบันด้านทิศใต้ ส่วนภาพสลักที่ปรากฏ อยู่บนทับหลังเหนือประตูทั้ง ๔ ด้าน ของห้องครรภคฤหะหรือห้องชั้นในล้วนเป็นภาพเล่า เรื่องในพุทธศาสนาทั้งสิ้น คือ ทับหลังเหนือประตูด้านทิศใต้ซึ่งเป็นด้านหน้า สลักภาพพระ พุทธรูปนาคปรกอยู่ตรงกลาง มีพระพุทธรูปปางสมาธิประกอบอยู่สองข้าง ด้านทิศตะวันออก สลักภาพพระพุทธรูปประทับยืนแสดงธรรมอยู่ได้รั่มไม้ ด้านทิศเหนือสลักภาพซึ่งเข้าใจ กันว่า ได้แก่ พระวัชรสัตว์ และด้านทิศตะวันออกสลักภาพที่เชื่อกันว่าเป็นไตรโลกย- วิชัย รูปเคารพสำคัญในพุทธศาสนา มหายาน นิกายวัชรยาน

▲ ทับหลังประตูระเบียงคค สลักภาพ แนวนอนเป็น พระพุทธรูปประทับนั่ง แต่บุคคลตรงกลางมี ลักษณะคล้ายศิวะนาฏราช

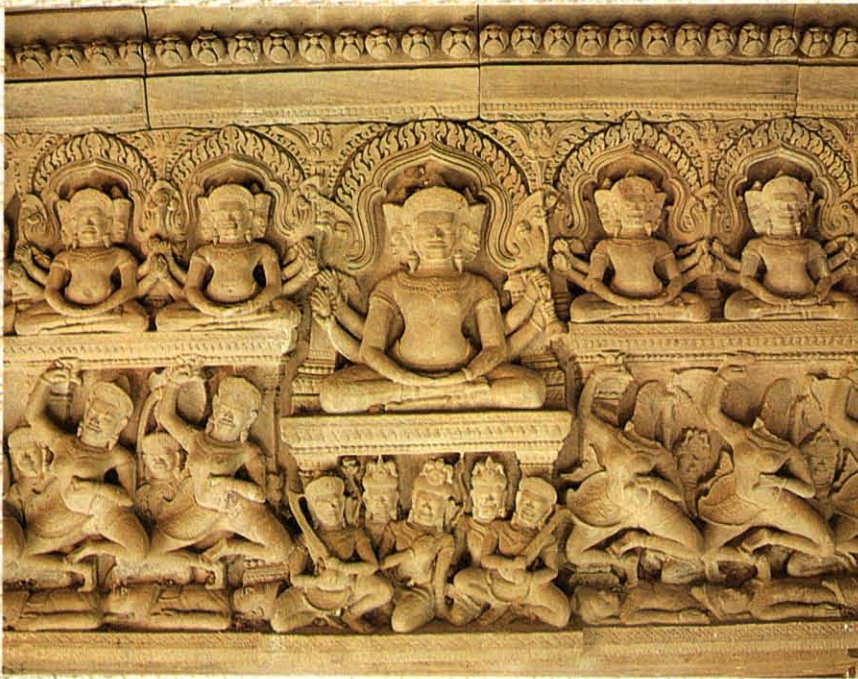

◀ ทับหลังเหนือประตูห้องครรภคฤหะด้านทิศใต้ สลักภาพพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ตรงกลาง มีภาพ พระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิประกอบข้างละ ๓ องค์ ข้างล่างสลักภาพอุบาสกอุบาสิกาทำสังข์ ของมาถวายและสักการะ (ภาพสลักลบเลือน)

หน้าบันมณฑปปรากฏประธาณ ด้านทิศตะวันออก ตอนบนสลักภาพพุมามเหศวร ด้านล่างเป็น เทพองค์อื่น ๆ เช่น พระพรหม พระวิษณุ ▼

การที่มีภาพสลักเรื่องราวของศาสนาฮินดูอยู่ด้วยมากมายในปราสาทหินพิมาย นั้น คงจะเป็นด้วยมีการนับถือปะปนกันมากระหว่างศาสนาฮินดูและพุทธ จนไม่อาจแยกจาก กันได้โดยเด็ดขาด แม้นปัจจุบันเราก็นับถือศาสนาพุทธโดยมีความเชื่อในเรื่อง เทพเจ้าของฮินดูมาปะปน พิธีกรรมต่าง ๆ ก็เช่นกัน ยังมีทั้งพิธีพุทธพิธีพราหมณ์ปน ๆ กัน อยู่ ทั้งนี้เพราะทั้งศาสนาพุทธและฮินดูได้รับความเคารพนับถือควบคู่กันมาในดินแดนแถบ นี้ตั้งแต่สมัยแรก ๆ ที่ศาสนาทั้งสองแพร่เข้ามาจากอินเดีย ในอาณาจักรเขมรโบราณ ก็ปรากฏว่ากษัตริย์จะให้ความอุปถัมภ์ทั้งสองศาสนา ไม่ว่าพระองค์จะทรงนับถือพุทธหรือ ฮินดู นอกจากนั้นอาจเนื่องจากเป็นแบบแผนที่ช่างยึดถือปฏิบัติกันมาโดยไม่ได้คำนึงถึงคติ ทางศาสนา เพราะเรื่องราวเหล่านั้นเป็นเรื่องที่รู้จักแพร่หลายและเคยใช้เป็นภาพสลัก ประดับอาคารศาสนสถานมาแต่โบราณ ซึ่งกรณีเช่นนี้ เราอาจเปรียบเทียบกับวัดในปัจจุบัน ของเรา ที่แม้จะเป็นวัดในพุทธศาสนา แต่หน้าบันอุโบสถวิหารหลายแห่งก็ยังสลัก เป็น ภาพเทพในศาสนาฮินดู เช่น พระพรหม พระนารายณ์ เป็นต้น

พระวัชรสัตว์ เป็นรูปเคารพสำคัญของนิกายวัชรยาน ได้รับการเคารพนับถือต่าง ๆ กัน คือ เป็นทั้งพระโพธิสัตว์แห่งพระพุทธ-อภิชโยภยะ และในเวลาเดียวกันก็ได้รับยกย่องให้เป็นประธานของพระธยานิพุทธ ๕ องค์ และบางแห่งยังนับถือพระองค์เป็นอาทิพุทธอีกด้วย ลักษณะของพระวัชรสัตว์โดยปกติมักจะทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งขัดสมาธิเพชร หรือประทับนั่งห้อยพระบาทขวา มักจะมีรูปของพระธยานิพุทธ-อภิชโยภยะอยู่บนศิราภรณ์ ถือวัชระ ไว้แนบพระอุระด้วยหัตถ์ขวา หรือวางไว้ในท่าสมาธิ หัตถ์ซ้ายถือกระดิ่งอยู่ที่พระโสณิ บางครั้ง (พบในอินโดจีน) มี ๓ พักตร์ ๖ กร โดยมีรูปของพระอภิชโยภยะและพระธยานิพุทธอีก ๔ องค์ อยู่บนศิราภรณ์ ถือวัชระและกระดิ่งไว้ในหัตถ์ปกติทั้งสอง (Alice Getty : 1977, 5-7)

ภาพสลักบนทับหลังเหนือประตูห้องกรรมภคฤหะด้านทิศเหนือ สลักภาพตรงกลางเหมือนพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิ แต่มี ๓ เศียร ๖ กร ๒ กรวางในท่าสมาธิ อีก ๔ กรยกขึ้น หัตถ์ซ้ายล่างถือวัชระ หัตถ์ขวาล่างถือพวงประคำ หัตถ์บนทั้งซ้ายและขวาถือดอกบัว เหนือขึ้นไปยังมีภาพสลักอย่างเดียวกันนี้ แต่มีขนาดเล็กกว่าอยู่ ๒ ข้างขององค์กลางข้างละ ๒ องค์

จากการที่ได้พบพระวัชรสัตว์ ๓ เศียร ๖ กร ในประเทศกัมพูชา (อินโดจีน) แม้จะมีลักษณะแตกต่างกันอยู่บ้าง คือมีรูปพระธยานิพุทธอยู่บนศิราภรณ์ ซึ่งในภาพสลักนี้ไม่มี แต่ในบรรดาสถิงของที่ตั้งอยู่ในพระหัตถ์มีวัชระสัญลักษณ์สำคัญของพระองค์รวมอยู่ด้วย จึงเข้าใจว่าภาพสลักนี้คงจะใช่แก่พระวัชรสัตว์

พระพุทธรูปทรงเครื่อง ๓ เศียร ๖ กร

ที่เชื่อว่าเป็นพระวัชรสัตว์นี้แรกล้อมไปค้ำยันนางร่ำยื่นร่ำอยู่บนบุคคณอนเหยียดยาวต่อกัน นางร่ำยื่นร่ำอาจหมายถึงนางโยคินี หรือทักคินี ยืนร่ำอยู่บนชากศพ สัญลักษณ์แห่งอวิชา และที่มุมบนของทับหลังข้างหนึ่งสลักเป็นรูปยักษ์ฉวีอุ้มเด็ก อีกข้างเป็นรูปยักษ์ฉวีอุ้มเด็ก เช่นเดียวกัน ภาพนี้คงหมายถึงนางยักษ์หาวริตี และยักษ์ปาลัญจิกาสามีของนาง ทั้งคู่มียูก ๕๐๐ คน ตามเรื่องเล่าว่า นางยักษ์หาวริตีชอบขโมยเด็กกิน พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้นางกลับใจได้ นางจึงได้รับการบูชาจากชาวพุทธมหายานและมักทำรูปนางอุ้มเด็กคู่กับยักษ์ปาลัญจิกา

ไตรโลกยวิชัย เป็นรูปเคารพในพุทธศาสนา
ลัทธิมหายาน ในนิกายวัชรยานถือว่าเป็น
รูปหนึ่งของพระพุทธอภโยกยะ ในรูปแบบที่
ทรงพิโรธ พระองค์ทรงมีหน้าที่เป็นผู้ขจัด
คตินาหังสาม คือ โดภ โกรธ หลง (พิริยะ
ไกรฤกษ์: ๒๕๒๘, ๑๑๕)

ลักษณะของพระไตรโลกยวิชัยตามที่
กล่าวไว้ในคัมภีร์มีวาระณะฟ้า ๔ พักตร์
๘ กร พักตร์กลางแสดงอารมณ์เกรี้ยวกราด
พักตร์ขวาอารมณ์โกรธ พักตร์ซ้ายเกลียดชัง
พักตร์ด้านหลังความกล้าหาญ ๒ หัตถ์หน้า
ถือกระบองและวัชระ โดยไขว้พระกรไว้เหนือ
พระอุระในปางวัชระหุมการะ อีก ๓ หัตถ์
ข้างขวาถือคฑา ขอสับข้างและลูกศร อีก
๓ หัตถ์ข้างซ้ายถือคันศร บ่วง และจาม
(แผ่นกลมแบน) ประทับยืนท่าปรัชยาสัมพะ
(จอพระขานูข้างขวาและโยกไปทางขวา)
พระบาทขวาเหยียบพระอุระของพระนาง
ปารวตี และพระบาทซ้ายเหยียบบนเศียรของ
พระศิวะ สวมสร้อยที่ร้อยด้วยรูปจำลองของ
พระพุทธรูป (ผาสุข อินทรารูฐ: ๒๕๓๐,
๑๔๔)

ภาพสลักบนทับหลังประตูห้องครรภ-
คฤหะด้านทิศตะวันออก สลักภาพตรงกลาง
เป็นรูปบุรุษมองเห็นได้ ๓ หน้า สวมเครื่อง
ประดับศีรษะ (เทริด) มี ๘ แขน แขนปกติ
๒ ข้างยกขึ้นจับนิ้ว (วัชรกร) ไขว้มือไว้ที่
อก มืออื่น ๆ จับหนึ่งข้างที่คลุมอยู่เบื้องหลัง
โดยมีส่วนหางโค้งขึ้นอยู่เหนือศีรษะ ส่วนหัว

รองรับอยู่เบื้องล่าง ยืนในท่ารำ (อรรธ-
ปรยงค์) ย่อเข้าพับขาขวาขึ้น ขาซ้าย
เหยียบลงบนรูปบุคคล ๒ คน ศีรษะสวม
เทริดนอนคู่กันหันศีรษะออกคนละข้าง ภาพ
สลักดังกล่าวมีรายละเอียดแตกต่างไปจาก
ลักษณะของไตรโลกยวิชัยอยู่หลายอย่าง เช่น
มีข้างเข้ามาเป็นส่วนประกอบ ทำให้คล้าย
พระศิวะปางสังหารอสูรคชาสุระ (คชาสุระ-
มูรติ) และยังคงคล้ายกับสังวร เทพองค์หนึ่งของ
นิกายวัชรยาน มี ๔ เศียร ๑๒ กร ถือ
หนึ่งข้างคลุมเบื้องหลังไว้ด้วยหัตถ์บน ๒ ข้าง
นอกจากนั้นยังมีลักษณะของเทววัชระ ซึ่งเป็น

อีกรูปแบบหนึ่งของพระพุทธรูปอภโยกยะทรง
พิโรธ เทพองค์นี้มี ๘ เศียร ๑๒ กร ยืนรำรำ
อยู่เหนือขาคศพ แวดล้อมด้วยนางโยคินี
แปดองค์ยกหัตถ์ขวาวขึ้น หัตถ์ซ้ายหาบอยู่ที่
พระอุระ พ้อนรำในท่าอรรธปรยงค์อยู่บน
ขาคศพของเทพในศาสนาฮินดู อันเป็น
สัญลักษณ์ของอวิชา (พิริยะ ไกรฤกษ์:
๒๕๒๘, ๑๑๕-๑๑๖) แต่ในภาพสลัก
ชิ้นนี้ นอกจากมีรูปร่างหึ่งแปดยืนพ้อนรำ
อยู่เหนือบุคคลศีรษะสวมเทริดที่นอนเหยียด
ยาวต่อกันซึ่งคงหมายถึงขาคศพแล้ว ยังมีรูป
บุรุษ ๒ คน พ้อนรำในท่าเดียวกันถือวัชระ
ไว้เหนือศีรษะที่ยกขึ้นและถือกระบองไว้เหนือ
ซ้ายซึ่งหาบอยู่ที่หน้าอก ซึ่งคงจะหมายถึง
พระวัชระสัตว์ อย่างไรก็ตาม ลักษณะโดยรวม
ของภาพเทพที่อยู่ตรงกลางของทับหลังชิ้นนี้
ก็มีส่วนที่ใกล้เคียงกับพระ ไตรโลกยวิชัย
อยู่มาก จึงสันนิษฐานกันว่าจะแสดงภาพ
พระไตรโลกยวิชัย ซึ่งนอกจากภาพสลักชิ้นนี้
ยังได้พบประติมากรรมสำริด ภายในบริเวณ
ปราสาทที่เชื่อว่าเป็นชื่อไตรโลกยวิชัยอีกองค์หนึ่ง
(มีหนึ่งเศียร ๒ กร) นับเป็นสิ่งที่แตกต่าง
ไปจากปราสาทอื่น ๆ ซึ่งไม่เคยปรากฏว่าพบ
รูปโพธิสัตว์องค์นี้ แม้ว่าในประเทศกัมพูชา
จะได้พบจารึกเอียนนาม ไตรโลกยวิชัย เช่นที่
ปราสาทบันทายนาง แต่ไม่ได้หมายถึง
รูปเคารพไตรโลกยวิชัย เพียงเป็นคำที่ใช้ใน
ความหมายถึงพระพุทธรูปเท่านั้น (Alice
Getty; 1977, 115)

พระพุทธรเจ้าผจญมาร หรือปางมารวิชัย

ทับหลังมณฑปปราสาทประธานด้านในสลักภาพแบ่งเป็นสองตอน ตอนบนตรงกลางทำเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิปางมารวิชัยภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ท้อมล้อมด้วยเหล่าเทพและนางอัปสร ด้านซ้ายมีแม่พระธรณีบีบมวยผม ตอนล่างเป็นภาพพระยามารและกองทัพชิว้างและมกรเป็นพาหนะ

ทิวะนาถราช ที่หน้าบันด้านทิศใต้ของปราสาทประธาน

พระศิวะ หรือพระอิศวร เป็นเทพสูงสุดองค์หนึ่งใน ๓ องค์ (ตรีมูรติ) ของศาสนาฮินดู ซึ่งได้แก่ พระศิวะ พระวิษณุ หรือนารายณ์ และพระพรหม พระศิวะมีหน้าที่ทำลายล้างโลก ในขณะที่พระพรหมมีหน้าที่สร้างโลก และพระนารายณ์มีหน้าที่คุ้มครองรักษาโลก

พระวิษณุ

ทับหลังมุขปราสาทด้านทิศเหนือสลักภาพพระวิษณุ

ทับหลังสลักภาพขบวนแห่พระพุทธรูปนาคปรก ที่บริเวณห้องปักด้านทิศตะวันตกของซุ้มประตูทางเข้าปราสาทหินพิมายด้านทิศใต้ (ด้านหน้า) มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ซึ่งอาจเป็นการจำลองภาพเหตุการณ์แห่พระพุทธรูปนาคปรกมาประดิษฐานในปราสาทประธาน

พระพุทธรูปนาคปรกศิลาขนาดใหญ่ องค์หนึ่งในจำนวนหลายองค์ที่พบในบริเวณปราสาทหินพิมาย องค์นี้ลงรักปิดทอง เศียรนาคหักหายไป ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ลักษณะของประติมากรรมเป็นแบบขายน มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔

๑

รัตนตรัยมหายาน ประกอบด้วยพระพุทธรูปนาคปรก อยู่ตรงกลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่เบื้องหน้า และปรัชญาปารมิตาอยู่เบื้องซ้าย เป็นรูปเคารพที่นิยมนับถือมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้พบทั้งรูปศิลาจำหลัก (ภาพที่ ๑) และพระพิมพ์ (ภาพที่ ๒)

๒

๑

๒

ภาพที่ ๑, ๒ หีบหลังจากปราสาทหินพิมาย ปัจจุบันจัดแสดง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย
 สลักภาพพระพุทธรูป ลักษณะศิลปะแบบนครวัด มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗

๓

ภาพที่ ๓ สลักภาพเทพในศาสนาฮินดูซึ่งอาจหมายถึงพระศิวะ
 (องค์กลาง) พระคเณศร์ (ซ้าย) และพระขันธกุมาร (ขวา)
 ลักษณะศิลปะแบบบาปวน มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗

รูปเคารพที่เคยประดิษฐานอยู่ในห้องครรภคฤหะหรือห้องชั้นในของปราสาท
 ประธานนั้น ไม่สามารถยืนยันได้ว่าเป็นรูปอะไร เพราะได้สูญหายไปจากที่เดิมเสีย
 แล้ว เชื่อกันว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งเป็นรูปเคารพสำคัญรูปหนึ่งใน
 รัตนตรัยมหายาน ทั้งนี้สันนิษฐานจากภาพสลักเล่าเรื่องราวพุทธศาสนาที่ให้ความ
 สำคัญแก่พระพุทธรูปนาคปรก โดยสลักไว้บนทับหลังเหนือประตูด้านหน้าของห้อง
 ครรภคฤหะ และภาพสลักแสดงภาพขบวนแห่พระพุทธรูปนาคปรกที่ทับหลังเหนือประตูทิศ
 ตะวันตกของซุ้มประตูระเบียงคดด้านทิศใต้ (ด้านหน้าของปราสาท) ยังชวนให้คิดว่าอาจจะ
 เป็นภาพจำลองเหตุการณ์เล่าเรื่องการแห่พระพุทธรูปนาคปรกมาประดิษฐานเป็นประธาน
 ของปราสาทแห่งนี้ก็เป็นได้

ได้พบประติมากรรมลอยตัวที่เป็นรูปเคารพในพุทธศาสนาภายในบริเวณ
 ปราสาทจำนวนหนึ่ง เช่นพระพุทธรูปประทับยืนปางเสด็จจากดาวดึงส์ ที่พบมากเป็นรูป
 เคารพที่ทำขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งมีพระพุทธรูปนาคปรกรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิ
 เตศวร และรูปสตรีที่คงจะได้แก่ นางปรัชญาปารมิตา และประติมากรรมรูปเคารพทั้งสาม
 อยู่เรียงกัน มีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ตรงกลางแสดงภาพรัตนตรัยมหายาน ส่วนใหญ่สลัก
 จากหินทราย ยกเว้นพระพุทธรูปนาคปรก และรูปสตรีที่น่าจะเป็นนางปรัชญาปารมิตา
 มีทั้งที่ทำด้วยหินทรายและสำริด และยังมีพระพิมพ์ปางต่าง ๆ รวมทั้งรัตนตรัย
 มหายานด้วย ส่วนประติมากรรมที่เป็นรูปเคารพในศาสนาฮินดูได้พบเพียงศิวลึงค์จำนวน
 หนึ่ง และรูปเทพสตรีสี่กรซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นเทพองค์ใด เพราะพระกรหักหายไป
 ๓ กร ทำให้ไม่ทราบถึงสัญลักษณ์ที่ถืออยู่ในพระหัตถ์ทั้งสาม

จึงนับได้ว่าปราสาทหินพิมายเป็นพุทธสถาน ฝ่ายมหายาน ที่เก่าแก่และใหญ่โต
 โอฬารที่สุดในประเทศไทย ได้ใช้ประโยชน์เป็นวัดมหายานสืบต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษ
 ที่ ๑๘ อันเป็นยุคที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานกำลังรุ่งเรือง ดังปรากฏหลักฐานอยู่ที่บริเวณ
 ปราสาทหินพิมาย ทั้งสถาปัตยกรรมและประติมากรรมรูปเคารพในพุทธศาสนา
 ลัทธิมหายาน

ครั้นเมื่ออาณาจักรเขมรเสื่อมลงเมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
 พุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ค่อย ๆ เสื่อมความนิยมนับถือลงด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพิมาย
 และเมืองอื่น ๆ ในแถบนี้กับอาณาจักรเขมร ก็เสื่อมคลายลง ปราสาทหินพิมายอาจจะ
 ถูกทอดทิ้งไปและคงจะได้มีการปรับปรุงให้เป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาท หรือ
 หินยาน ซึ่งเข้ามาเจริญรุ่งเรืองแทนที่ลัทธิมหายาน แต่จะได้มีการปรับปรุงกันแต่ครั้งใด
 นั้น หลักฐานที่พบมีอายุอยู่ในสมัยอยุธยาและเป็นสมัยอยุธยาตอนปลายเสียเป็นส่วนใหญ่
 ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัยและพระสังกัจจายแกะสลักด้วยไม้ปิดทองประดับ
 กระจก พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ ปางประทานอภัย จำนวนหนึ่ง ทั้งนี้คงเป็นของร่วม
 สมัยกันกับวัดที่เข้ามาสร้างอยู่บริเวณสระน้ำในลุ่มชั้นนอก ๔ วัด ดังได้กล่าวถึงมาแล้ว

พระพุทธรูปนาคปรกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

ศิวลึงค์ศิลา พบบริเวณหอพราหมณ์

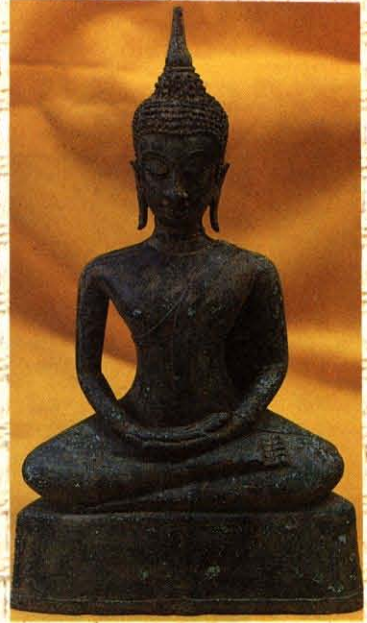
ประติมากรรมสตรีมีสี่มือซำรดเหลือแต่มือซ้ายบนถือสังข์ อาจจะหมายถึงพระนางลักษมี ชายาของพระนารายณ์ ซึ่งปกติมี ๒ กร และถือดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ แต่บางครั้งมี ๔ กร และสิ่งของที่ถือเป็นสัญลักษณ์ก็จะรวมถึง สังข์ จักร คธา หม้อน้ำ โล่ (M. Statley 1985 : 79)

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรพบบริเวณปราสาท

ถลีนขุ่นปรางค์สลักภาพ “พระยม” ทรงกระบือ เทพประจำทิศใต้

พระพุทธรูปสำริดสมัยอยุธยาที่พบที่พิมาย

พระสังกัจจายน์
ไม้ขีดทองสมัยอยุธยาที่พบที่พิมาย

ศิวลึงค์ ดิลา พบบริเวณหอพระาหมณ

จารึกปราสาทหินพิมาย

ก่องแก้ว วีระประจักษ์

จังหวัดนครราชสีมา เป็นเมืองที่มีร่องรอยอารยธรรมโบราณปรากฏอยู่หนาแน่น นับแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นต้นมา จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะยุคสมัยที่ขอมเรืองอำนาจอยู่นั้นเป็นช่วงที่มีความเจริญสูงสุด ปรากฏหลักฐานให้เห็นได้จากบรรดาซากปราสาทหินหลายแห่ง ซึ่งในปัจจุบันได้รับการอนุรักษ์ จัดเป็นแหล่งโบราณคดี เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมวัน ปราสาทหินเมืองแขก และโบราณสถานเมืองเสมา บรรดาปราสาทหินทั้งหลายเหล่านี้ หลายแห่งมีศิลาจารึกบันทึกเรื่องราวของอดีตไว้เป็นหลักฐานทางลายลักษณ์อักษร ซึ่งนักวิชาการปัจจุบันตระหนักดีว่า ศิลาจารึกเหล่านั้นเป็นข้อมูลชั้นต้นอันสำคัญยิ่งต่อการศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตกาลที่ผ่านมา นับร้อยปีขึ้นไป มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่าจารึกซึ่งอยู่ประจำกับพื้นที่โดยไม่ได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น ย่อมจะเป็นหลักฐานที่บ่งบอกเรื่องราวของสถานที่แห่งนั้น ในช่วงเวลาร่วมสมัยสร้างจารึกนั้น ๆ ซึ่งต่างกับจารึกที่ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น ซึ่งยากที่จะหาสถานที่ตามชื่ออันปรากฏในจารึกได้ เช่นจารึกที่พบในเขตโบราณสถานมีนามโบราณสถานนั้นปรากฏอยู่ในจารึก หรือจารึกที่ติดอยู่กับสิ่งปลูกสร้าง เช่น จารึกกรอบประตู ชุมระเบียงคดปราสาทหินพิมาย เป็นต้น

กลุ่มศิลาจารึกที่พบในบริเวณปราสาทหินพิมาย เท่าที่รวบรวมได้ในขณะนี้มี ๖ ชิ้น แต่ละชิ้นมีขนาดรูปร่าง และอายุสมัยแตกต่างกัน ชิ้นที่เก่าที่สุดคือศิลาจารึกที่สร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นอกจากนั้นก็มีที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๖, ๑๗ และ ๑๘ ศิลาจารึกกลุ่มนี้ใช้รูปอักษรเหมือนกันโดยแยกออกเป็นอักษรขอมโบราณ และอักษรขอม ส่วนภาษาที่ใช้มีทั้งภาษาสันสกฤต บาลี และเขมร นำสังเกตว่าในการบันทึกเรื่องสำคัญอันเกี่ยวกับศาสนา ฮินดู นิยมใช้ภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลีใช้กับเรื่องในพระพุทธศาสนา และภาษาเขมร ใช้บันทึกเรื่องสามัญทั่วไป คนพื้นเมืองสามารถอ่านรู้เรื่อง ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้สร้างจารึกที่สร้างขึ้นเพื่อประกาศให้คนในท้องถิ่นทราบนั่นเอง

การศึกษาจารึกปราสาทหินพิมาย ย่อมจะได้ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมขอมโดยเฉพาะทางด้านศาสนา ซึ่งบ่งชี้ว่ากษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชา เป็นผู้อุปถัมภ์คุ้มครองรักษาศาสนา สร้างเทวสถานและถาวรวัตถุในศาสนา รวมทั้งประกอบกิจพิธีทุกชนิด เพื่อให้ประชาชนและอาณาจักรได้รับการคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนา นอกจากนั้นพระองค์ยังได้พระราชทานที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้แก่ชาวเมืองใช้เป็นที่ทำกินอยู่อาศัย ตั้งเป็นหมู่บ้าน จัดสรรคนที่อยู่ใกล้ศาสนสถานให้เป็นข้าพระคอยรับใช้ศาสนสถาน ทำงานและปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ให้แก่ศาสนสถาน รวมทั้งทำการเพาะปลูก โดยมีระบบการชลประทาน และได้รับการยกเว้นจากกิจการของบ้านเมืองทุกประการ ดังนั้นกษัตริย์

จึงได้รับการยกย่องดุจเทพเจ้า แต่ผู้ประกอบกิจพิธีในศาสนา และพระอาจารย์ของราชกุมารต้องเป็นผู้อยู่ในสกุลพราหมณ์ ซึ่งมีความรอบรู้ในเรื่องของศาสนาพิธี และวัฒนธรรมอินเดียเป็นอย่างดี บรรดาจาริกทั้งหลายสร้างขึ้นโดยคนชั้นสูง คือ กษัตริย์ เจ้าเมือง และหัวหน้าพราหมณ์ เป็นต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมภาษาสันสกฤต ได้รับการฟื้นฟูเป็นครั้งคราวจากพราหมณ์ ซึ่งเดินทางมาจากประเทศอินเดีย และใช้เป็นภาษาในทางศาสนาอย่างกว้างขวางด้วย

ขณะที่กษัตริย์และชนชั้นสูงของอาณาจักรกัมพูชา นับถือศาสนาพราหมณ์ ก็ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาคงอยู่คู่กันไปตลอดเวลา ศาสนาทั้งสองนี้ ต่างก็เป็นศาสนาที่นำเข้ามาจากประเทศอินเดีย กษัตริย์ ขุนนาง และชนชั้นสูงในอาณาจักรต่างยอมรับนับถือศาสนาทั้งสองนี้ว่าเป็นวัฒนธรรมที่สูงส่ง และเมื่อมีการสร้างรูปประติมากรรมเป็นรูปเคารพขึ้น โดยมีความหมายว่ารูปประติมากรรมที่สร้างขึ้นนี้ ผู้สร้างได้เข้าไปรวมด้วย หรือจะเข้าไปรวมอยู่ด้วยเมื่อละชีวิตจากโลกนี้ไปแล้ว ดังนั้นจึงนิยมตั้งนามของประติมากรรมเหล่านั้น ให้มีนาม หรือใช้นามของกษัตริย์หรือเจ้านาย หรือผู้สร้างรวมเข้ากับนามของเทพเจ้าไว้ด้วย

การประกอบพิธีกรรมตามอารยธรรมศาสนาฮินดูที่ได้รับจากอินเดีย นั้น มีคติความเชื่ออยู่ว่า กษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชาได้นำอำนาจของพระองค์เข้าไปรวมกับสัญลักษณ์แห่งองค์พระศิวะซึ่งทำรูปเคารพเป็นคิวลิ่งค์ ประติมากรรมรูปคิวลิ่งค์จึงเป็นเครื่องหมายแห่งการรวมอำนาจของพระศิวะกับกษัตริย์ เรียกว่าเทวราช และเชื่อว่าเทวราชจะเป็นผู้คุ้มครองประชาชน และอาณาจักร อย่างไรก็ตามการมอบอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ผ่านทางพราหมณ์มายังคิวลิ่งค์ และพราหมณ์ถวายคิวลิ่งค์นั้นแต่กษัตริย์ผู้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชา จะต้องประกอบพิธีกันบนภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็ภูเขาธรรมชาติ หรือภูเขาที่สร้างจำลองขึ้น

ในอาณาจักรกัมพูชา พิธีประดิษฐานเทวราชประกอบขึ้นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ โดยมีพราหมณ์หรือพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีอันศักดิ์สิทธิ์นั้น หรือพราหมณ์ เป็นพราหมณ์อาวโโส มีความรู้สูงส่งอย่างแตกฉานในคัมภีร์ทั้ง ๔ ของลัทธิไศวนิกาย ได้แก่ คัมภีร์พระวินาศิยะ นโยตตระ สัมโมหะ และศิรัจเฉทะ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้เชิญพราหมณ์หรือพราหมณ์ มาจากชนบทเพื่อเป็นประธานประกอบพิธีเทวราชและถ่ายทอดวิชาการต่างๆ ให้แก่พราหมณ์ในราชสำนัก ซึ่งมีพราหมณ์คิวโกวัลย์ เป็นต้น พราหมณ์คิวโกวัลย์เป็นปุโรหิตประจำราชสำนักตำแหน่งพระกันทวารโหม ใช้นามว่า แสดงอัญคิวโกวัลย์ และเพื่อให้การประกอบพิธีเทวราชของกษัตริย์กัมพูชาทุกพระองค์ มีแบบฉบับเดียวกัน พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ จึงได้มีพระราชโองการกำหนดให้พราหมณ์ผู้ทำหน้าที่ประธานประกอบพิธีเทวราชทุกคน ต้องเป็นผู้ที่สืบสายสกุลของพราหมณ์คิวโกวัลย์ แต่เพียงสกุลเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้แสดงอัญคิวโกวัลย์ จึงได้อบรมสั่งสอน บุตร หลาน ของตนให้เรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ ในคัมภีร์ของลัทธิไศวนิกายอย่างแตกฉานเพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ตามพระราชโองการนั้น

นับแต่รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เป็นต้นมา ราชสำนักกัมพูชาจะต้องมีปุโรหิตประจำกษัตริย์ทุกพระองค์ และต้องเป็นผู้ที่สืบสายสกุลจากพราหมณ์ แสดงอัญคิวโกวัลย์ ทั้งสิ้น พราหมณ์ปุโรหิต นอกจากจะทำหน้าที่ประธานประกอบพิธีเทวราชแล้ว ยังเป็นราชครูและที่ปรึกษาส่วนพระองค์รวมทั้งเป็นราชครูของราชกุมารด้วย ดังนั้นจึงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมาก มีฐานะและอำนาจสูงส่งบางครั้งดูเหมือนจะมีอำนาจเหนือกษัตริย์อีกด้วย

การสืบสายสกุลของพราหมณ์ในสมัยนั้นนับถือข้างฝ่ายสตรีเป็นสำคัญโดยกำหนดให้กุมารที่เกิดจากสตรีในสกุลของตนเป็นทายาทสืบสายสกุลต่อไป ประวัติของสายสกุลพราหมณ์แสดงอัญคิวโกวัลย์ปรากฏอยู่ในจารึกสตักกอกธม^๑ ๒ มีใจความสรุปได้ดังนี้

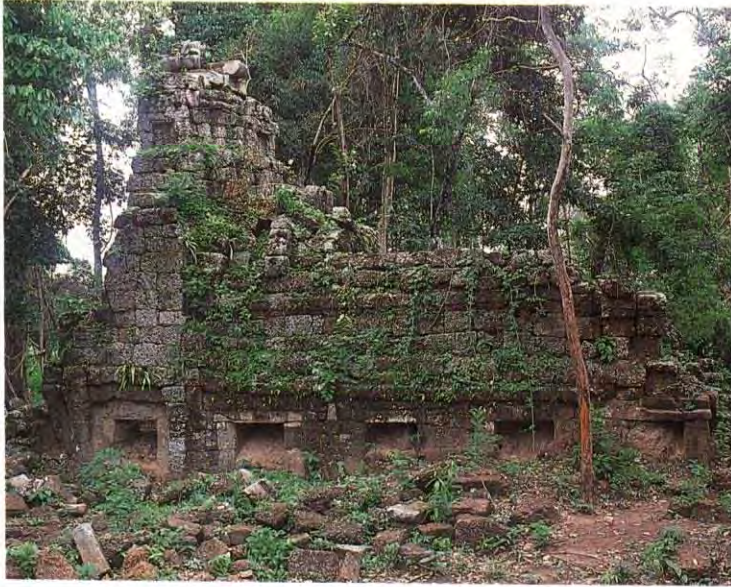
ปราสาทตามือนโต๊ด ตำบลตาเมียง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ พบจารึกระบุว่าเป็นอโรคยศาล

^๑ ศิลจารึก, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘๑ - ๒๒๗

แสดงอัญศิวกไกววัลย์ เป็นชาวเมืองศตคาม เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เสด็จกลับจากชวาเพื่อมาครองนครอินทปุระ ซึ่งพระเจ้าภวปุระพระราชทานให้ นั้น แสดงอัญศิวกไกววัลย์ ผู้เป็นปราชญ์ราชครูในขณะนั้น ได้ตามเสด็จมาอยู่ ณ เมืองนั้นด้วยเพื่อรับใช้พระองค์ โดยได้ดำรงตำแหน่งปุโรหิตประจำพระองค์ เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เสด็จออกจากนครอินทปุระ แสดงอัญศิวกไกววัลย์ ก็ตามเสด็จด้วยในฐานะเป็นพระกัณฑ์ทวารโหม หรือข้าราชการส่วนพระองค์ พร้อมทั้งนำครอบครัวและญาติไปด้วย และได้รับพระราชทานที่ดินสร้างหมู่บ้านอยู่อาศัย สร้างเทวสถานประจำหมู่บ้าน จัดคนในหมู่บ้านให้ปฏิบัติบูชาศิวกสิงค์ และเทวรูปในเทวสถานนั้น วิธีการที่กษัตริย์ปฏิบัติต่อพราหมณ์เช่นนี้ ไม่เพียงแต่จะเป็นธรรมเนียมหรือความนิยมเท่านั้น ยังมีผลให้เกิดการขยายตัวของชุมชน และการพัฒนาประเทศ วิธีนี้เป็นลักษณะประจำของการปกครองในอาณาจักรกัมพูชาสืบมาตลอดสมัยพระนคร

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้ย้ายเมืองหลายครั้งพร้อมทั้งได้อัญเชิญเทวราชไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ ทุกเมืองที่พระองค์เคยประทับ เพื่อให้เป็นเครื่องคุ้มครองปกป้องรักษาให้เมืองนั้น ๆ ปลอดภัย ชาวประชาชนอยู่อย่างสงบสุขร่มเย็น และก่อนสิ้นพระชนม์พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้เสด็จมาประทับที่นครทริลาลัย แสดงอัญศิวกไกววัลย์ ได้ตามเสด็จมาปฏิบัติเทวราชอยู่ที่นครนี้ด้วย และได้ถึงแก่กรรมไปก่อนพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ไม่นานนัก

ปราสาทตาเมือน ตำบล ตาเมียง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ที่พักคนเดินทางแห่งหนึ่งใน ๑๗ แห่ง จากเมืองยโสธรปุระไปยังเมืองพิมาย (พิมาย)

ปราสาทบ้านบุ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่พักคนเดินทางอีกแห่งหนึ่ง

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๓ ได้เสวยราชย์รัชกาลต่อมา พราหมณ์แสดงอัญสุกษมพินทุ หลานของแสดงอัญคิวโกวัลย์ ได้เป็นปุโรหิต ในรัชกาลนี้มีพราหมณ์ผู้ชำนาญเวทที่มีชื่อเสียงหลายคน ซึ่งต่างก็สร้างคิวลึงค์ประดิษฐานไว้ ณ เทวสถานหลายแห่งที่สำคัญคือ แสดงอัญรุทรจารย์ น้องของแสดงอัญคิวโกวัลย์ ได้รับพระราชทานภูเขาให้สร้างเทวสถาน และหมู่บ้าน เรียกชื่อว่า ภัทรคีรี เป็นต้น

ในรัชกาลพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ แสดงอัญวามคิเว เหลนทางสายสตรีของแสดงอัญคิวโกวัลย์ได้เป็นปุโรหิต มีหน้าที่ดูแลปกครองเทวสถานทุกแห่งที่สกุลของท่านได้สร้างไว้ โดยมอบหมายให้ญาติของท่านเป็นผู้แทนอยู่ปฏิบัติบูชาเทวรูปในเทวสถานต่าง ๆ นั้น แสดงอัญวามคิเว ผู้นี้เป็นศิษย์ของแสดงอัญคิวโกวัลย์ ซึ่งเป็นครูของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ด้วย ส่วนแสดงอัญคิวโกวัลย์ เป็นศิษย์ของท่านคังกรจารย์ นักปราชญ์ในศาสนาฮินดู ผู้มีความแตกฉานมากของอินเดีย พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ได้โปรดให้โอรสของพระองค์คือ พระเจ้ายโศวรมัน ศึกษากับแสดงอัญวามคิเว ตั้งแต่เยาว์วัย แสดงอัญคิวโกวัลย์ และแสดงอัญวามคิเว ได้ร่วมกันสร้างคิวลึงค์ขึ้นเป็นที่ประดิษฐานเทวรูป และอยู่ปฏิบัติประจำที่คิวลึงค์นั้น ท่านคิวโกวัลย์ได้รับขนานนามว่า คิวลึงค์ผู้อาวุโส และวามคิเว ได้รับสมญานามว่าคิวลึงค์ผู้เยาว์ เมื่อแสดงอัญคิวโกวัลย์ถึงแก่กรรม แสดงอัญวามคิเวได้ปกครองคิวลึงค์ต่อมา จึงได้สมญานามใหม่ว่า กัมรเดงคิวลึงค์

เมื่อพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ได้เสวยราชย์ และสร้างนครศรียโคธปุระขึ้น แล้วได้อัญเชิญเทวราชจากนครทริหรัลย์มาประดิษฐาน ณ นครที่สร้างใหม่นั้นโดยให้แสดงอัญวามคิเวเป็นผู้ควบคุมการสร้างเทวสถาน เทวรูป รูปเคารพ และหมู่บ้านหลายแห่ง น้องชายของแสดงอัญวามคิเว ชื่อแสดงอัญหิรัณยรุจี เป็นอาจารย์ผู้หนึ่งของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ได้ร่วมมือกับแสดงอัญวามคิเว และญาติอีกหลายคนปฏิบัติเทวรูป รูปเคารพและเทวสถานอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ตลอดมาจนถึงรัชกาลพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๑ และเมื่อพระเจ้าอโศกนรรมันที่ ๒ ได้เสวยราชย์แล้ว แสดงอัญกุมารสวามีหลานของแสดงอัญวามคิเว ซึ่งเป็นบุตรของน้องสาวของท่านได้เป็นประธานของสายสกุล และเป็นครูของพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๑ และพระเจ้าอโศกนรรมันที่ ๒ รวมทั้งเป็นประธานของคณาจารย์ด้วย

ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ได้ย้ายจากนครศรียโคธปุระมาประทับที่เมืองโจกครคยะ (เกาะแกร์) โดยมีแสดงอัญอโศกนรรมติ เป็นบุตรเกิดจากธิดาของน้องสาวท่านแสดงอัญวามคิเว ทำหน้าที่ประธานของสายสกุล ได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองโจกครคยะ (เกาะแกร์) ด้วย และได้สร้างเทวสถาน หมู่บ้าน หลายแห่ง

ในรัชกาลพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๒ แสดงอัญอาตมคิเว บุตรของน้องสาวแสดงอัญอโศกนรรมติ เป็นประธานของสายสกุล และได้เป็นปุโรหิตประจำราชสำนัก และมีอายุยืนยาวสืบต่อมาจนถึงรัชกาลพระเจ้าราเชนทรวรมัน

ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ แสดงอัญคิวจารย์ บุตรของน้องสาวแสดงอัญอาตมคิเว ได้เป็นราชครูประจำราชสำนัก และมีชีวิตอยู่ต่อมาจนถึงต้นรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑

ปราสาทโคกจิว จังหวัดบุรีรัมย์ พบจารึกระบุว่าเป็นอโรคยศาลแห่งหนึ่ง

จารึกพิมาย พบที่เมืองพิมาย กล่าวถึงการสร้างอโรคยศาล

ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แสดงอัญสทาควะ บุตรของน้องสาวของแสดงอัญสทาควาจารย์ เป็นผู้ปฏิบัติเทวราชในฐานะประธานของสายสกุลสืบแทนแสดงอัญสทาควาจารย์ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ได้โปรดให้แสดงอัญสทาควะ แต่งงานกับเจ้าหญิงศรีวิโรลักษมีราชธิดาของชนินธุคินิแห่งพระนางวิโรลักษมี พระมเหสีของพระองค์ อีกทั้งพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นที่ กัมรเตงศรีขเยนทรบัณฑิต ตำแหน่งราชบุโรหิตประธานข้าราชการทั้งปวง ในรัชกาลพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ กัมรเตงศรีขเยนทรบัณฑิตได้รับแต่งตั้งเป็นพระกัมรเตงอัญสทาควาจารย์

ในรัชกาลพระเจ้าพรหมวรมันที่ ๓ พราหมณ์ทิวากรบัณฑิตได้เป็นประธานประกอบพิธีเทวราช และในรัชกาลต่อ ๆ มาอีก ๓ รัชกาล พราหมณ์ทิวากรบัณฑิตก็ได้เป็นผู้ประกอบพิธีราชาภิเษกถวายแก่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ และพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ นับจากรัชกาลนี้ไปกษัตริย์กัมพูชานับถือพระพุทธศาสนา และแม้กระนั้นก็ได้เปิดกันศาสนาฮินดู จนถึงรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พราหมณ์ฤๅษีเกศ อยู่ในสกุลของพราหมณ์ภารทวาชได้เป็นบุโรหิตประจำราชสำนัก และเป็นพราหมณ์บุโรหิตคนสุดท้ายที่ปรากฏหลักฐานในจารึกพบบนผืนแผ่นดินไทย

กษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชา และพราหมณ์ผู้เป็นบุโรหิตจึงมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างลึกซึ้ง จะเห็นได้ว่าบางรัชกาลกษัตริย์จะอยู่ภายใต้อำนาจของพราหมณ์ และได้อาศัยอิทธิพลพราหมณ์เสริมฐานะอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์อีกด้วย ครั้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ประกอบพิธีเทวราชแล้ว ภายหลังสิ้นพระชนม์ได้รับการยกย่องเสมือนเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง และได้รับสมญานามว่า พระบาทปรเมศวร นับเป็นกษัตริย์กัมพูชาพระองค์แรกที่ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้ว และกษัตริย์กัมพูชาองค์ต่อมาต่างก็ได้รับสมญานามทำนองเดียวกันนี้ ดังต่อไปนี้

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๓	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทวิษณุโลก
พระเจ้าอินทรวรมัน	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทอิศวรโลก
พระเจ้าไชยวรมันที่ ๑	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทบรมศิวโลก
พระเจ้าพรหมวรมันที่ ๑	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทภทรโลก
พระเจ้าอีสานวรมันที่ ๒	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทบรมภทรโลก
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทบรมศิวบถ
พระเจ้าพรหมวรมันที่ ๒	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทพรหมโลก
พระเจ้าราเชนทรวรมัน	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทศิวโลก
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทบรมวิโรโลก
พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทนิรวาณบถ
พระเจ้าพรหมวรมันที่ ๓	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทสทาศิวบถ
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทบรมโกวโลบถ
พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทบรมนิชกัลบถ
พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทบรมวิษณุโลก
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗	ได้รับสมญานามเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้วว่า พระบาทมหาบรมสุคต

จากสมณานามของกษัตริย์กัมพูชาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าความนิยมในการนับถือศาสนาฮินดู ไควนิกาย และ วิชาญิกาย รวมทั้งพระพุทธศาสนาจะเปลี่ยนแปลงไปตามความเชื่อถือศรัทธาของกษัตริย์แต่ละยุคสมัย แต่ไม่ว่า ศาสนาใด หรือลัทธิใดจะรุ่งเรืองขึ้นหรือตกต่ำลงก็ตามต่างมิได้สูญหายไป คงปรากฏอยู่ร่วมกันตลอดมา

ดังได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้วว่าจารึกปราสาทหินพิมายชั้นที่เก่าที่สุดนั้นสร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษ ที่ ๑๕^๑ จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต ลักษณะสภาพจารึกชำรุดมาก เนื้อศิลาส่วนใหญ่ หักหายไป ความในจารึกอ่านแปลได้บางส่วน มีกล่าวถึงนามศรีเศวตยวรมันผู้เป็นใหญ่ และนามของมุนีราชทัมมะ ผู้มั่นคงด้วย ศรัทธา เนื่องจากจารึกนี้ชำรุดมากจึงไม่อาจทราบได้ว่า ศรีเศวตยวรมัน ผู้นี้เป็นใคร และมีความสำคัญอย่างไรกับ ปราสาทหินพิมาย

ศิลาจารึกปราสาทหินพิมาย ๒^๒ ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้มีสภาพชำรุดมากเนื้อศิลาส่วนล่างหักหายไป จารึก อักษร ๒ ด้าน ด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต และเขมร ปรากฏศักราชตรงกับพุทธศักราช ๑๕๙๙ ความ ในจารึกเริ่มต้นด้วยบทบูชาพระพุทธเจ้า และกล่าวสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ผู้เป็นใหญ่เหนือพระราชทั้งปวง ทรงเป็นกษัตริย์เปี่ยมด้วยคุณธรรม มีทรัพย์สมบัติมาก ทรงบริจจาคทานไม่มีจบสิ้น ชื่อทาส และสิ่งของถวายไว้กับ ศาสนสถาน พร้อมทั้งจัดคนปฏิบัติบูชาเป็นประจำสม่ำเสมอ

พระราชประวัติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ นั้น ปรากฏเพียงคร่าว ๆ จากศิลาจารึกว่า ทรงสืบเชื้อสายมาจาก ราชสกุลทางพระมารดาของพระเจ้าอินทรวรมัน มีชายาพระนามว่าวิรัลักษมี ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากราชสกุลพระเจ้า ธรรมวรมันที่ ๑ และพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ นับถือพระพุทธศาสนา ในขณะที่เดียวกันก็ได้ กีดกันพิธีกรรมและการเคารพบูชา เทวรูป และรูปเคารพ ตามลัทธิศาสนาฮินดู

ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ นี้ มีหลักฐานปรากฏชัดว่าฐานะทางการเมืองของพระองค์ไม่สู้มั่นคงนัก ได้โปรดให้ข้าราชการบางคนกระทำการกบฏเพื่อแสดงความจงรักภักดี และเพื่อเสริมฐานกำลังอำนาจของพระองค์ ให้มั่นคงยิ่งขึ้น พระองค์จึงจำเป็นต้องยอมรับข้อเสนอของพราหมณ์มาธวะ บุตรของพราหมณ์สังกระชะ ซึ่งเดินทาง มาจากประเทศอินเดีย^๓ และได้สร้างเทวสถานประดิษฐานศิวลึงค์ไว้ที่อันเรอโลงซึ่งในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ โปรดพระราชทานทาสให้อยู่บูชาศิวลึงค์ในเทวสถานนั้น ต่อมาในพุทธศักราช ๑๕๙๖ พราหมณ์มาธวะ ได้ทูลขอให้ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ พระราชทานเทวสถานคืนให้แก่พราหมณ์สภาคิวะ ผู้สืบเชื้อสายจากสกุลพราหมณ์ศิวโกวัลย์ ซึ่งพระองค์ก็มีได้ชดช้อย

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ โปรดให้พราหมณ์สภาคิวะเป็นประธานทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาฮินดู ประจำเทวราชและได้พระราชทานธิดาแห่งชนชั้นกษัตริย์ของพระนางวิรัลักษมี ให้แต่งงานกับพราหมณ์สภาคิวะ พร้อมกับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แทนพระบิดา การตัดสินใจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ครั้งนี้ทำให้ ฐานะทางการเมืองการปกครองของพระองค์มั่นคงขึ้น และต่อมาในปีพุทธศักราช ๑๕๙๓ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ก็สิ้น พระชนม์

จารึกปราสาทหินพิมาย ๓^๔ เป็นจารึกอักษรขอมโบราณภาษาเขมร สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๖๕๕ ตรง กับรัชกาลพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ แห่งอาณาจักรกัมพูชา ความในจารึกกล่าวถึงใน พ.ศ. ๑๖๕๑ พระกมรเดง- อัญศรีวิเรนทราธิบตีวรมะ แห่งเมืองโจกวะกุล ได้สร้างกมรเดงชคตเสนาบดีไตรโลกยวิชัย^๕ ซึ่งเป็นเสนาบดีแห่งกมร-

^๑ ศิลาจารึก, เรื่องเดิม, หน้า ๖๘ - ๗๐

^๒ ศิลาจารึก, เรื่องเดิม, หน้า ๑๗๖ - ๑๘๐

^๓ ศิลาจารึก, เรื่องเดิม, หน้า ๒๒๖

^๔ ศิลาจารึก, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๓๕ - ๔๐

^๕ คงเดช ประพัฒน์ทอง, โบราณคดีประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๕ - ๑๑๘

แดงชดพิมาย ได้ถวายข้าพระพร้อมทั้งจัดสรรที่ดินให้อยู่อาศัย ขุดสระพัง และปักเขตแดนในที่ดินเหล่านั้นให้ด้วย เมื่อครบรอบ ๑ ปี ในพุทธศักราช ๑๖๕๒ ได้จัดให้มีการฉลองและออกนามศาสนสถานแห่งนี้ว่า ศรีวิเรนทราศรม ได้ถวายข้าพระเพิ่มเติมและกำหนดให้คนของกรมแดงอัญเสนาบดีไตรโลกยวิชัย จัดแบ่งหน้าที่กันคอยดูแลรักษา ศรีวิเรนทราศรม นี้

ในปี พ.ศ. ๑๖๕๒ นั้นเอง กรมแดงอัญศรีวิเรนทราศรมก็ได้จัดสิ่งของและข้าทาส ดูแลศรีวิเรนทราศรม โดยแบ่งคน เป็น ๒ ชุด ทำหน้าที่ในปักข้างขึ้นหนึ่งชุด และปักข้างแรมหนึ่งชุด หมุนเวียนกันไป ผลบุญที่ได้กระทำทั้งนี้อุทิศ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระอัญศรีธรณินทรวรมเทวะ

ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๖๕๕ เสด็จมาประพาส บุตรของพระกรมแดงอัญศรีวิเรนทราธิบติวรมะ แห่งเมืองโจกวะกุล ก็ได้ถวายทาสแก่กรมแดงชดพิมายอีกด้วย

เนื่องจากจารึกปราสาทพิมาย ๓ นี้ เป็นจารึกที่รอบประมุขุมระเบียงคอด้านทิศใต้ของปราสาทหินพิมายจึง เชื่อได้ว่า ปราสาทหินพิมายนี้ในครั้งนั้นได้นามว่า ศรีวิเรนทราศรม เป็นที่ประดิษฐานกรมแดงชดพิมาย และนามศรีวิเรนทราธิบติวรมะ ได้ปรากฏอีกครั้งในศิลาจารึกปราสาทหินพิมาย เป็นจารึกฐานประติมากรรมรูปสี่เหลี่ยมตรงกลางมี รูเจาะสำหรับตั้งรูปปฏิมา ที่ขอบฐานมีจารึก ๑ บรรทัด อักษรขอมโบราณ ภาษาเขมร กล่าวถึงศรีวิเรนทราธิบติวรมะ แห่งเมืองโจกวะกุลได้สร้างรูปกรมแดงชดเสนาบดี ความในจารึกนี้ตรงกันกับข้อมูลที่ปรากฏในจารึกปราสาทหินพิมาย ๓ ที่กล่าวแล้วข้างต้น แสดงว่า กรมแดงชดเสนาบดีรูปนี้ คือ กรมแดงชดเสนาบดีไตรโลกยวิชัย นั่นเอง

ส่วนจารึกปราสาทหินพิมาย ๕ และ ๖ ชำรุดมาก มีอักษรข้อความเหลือเพียงเล็กน้อยอ่านไม่ได้ใจความ นอกจากกลุ่มจารึกที่ปราสาทหินพิมายนี้แล้ว ยังมีจารึกอีกชิ้นหนึ่ง คือ จารึกเมืองพิมาย ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้มาเมื่อใด ใครเป็นผู้พบ สภาพของจารึกชำรุดมาก เนื้อศิลาหักหายไปหลายส่วน มีหลักฐานปรากฏอยู่เพียงสั้น ๆ ว่า เป็นจารึกที่ได้ มาจากเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จารึกเมืองพิมายหลักนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์กัมพูชาโปรดให้สร้างขึ้น เพื่อประดิษฐานไว้ ณ เมืองพิมาย เป็นประกาศเรื่องการสร้างโรงพยาบาลให้เป็นสถานที่รักษาโรคต่าง ๆ พระองค์ได้ บริจาควัสดุอุปกรณ์ การรักษาโรคพร้อมทั้งจัดเจ้าหน้าที่ไว้ประจำสถานพยาบาล เพื่อดูแลกิจการ สร้างรูปพระโภษะยคุรุ พุทธเจ้าขึ้นไว้ประจำสถานพยาบาลนั้น เพื่อให้ความคุ้มครองรักษาโรคภัยทั้งปวงให้หมดสิ้นไป

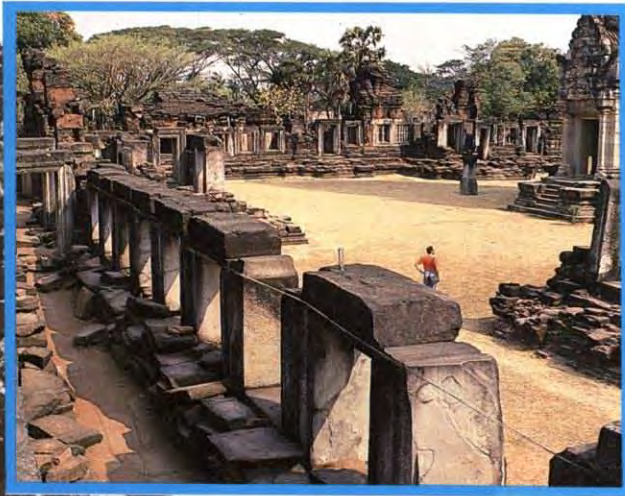
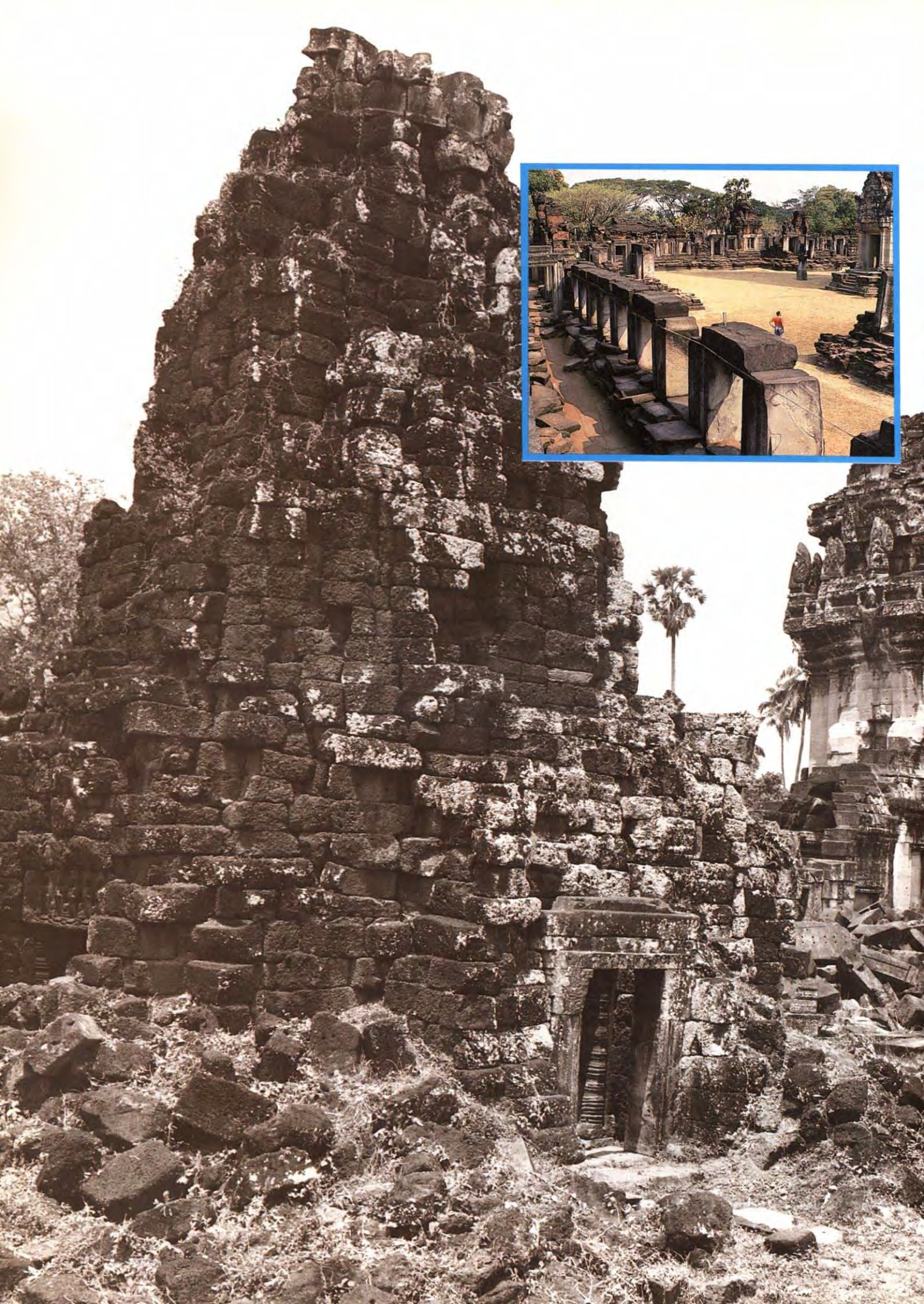
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗^๑ เป็นโอรสพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ กับพระนางจันทาณิราช ธิดาของพระเจ้าพรหมวรมันที่ ๓ ได้เสกสมรสกับเจ้าหญิงชัยราชเทวีตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และได้เสกสมรสอีกครั้งหนึ่งกับพระนางอินทรเทวี เมื่อพระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นี้อาณาจักรกัมพูชาได้เจริญขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ดังปรากฏหลักฐานจากจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวว่า ได้สร้างที่พักคนเดินทางไว้ ๑๒๑ แห่ง นอกจากนั้นยังได้สร้าง สิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่าง รวมทั้งสถานพยาบาล ๑๐๒ แห่ง ทั่วราชอาณาจักร สถานพยาบาลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้สร้างขึ้นนั้นทุกแห่งน่าจะได้สร้างจารึกขึ้นไว้เพื่อประกาศเรื่องการสร้างโรงพยาบาลของพระองค์ และในปัจจุบันได้พบ จารึกที่กล่าวถึงนี้บนผืนแผ่นดินของประเทศไทยรวม ๖ ชิ้น^๒ ด้วยกัน คือ จารึกด่านประคำ จังหวัดบุรีรัมย์ จารึกปราสาท ตาเมืองโตด จารึกปราสาท และจารึกสุรินทร์ ๒ จังหวัดสุรินทร์ จารึกวัดคูบ้านหนองบัว จังหวัดชัยภูมิ และจารึกเมือง พิมาย จังหวัดนครราชสีมา ข้อความในจารึกทั้ง ๖ ชิ้นนี้เหมือนกัน แต่สภาพความชำรุดแตกหักของหลักศิลามากน้อย ต่างกัน

อย่างไรก็ดี เป็นที่เชื่อได้แน่นอนว่า ณ บริเวณเมืองพิมายจะต้องมีสถานพยาบาลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สร้าง ไว้เป็นสถานที่รักษาประชาชน ให้พ้นจากโรคภัย พร้อมทั้งได้สร้างพระพุทธรูปโภษะยคุรุ และเทวสถานไว้ประจำสถาน พยาบาลนั้นด้วย

^๑ ชะเอม แก้วคล้าย, จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๘) หน้า ๕ - ๘
^๒ ศิลปจารึก, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔, หน้า ๑๘๕ - ๒๕๖

ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

จากอดีตสู่ปัจจุบัน

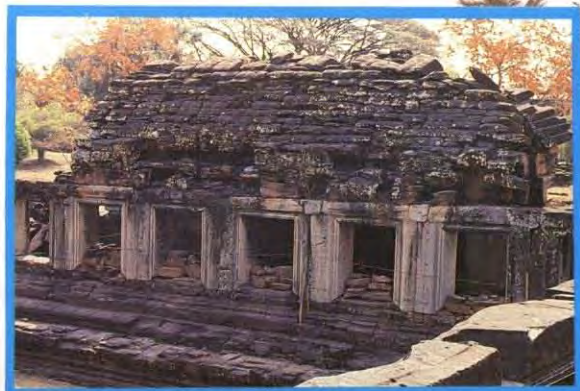
เมธา วิชาญณะ

สิริกุล พิชัยจุมพล

หลังจากรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรเขมรโบราณ เมืองพิมาย และปราสาทหินพิมายก็ได้ถูกทิ้งร้างไป นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา และกลับมามีชื่อในประวัติศาสตร์อีกครั้งหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยากำลังจะเสียแก่พม่า กรมหมื่นเทพพิพิธได้หนีมาซ่อนสมุ์ผู้คนอยู่ที่นครราชสีมาและเมืองพิมาย แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาปราสาทหินพิมายก็ถูกปล่อยทิ้งให้รกร้างว่างเปล่าอีกครั้งหนึ่ง และทรุดโทรมลงตามวันเวลา

ปราสาทหินพิมายได้รับความสนใจอีกครั้งหนึ่ง เมื่อประมาณร้อยกว่าปีที่ผ่านมานี้ โดยมึ้นักประวัติศาสตร์และนักธรรมชาติวิทยาชาวยุโรปเข้ามาสำรวจและบันทึกรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ นายองรี มูโฮท์ (Henri Mouhot) นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส ได้เข้ามาใน พ.ศ. ๒๔๐๗ นับเป็นชาวต่างชาติคนแรกที่เข้ามาสำรวจในที่ราบสูงโคราช แต่ได้เข้าไปศึกษาปราสาทหินพนมวันเท่านั้น ใน พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๒๗ คณะสำรวจชาวฝรั่งเศส ภายใต้การนำของเอเตียน เอโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) ได้เข้ามาสำรวจแหล่งโบราณสถานในที่ราบสูงโคราช ในการสำรวจครั้งนี้เอโมนิเยร์ ได้เขียนรายงานเกี่ยวกับโบราณสถานแบบเขมร ๑๖ แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน

เอโมนิเยร์ ได้เขียนอธิบายลักษณะทั่วไปของปราสาทหินพิมาย พร้อมทั้งร่างแผนผังของตัวเมืองพิมาย อันประกอบด้วยกำแพงเมือง คูเมือง ตลอดจนจนปราสาทหินพิมายและอาคารโบราณสถานในกำแพงเมือง แต่ยังเป็นแผนผังที่เขียนด้วยความคาดเดามาก เพราะได้ลงตำแหน่งของอาคารโบราณสถานและทิศทางการไหลของแม่น้ำมูลผิดไปจากความเป็นจริง

ตัวอาคาร และบุษบกของ โบราณสถานปราสาทหินพิมาย โดยกรมศิลปากร ปี ๒๕๒๖ (บันทึก ณ พ.ศ. ๒๕๒๖)

ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในระยะเวลาไล่เลี่ยกันนี้ คือ ใน พ.ศ. ๒๔๒๖ นายเจมส์ แมคคาร์ที (James Mc Carthy) ผู้อำนวยการคณะสำรวจของรัฐบาลอังกฤษ ได้สำรวจโบราณวัตถุสถานในแถบอีสานใต้ และได้กล่าวถึงปราสาทหินพิมายไว้เพียงเล็กน้อย

ถัดมาอีก ๖ ปี คือในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๓ นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสอีกผู้หนึ่ง คือนายลูเนท์ เดอ ลาฌองกิแยร์ (Lunet de Lajonquière) ได้รวบรวมข้อมูลของเอโมนิเยร์ และข้อมูลอื่น ๆ เพื่อทำการสำรวจแหล่งโบราณสถานในภาคอีสาน และได้รวบรวมรายละเอียดที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ของโบราณสถานที่ได้รับอิทธิพลเขมรไว้ ๓๓ แห่งด้วยกัน ซึ่งนับเป็นข้อมูลที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง และตามหลักวิชาการมากที่สุด

ลาฌองกิแยร์ได้แก้ไขแผนผังของเมืองพิมายที่เอโมนิเยร์ได้ทำขึ้น โดยลงตำแหน่งใหม่ให้ถูกต้อง และเพิ่มตำแหน่งของสระน้ำโบราณลงไปอีกด้วย ทั้งยังใช้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและการก่อสร้างของปราสาทหินพิมายเป็นมาตรฐานในการเปรียบเทียบอายุสมัย ว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกับปราสาทนครวัดในประเทศกัมพูชา

พ.ศ. ๒๔๖๕ อีริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden) ที่ปรึกษาด้านการทหารรัฐบาลไทยได้ตีพิมพ์ผลงานของลาฌองกิแยร์ ประกอบด้วยรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับปราสาทหินพิมาย และโบราณสถานอีก ๒-๓ แห่ง ในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน นอกจากนี้อีก ๑ ปีถัดมา นายไฮเดนฟาเดนได้พิมพ์หนังสือนำเที่ยวเมืองพิมายเป็นภาษาอังกฤษ และได้เน้นความสนใจเกี่ยวกับจารึกค้นพบที่ปราสาทหินพิมาย ซึ่ง ศาสตราจารย์ออร์ซ เซเดส์ ได้อ่านและแปลไว้

จารึกดังกล่าวนี้ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๖๕๑ และ ๑๖๕๕ ยุคแรกเริ่มอุทยานประวัติศาสตร์

หลังจากนั้นอีกประมาณ ๓๐ ปี กรมศิลปากรได้สนใจงานโบราณคดีที่พิมายอย่างจริงจัง ในราว พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้ทำการขุดแต่งบริเวณบางส่วนใกล้กับปรางค์ประธานของปราสาทหินพิมายเพื่อเตรียมการบูรณะ และได้ขุดแต่ง และเสริมความมั่นคงด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กในส่วนที่ชำรุดหักพังมาก เช่น บริเวณมุขและประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก และทิศใต้ เป็นต้น

พ.ศ. ๒๕๐๒ นายมานิต วัลลิโภดม ตำแหน่งภัณฑารักษ์เอกในขณะนั้น ได้สำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และได้พบทำนางสระผม นอกกำแพงเมืองพิมายทางทิศใต้ บริเวณริมลำน้ำเค็ม

ราว ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ งานบูรณะปราสาทหินพิมายได้เริ่มขึ้น ในสมัยของนายถนิต อยู่โพธิ์ เป็นอธิบดีกรมศิลปากร ได้เสนอโครงการต่อคณะรัฐมนตรี ซึ่งมีฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี มีแผนดำเนินงาน ๓ โครงการ คือโครงการที่ ๑ การบูรณะปราสาทหินพิมาย และโบราณวัตถุสถาน โครงการที่ ๒ การจัดตั้งอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และโครงการที่ ๓ การขยายเขตโบราณสถาน

ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๕๐๗ โครงการบูรณะปราสาทหินพิมายบางโครงการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใหม่ในรัฐบาลสมัยต่อมาซึ่งมีฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี โดยเฉพาะโครงการที่ ๒ และโครงการที่ ๓ ปีนี้เองที่ปราสาทหินพิมายได้รับการบูรณะตามหลักวิชาการสมัยใหม่ คือวิธีการบูรณะแบบอนัสติโลซิส (Anastylosis) กล่าวคือรื้อหินของเดิมออกหมดแล้วเสริมความมั่นคง จากนั้นจึงนำชิ้นส่วนที่รื้อออกประกอบเข้าไปใหม่เหมือนของเดิม การบูรณะครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลฝรั่งเศส ผ่านองค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ส.ป.อ.) ได้จัดส่งผู้เชี่ยวชาญคือ นายแบร์นาร์ด ฟิลลิปป์ โกรสลีเยร์ (Bernard Phillip Groslier) มาช่วยเหลืองานบูรณะโดยมี ท่านศาสตราจารย์ ม.จ.ยาใจ จิตรพงษ์ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งสถาปนิกพิเศษกรมศิลปากร เป็นผู้อำนวยการบูรณะ

พ.ศ. ๒๕๐๙ นายแฮม ปาร์คเกอร์ (Ham Parker) ได้บุตรตรวจแหล่งโบราณคดีที่บ้านส่วย ซึ่งติดกับมุมกำแพงเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองพิมาย ได้พบภาชนะดินเผาแบบพิมายดำ เครื่องมือเครื่องใช้โลหะและตะกรันของเหล็ก กระจายอยู่ทั่วไป

พ.ศ. ๒๕๑๐ รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่ง นายปิแอร์ ปิชาร์ด (Pierre Pichard) สถาปนิกมาช่วยเหลืองานบูรณะด้านจัดทำแผนที่และแผนผังการบูรณะ (ผลงานของท่านนับเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมเขมรและเป็นแบบอย่างในการบูรณะโบราณสถานแบบเขมรเป็นอย่างดี)

เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๑๑ ตลอดระยะเวลา ๕ ปี ที่ได้บูรณะปราสาทหินพิมายได้แล้วเสร็จในปีนี้ องค์ปรางค์ประธานที่เคหะกลางได้กลับคืนสู่สภาพเดิมแม้มีบางส่วนขาดหายไปบ้าง แต่ก็นับได้ว่าเป็นปราสาทที่สมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย นำเสียดายที่สถาปัตยกรรมส่วนอื่นๆ ของปราสาทหินพิมายมิได้สร้างด้วยหินทรายสีขาว ซึ่งเป็นวัสดุที่คงทนและง่ายต่อการประกอบเข้าที่เดิม แต่สร้างด้วยหินทรายสีแดงซึ่งผุกร่อนแตกหักเป็นชิ้นเล็กมากจึงยากแก่การบูรณะให้กลับสภาพเดิมได้ สถาปัตยกรรมส่วนต่างๆ ที่สร้างด้วยวัสดุดังกล่าวนี้จึงมิได้บูรณะต่อเนื่องมา หน่วยศิลปากรที่ ๖ อำเภอพิมาย ซึ่งก่อตั้งขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยมีนายแทน ธีระพิจิตร เป็นหัวหน้างานการปรับปรุงพื้นที่ภายในบริเวณปราสาทหินพิมายต่อไป

พ.ศ. ๒๕๑๒ กรมศิลปากรได้ทำการสร้างเพดานปรางค์ประธาน ติดตั้งไฟฟ้าตามเขตโบราณสถาน ปรับปรุงส่วนด้านหน้าบริเวณสะพานนาค ขุดแต่งคลังเงินเพื่อปรับปรุงให้สะอาดตา นอกจากนี้ยังมีนักศึกษาจากคณะโบราณคดี ภายใต้การควบคุมของ อาจารย์คงเดช ประพัฒน์ทอง ทำการฝึกปฏิบัติงานขุดค้นภายในบริเวณปราสาทโดยร่วมมือกับอาจารย์บรายนี พัดอก ซึ่งสอนวิชาก่อนประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมลายู พบว่าภายในบริเวณปราสาทหินพิมายไม่มีร่องรอยของอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์อย่างแน่นอน

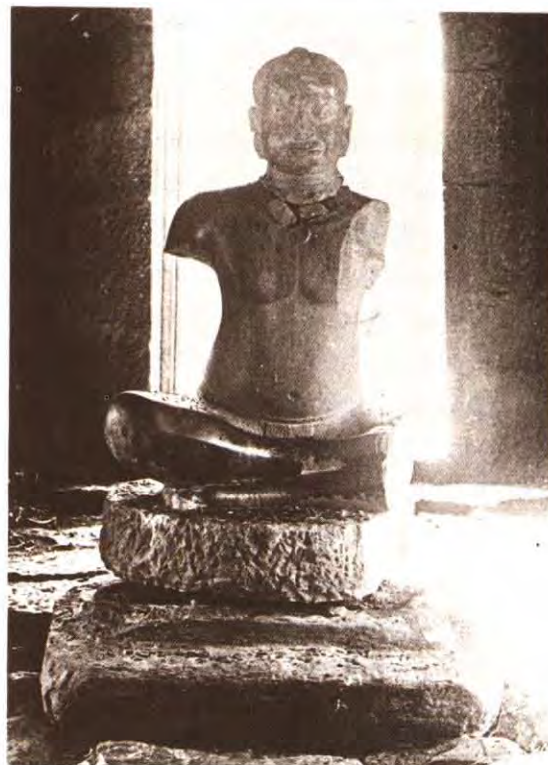
ยุคก่อตั้งโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ พิมาย

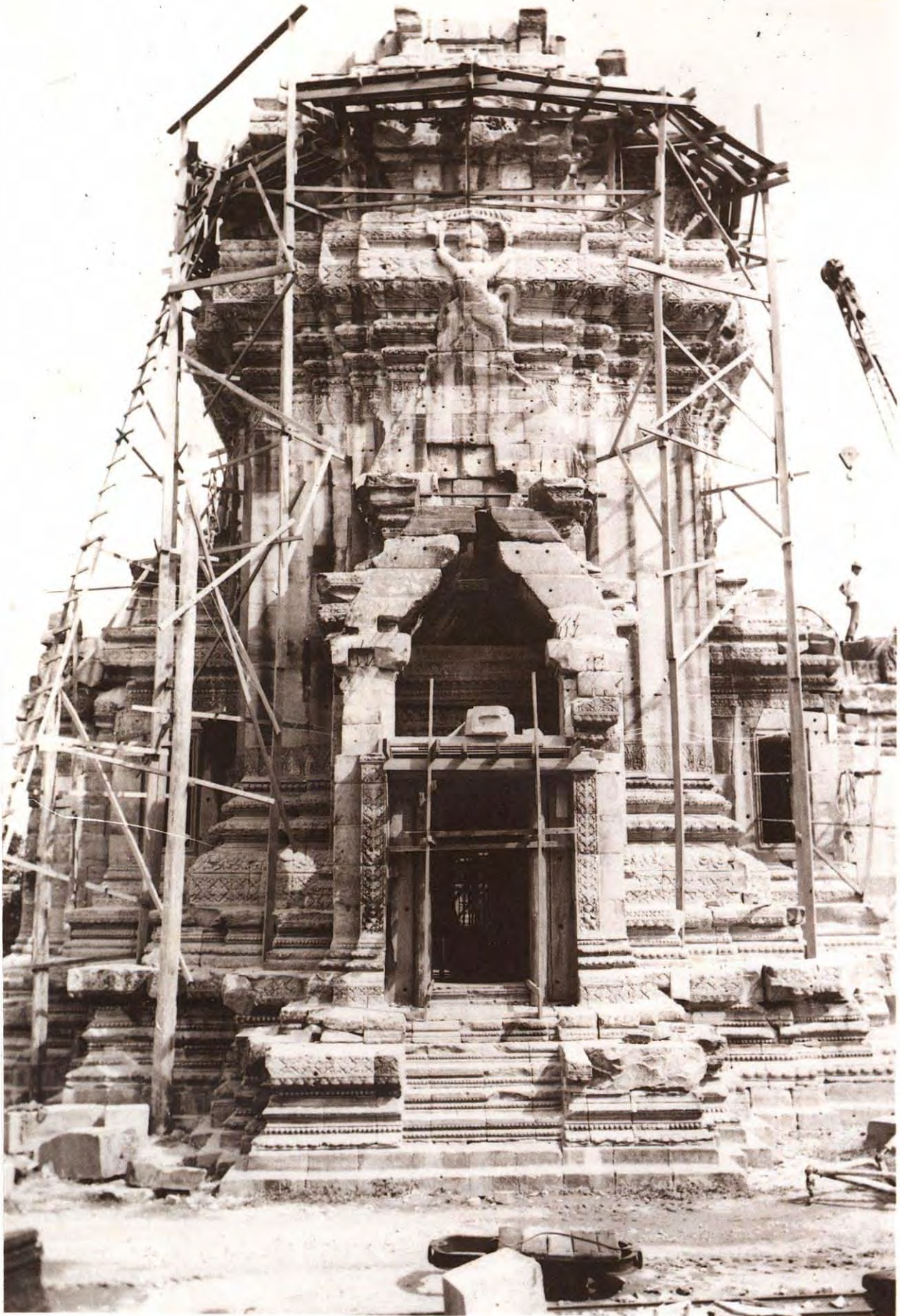
หลังจากการบูรณะปราสาทประธานแล้ว งานทางด้านโบราณคดีที่ปราสาทหินพิมาย ดูเหมือนจะชะงักงันไม่ต่อเนื่องมากนัก แม้ว่าจะมีการเข้ามาสำรวจเมืองโบราณต่าง ๆ รอบ ๆ เมืองพิมายอีกครั้ง แต่ก็เป็นการศึกษาเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่สร้างขึ้นในสมัยลพบุรี สร้างทับอยู่บนเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินไม่สม่ำเสมอ แสดงถึงการพัฒนาบ้านเมืองภายหลังที่วัฒนธรรมเขมรได้แผ่เข้ามายังดินแดนแถบนี้ พิมายจัดเป็นเมืองหลักเมืองหนึ่งในเขตอิทธิพลเขมร จากเมืองพิมายมีถนนโบราณตัดผ่านไปยังเมืองพระนครของเขมร ตามเส้นทางนี้ยังมีปราสาทสำคัญอีกหลายแห่ง เช่น ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทตาเมือนธม เป็นต้น ปราสาทบางหลังได้รับการบูรณะแล้ว แต่บางหลังยังรอการบูรณะอยู่ โบราณสถานเหล่านี้ล้วนเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติบ้านเมืองที่บ่งชี้ถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตซึ่งกรมศิลปากรมีหน้าที่ในอันที่จะต้องศึกษา ทำนุ บำรุง รักษา ให้มีคุณค่าตลอดไป ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ กรมศิลปากรได้เสนอแผนอนุรักษ์ส่งเสริมการศึกษาทางศิลปวัฒนธรรมให้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงกลุ่มโบราณสถานที่สำคัญในรูปอุทยานประวัติศาสตร์ โดยบรรจุอยู่ในแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔) โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ พิมาย มีว่าที่ ร.ต.พิทยา ดำเดนมาม เป็นหัวหน้าโครงการระหว่างปีงบประมาณ ๒๕๒๔-๒๕๓๐ จากนั้น นายบวรเวท รุ่งรุจี เข้ามารับหน้าที่หัวหน้าโครงการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ สืบต่อมาจนแล้วเสร็จ และมีพิธีเปิดเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๓๒ โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เป็นองค์ประธาน

ผลที่ได้รับจากอุทยานประวัติศาสตร์ พิมาย เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดี เทคโนโลยีการก่อสร้างในอดีต ตลอดจนดำรงไว้ซึ่งมรดกวัฒนธรรมของชาติ และเป็นผลทำให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวมีความเจริญขึ้น เศรษฐกิจก็เพิ่มเป็นเงาตามตัว จากสถิตินักท่องเที่ยวมาชมปราสาทหินพิมายในปี ๒๕๒๕ มีจำนวน ๙๔,๖๙๕ คน แต่ในปี ๒๕๓๑ เพิ่มขึ้นถึง ๑๗๐,๕๙๔ คน หากชาวเมืองพิมายมีความรักและหวงแหนสมบัติทางวัฒนธรรมแห่งนี้และพร้อมที่จะช่วยกันพัฒนาให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแล้ว คงนำความภาคภูมิใจมาสู่บรรพบุรุษสมกับที่ท่านเหล่านั้นได้สละเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อสร้างเมืองพิมายให้เป็นหัวเมืองสำคัญยิ่งในอดีตกาล

ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ปราสาทหินพิมายเมื่อครั้งยังบูรณะไม่แล้วเสร็จ

ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

บรรณานุกรม

- การศาสนา, กรม. **ประวัติพุทธรูปปางต่าง ๆ** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕
- คงเดช ประพัฒน์ทอง, "การขุดค้นชั้นดินที่ปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา" **วารสารโบราณคดี** ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓, ๒๕๑๔
- คงเดช ประพัฒน์ทอง, **โบราณคดีประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙ (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เพื่อเชิดชูเกียรติ นายคงเดช ประพัฒน์ทอง นักโบราณคดี ๑๐ ธันวาคม ๒๕๒๙)
- จิรา จงกล, **นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗
- จำนงค์ ทองประเสริฐ, **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑** (แปลจาก Sources of Indian Tradition) พระนคร, ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๒
- ชะเอม แก้วคล้าย, **จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗**. กรุงเทพฯ, หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙
- แทน อีระพิจิตร, "งานบูรณะปราสาทหินพิมาย" **โบราณคดีนครราชสีมา** พระนคร, คณะโบราณคดี, ๒๕๑๑
- ทันพงษ์ กฤษดากร, ม.ร.ว., ผู้จัดพิมพ์, **ประมวลภาพประติมากรรม**. พระนคร: กรมสรรพสามิต, ๒๕๐๗
- ธนิศ อยุธยา, **เรื่องน่ารู้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ**. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวพร, ๒๕๑๐
- นริสา โพธิ์เดช, **รูปเคารพพระกฤษณะในเอเชียอาคเนย์** สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๒
- บันทึก หุลศิลป์, "พระพุทธรูปศิลปะลพบุรีที่ปราสาทหินพิมาย", **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๑๒ เล่มที่ ๕, มกราคม ๒๕๑๒
- ประสพ อรรถยุติ, (แปลจากหนังสือของนายพันตรีไซเดนฟาเดน) **เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ ๖ เที่ยวเมืองพิมาย**. พระนคร : ศรีการช่าง, ๒๕๓๗
- ปรีชา นุ่นสุข, **อิทธิพลของมหากาพย์รามายณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กรุงเทพฯ: การศาสนา, ๒๕๒๔
- ผาสุข อินทรารู, **พุทธศาสนาและประติมากรรม**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐
- ผาสุข อินทรารู, **รูปเคารพในศาสนาฮินดู**. นครปฐม: สำนักงานอธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕
- พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ ผศ.ดร., **คนกับพระเจ้า**. กรุงเทพฯ: โคมทอง, ๒๕๒๓
- พิริยะ ไกรฤกษ์, **ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔
- พิรพน พิสนพงศ์, **พระพุทธรูปนาคปรก** สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ปีการศึกษา ๒๕๒๐
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ลิลิตนารายณ์สิบปาง** พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพฯ: บริษัทบพิตรพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๑ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางจรงผิว ฉันทพาทไพเราะ มกราคม ๒๕๒๑)
- มานิต วัลลิโกดม, **นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๒
- รามเกียรติ์. **บทละครเรื่องรามเกียรติ์และบ่อเกิดรามเกียรติ์**. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๑๒
- ศิลาจารึก, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙
- ศิลาจารึก, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙
- ศิลปากร, กรม. **กองโบราณคดี ปราสาทพนมรุ้ง** กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๓๑ (จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง บุรีรัมย์ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๓๑)
- ศิลปากร, กรม. **กองโบราณคดี ปราสาทเมืองสิงห์** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๓๑
- ศิลปากร, กรม. **ทะเบียนศิลปโบราณวัตถุ** งานทะเบียน กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
- ศิลปากร, กรม. **บัญชีโบราณวัตถุ** พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย. กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
- ศิลปากร, กรม. **บัญชีโบราณวัตถุ** พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
- สมพร อยุธยา, เรียบเรียง. **พระพุทธรูปปางต่าง ๆ และลักษณะพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย**. นครหลวง: โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๕
- สังจำภิรมย์ พระยา, **เทวกำเนิด** กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๑๗
- สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. (ทรงเรียบเรียงจาก Jean Boisselier, Le Cambodge Manuel d'Archéologie d' Extrême-Orient Volum I)

ประติมากรรมขอม พระนคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐, กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๒

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม กรุงเทพฯ : พิมพ์, ๒๕๑๖

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. โบราณคดีสัญจร ชมโบราณสถานในเขตจังหวัดบุรีรัมย์และนครราชสีมา เอกสารอัดสำเนา

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. ทรงเรียบเรียง, ศิลปะขอม เล่ม ๑ กรุงเทพฯ:คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๓

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. ทรงเรียบเรียง, ศิลปะขอม เล่ม ๒, ๓ กรุงเทพฯ:คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. ศิลปะสมัยลพบุรี พระนคร:กรมศิลปากร, ๒๕๑๐

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. ศิลปะในประเทศไทย กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ.ม.จ. ทรงแปลสรุป และ ม.จ.ยาใจ จิตรพงศ์ ทรงตรวจแก้ การขอมปราสาทหิน พิมาย ของ Bernard Philippe Groslier พระนคร: หสน.ศิวพร, ๒๕๐๖

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., "พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (รูปใหม่) ที่ปราสาทหินพิมาย" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๔ ก.พ. ๒๕๓๑
อุไรศรี วรละริน-นันทนา ชูติวงศ์, "ทับหลังศิลปลพบุรี เล่าเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนาคบาศ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร" ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย ประจวบคีรีขันธ์: โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๗

Aymonier, E. **Inscription du Cambodge**, Vol.V.Paris, 1953

Aymonier, E. **Voyage dans le Laos, 3 Vol.** Paris : Leroux, 1895-1897

Aymonier, E. **Le Cambodge 3 Vol.** Paris 1900-1904

Boisselier, J. **Le Cambodge, Manuel d' archéologie d' Extrême Orient**, Tome I Paris. Editions A. et j.Picard et Cie, 1966

Chutiwongs, N. The Iconography of Avalokitésvara in Mainland South East Asia. Bangkok.

Coedès, G. "Les hôpitaux de Jayavarman VII," ***Bulletin de l' Ecole Française d' Extrême-Orient**, XL (1904)

Coomaraswamy, A.K. **The dance of Shiva**, New Delhi A.N.Sikes, 1987

Getty, A. **The Gods of Northern Buddhism** . Japan : Charles E. Tuttle Company. 1977

L, Finot, "Dharmaçālās au Cambodge," **BEFEO, XXV**

Lunet de Lajoncquière, E. **Inventaire Descriptif des Monuments du Cambodge, Vol. 2. Inventaire Archéologique de l'Indochine, Vol.8, No.1**, Paris : Leroux, 1907

Mc.Carthy, James. **Surveying and Exploring in Siam**. London : John Murray, 1902

Mouhot, Henri. **Travels in the central Parts of Indochina (Siam), Cambodia, and Laos during the years 1858, 1859 and 1860, Vol.2** London : John Murray, 1864

Pichard, P. "Note sur quelques ouvrages inachévés à Pimai et à Panom Rung," **Art and Archaeology in Thailand, Vol.1**, Prachaubkirikhan : Department of Fine Arts, 1974

Pichard, P. "Pimai Etude architecturale du Temple," **Journal Asiatique** (1918, 1920)

Pichard, P. **Pimay Etude Architecturale Du Temple** Paris : Ecole Française d'Extrême-Orient, 1976

P.Stern, **Les Monuments khmers du style de Bayon et Jayavaraman VII**, Paris. Presses Universitaires de Frances, 1965

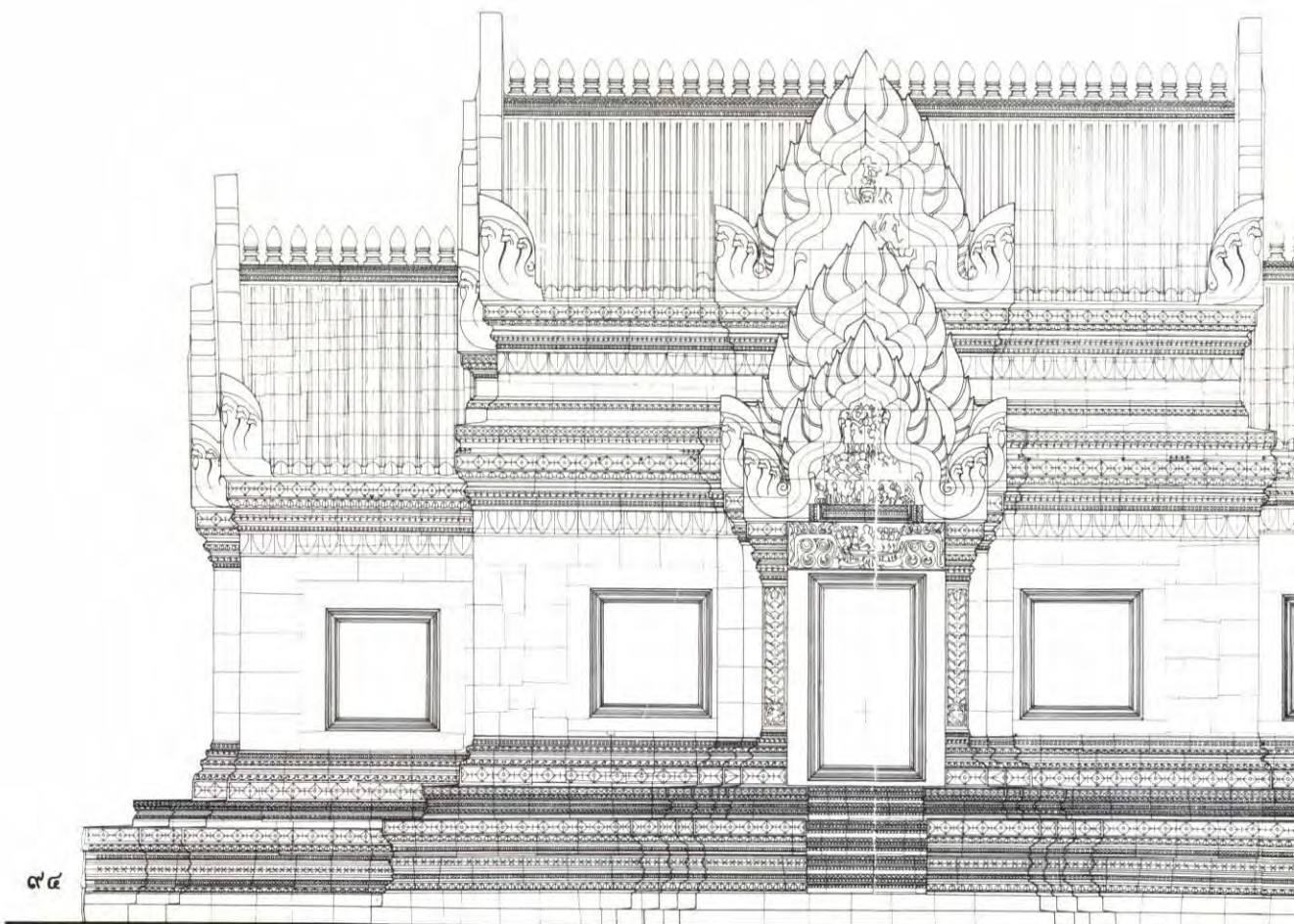
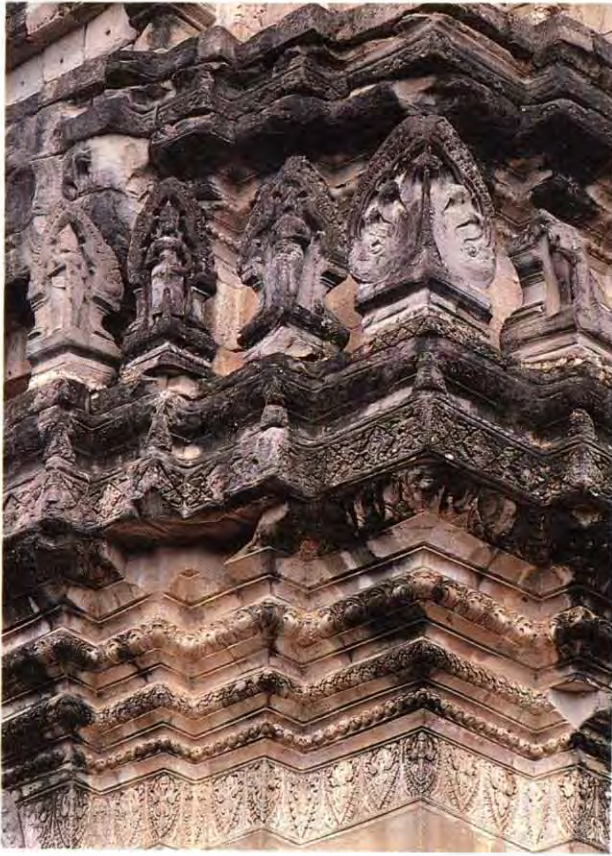
Seidenfaden, Erik. Complément à l'Inventaire des Monuments du Cambodge. **Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient**, 1922

Seidenfaden, Erik. "An Excursion to Phimai, a Temple City in the Khorat Province". **Journal of the Siam Society** 17 (1) : 1-19, 1923

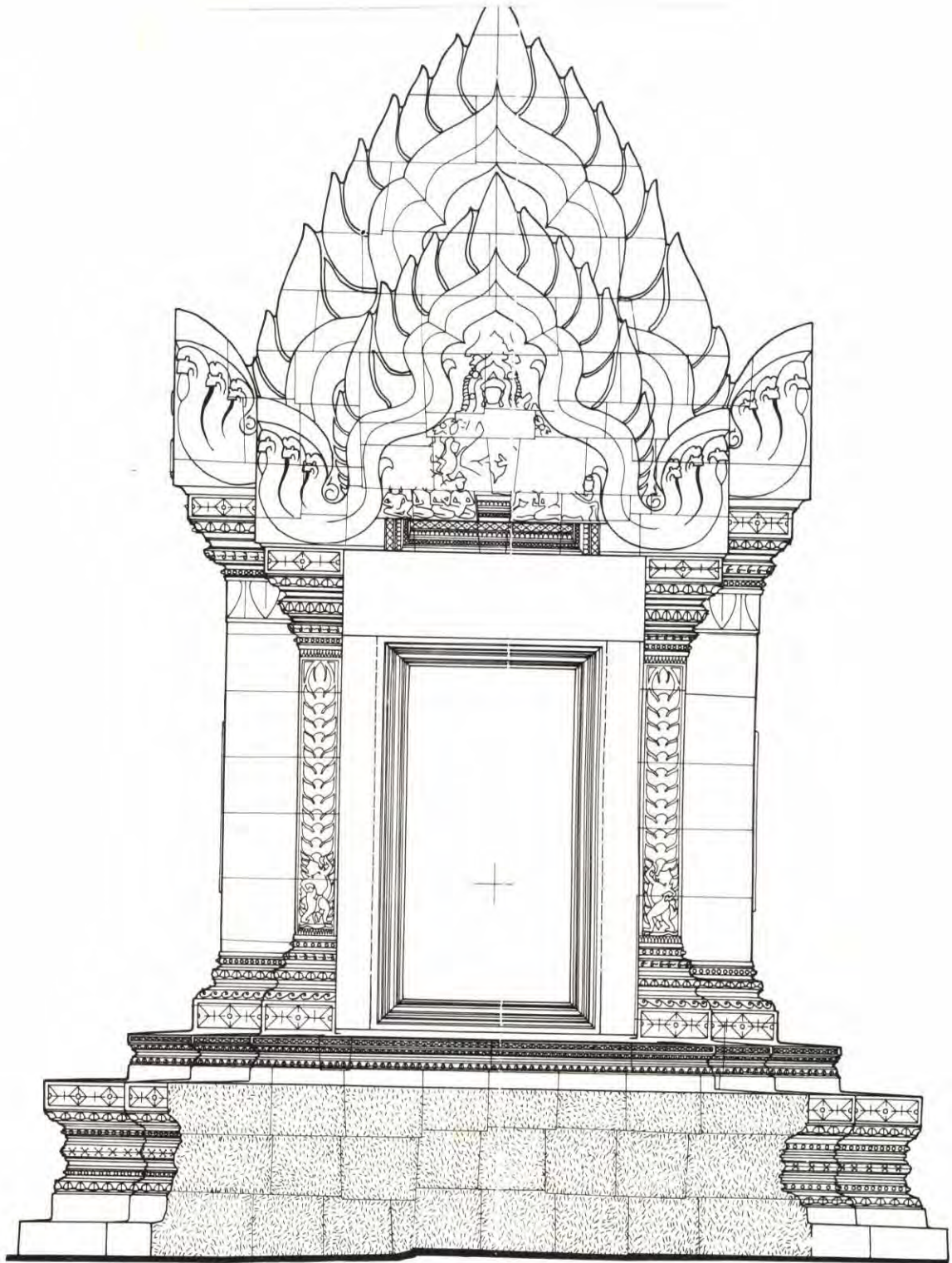
Seidenfaden, Erik. "The Temple of Khao Panom Rung" **Journal of the Siam Society** 25 (1) : 83-106, 1932

Stutley, Margaret. **The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography**, London : Routledge & Kegan Paul, 1985

P. Pichard - Ecole Française d' Extrême-Orient

พิมพ์ : บริษัท สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด ๓๐๕/๑ ถนนพหลโยธิน ดุสิต กทม. ๑๐๓๐๐ โทร. ๒๕๓๔๑๔๗-๘

๘๘๕๖

DS
๕๖๗. นิต
ศ๕๒๘๖

ศิลปากร, กรม. กองโบราณคดี.
อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย.

